

Krležina hrvatska korektivna historiografija: od srednjeg vijeka do preporoda: bogumilstvo i panslavizam

Sabljak, Nikolina

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:232097>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

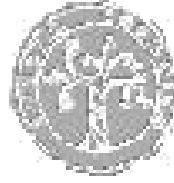
Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-21**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

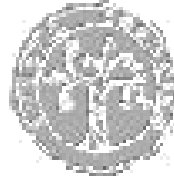
HRVATSKI STUDIJI

Nikolina Sabljak

**KRLEŽINA HRVATSKA KOREKTIVNA
HISTORIOGRAFIJA: OD SREDNJEG VIJEKA
DO PREPORODA – BOGUMILSTVO
I PANSLAVIZAM**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2018.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
ODJEL ZA KROATOLOGIJU

Nikolina Sabljak

**KRLEŽINA HRVATSKA KOREKTIVNA
HISTORIOGRAFIJA: OD SREDNJEG VIJEKA
DO PREPORODA – BOGUMILSTVO
I PANSLAVIZAM**

DIPLOMSKI RAD

Mentorica: doc. dr. sc. Suzana Marjanić

Zagreb, 2018.

SAŽETAK

Ovaj rad, nakon analize Krležine definicije povijesti, utvrđuje njezinu korelaciju s autorovim svjetonazorskim opredjeljenjem, a potom iznosi kronološki razvoj njegove misli o hrvatskom pitanju. Utvrdivši temeljne kriterije njegove povijesne valorizacije, isti se raščlanjuju u kontekstu konkretnih spoznaja ondašnje hrvatske historiografije. Hrvatski povijesni fenomeni i ličnosti od srednjovjekovnog perioda do XX. stoljeća, koje Krleža podvrgava diskurzivnoj interpretaciji, potom se kronološki kategoriziraju te raščlanjuju u kontekstu bogumilske i panslavenske paradigme, a zaključno se selektiraju oni kojima pripisuje afirmativno značenje, s ciljem komparacije autorovih i suvremenih, znanstveno verificiranih povijesnih sudova.

Ključne riječi: Miroslav Krleža, povijest, historiografija, hrvatsko pitanje, bogumilstvo, panslavizam

SUMMARY

This thesis analyses Krleža's definition of history and determines its correlation with the author's political world view. Furthermore, it also describes chronological development of his view on the "Croatian issue". After having determined the fundamental criteria of his valorization of history, those criteria are then examined in the context of the understandings typical for the Croatian historiography of the period. Historical Croatian events, social movements and persons from the Middle Ages to the 20th century which Krleža discusses in his narratives, are then chronologically categorized and examined in the context of Bogomilist and pan-Slavic paradigms. In conclusion, only those paradigms to which Krleža attributes affirmative meaning are selected in the attempt to compare his and contemporary, scientifically proven historical evidence.

Key words: Miroslav Krleža, history, historiography, "Croatian issue", Bogomilism, pan-Slavism

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. OSNOVNE POSTAVKE HISTORIJSKE REVIZIJE MIROSLAVA KRLEŽE.....	3
2. 1. Historia generalis.....	3
2. 2. Formulacija koncepta hrvatske historijske egzistencije.....	5
2. 3. Revalorizacija hrvatske historiografske produkcije.....	8
3. BOGUMILSTVO I PANSLAVIZAM – IDEJNI KONSTRUKTI HRVATSKE POVIJESNE AFIRMACIJE	11
3. 1. Bogumilstvo	11
3. 2. Panslavizam	12
3. 3. Panslavizam > jugoslavenstvo > hrvatstvo: uvod u hrvatsku historijsku panoramu.....	13
4. PREGLED HRVATSKE POVIJESTI MIROSLAVA KRLEŽE	16
4. 1. Bogumilstvo – jedini kontrapunkt uslijed srednjovjekovnog rasula.....	16
4. 1. 1. Slavenko zaposjedanje Ilirika	16
4. 1. 2. Hrvatski suverenitet <i>in statu nascendi</i>	17
4. 1. 3. Hrvatska politogeneza: kneževska vladarska institucija.....	18
4. 1. 4. Methodii doctrina, začetak hrvatskog nonkonformizma.....	19
4. 1. 5. Ranosrednjovjekovni hrvatski kulturni obzori.....	21
4. 1. 6. <i>Extra Hungariam non est vita</i>	22
4. 1. 7. Venecijanska guja otrovnica na istočnojadranskoj obali.....	23
4. 1. 8. <i>Contra hereticos Paterenos</i>	23
4. 1. 9. Politički, moralno-intelektualni i umjetički nonkonformizam XIV. stoljeća.....	27
4. 1. 10. Proskineza posljednjeg bogumila – smrt našeg narodnog bića (1463.).....	30

4. 2. Hrvatski novovjekovni intermezzo	31
4. 2. 1. <i>Antemurale Antichristianitatis</i>	31
4. 2. 2. Početak rotacije oko habsburške osovine	32
4. 2. 3. Patarenski humanizam i antifeudalna renesansa na hrvatski način.....	32
4. 2. 4. Protestantizam – posljednji intelektualni proplamsaj protubizantske i proturimske vatre.....	36
4. 2. 5. Ustanci i seljačke bune – borba za egzistenciju hrvatskog naroda.....	37
4. 3. Panslavizam.....	40
4. 3. 1. Hrvatska u XVII. stoljeću – tursko-švapska zavjetrina.....	40
4. 3. 2. Jezuitska okupacija	40
4. 3. 3. Hrvatski barokni slavizam	42
4. 3. 4. Juraj Križanić – panslavenski vizionar obespravljenog hrvatstva.....	43
4. 3. 5. Politička ideja Nikole VII. Zrinskog – modificirana ekstenzija Križanićevog nonkonformističkog sveslavenstva.....	48
4. 3. 6. Jozefinsko centralističko nasilje.....	50
4. 3. 7. Ilirski herderovski golubinjak.....	52
4. 3. 8. Četrdesetosmaška revolucionarna emancipacija hrvatskih socijalnih i nacionalnih težnji	55
4. 3. 9. Austroslavizam Josipa Jurja Strossmayera.....	57
4. 3. 10. Ante Starčević – donkihotovski puntar.....	60
4. 3. 11. Nova etapa austro-ugarske robije.....	61
4. 3. 12. Inicijacija socijalističke južnoslavenske federativne ideje: slučaj Supilo.....	63
4. 3. 13. Socijalistički koncept hrvatstva kao sveslavenskog balkanskog derivata: slučaj Kranjčević.....	66
5. ZAKLJUČAK.....	70

LITERATURA

1. UVOD

Cilj ovog rada jest interpretacija Krležinih diskurzivnih artikulacija koje tematiziraju hrvatsku povijest zaključno s XIX. stoljećem, odnosno reprodukcija pripadajućih povijesnih zbivanja u kontekstu bogumilske i sveslavenske paradigme. Naposljetku se detektiraju historijske pojavnosti, događaji i ličnosti koje autor pozitivno valorizira s obzirom na njihovu participaciju u uspostavljanju hrvatskog samoodređenja, te se donosi zaključni sud o eventualnoj koincidaciji Krležinog povijesnog tumačenja sa znanstveno prihvaćenim faktima suvremene hrvatske povijesne znanosti.

U uvodnom, teorijskom dijelu, uspostavlja se korelacija između Krležine definicije povijesti i njegovog političkog svjetonazora te se donosi prikaz evolucije autorovih razmatranja hrvatske političke i državnopravne problematike.

Drugi je dio – nakon detekcije osnovnih premisa njegove historijske valorizacije i njihove analize u kontekstu tada suvremenih historiografskih saznanja – posvećen deskripciji osnovnih paradigmi bogumilskog duhovnog-intelektualnog obrasca i koncepta sveslavenskog ujedinjenja, mobilizatora emancipacijskog progressa hrvatskog narodnog bića.

Sljedeća cjelina, središnji dio rada, trodijelne je strukture. Dok njezin prvi dio tematizira srednjovjekovni period – epohu čije dominantne pojavnosti u kontekstu hrvatskih povijesnih prostora možemo interpretirati kao produkt neposredne ili, pak implicitne, idejno-konceptualne patarenske refleksije, obilježenu, između ostalog, i rudimentarnom lingvističkom inicijacijom sveslavenske uzajamnosti, drugi je posvećen historijskim fenomenima XVI. stoljeća, budući da oni predstavljaju paradigmatiku kompilaciju prethodnih stoljeća, odnosno anticipaciju nadolazećih tendencija u vidu sveslavenske integracije.

Potonji idejni konstrukt izdvojen je kao temeljni mobilizator kulturno-političke povijesti, koji počevši od novovjekovlja, sve do konca XIX. stoljeća determinira razvoj hrvatske nacionalne emancipacije, te je stoga završni dio historijskog prikaza posvećen onim povijesnim događajima, pojavnostima i ličnostima koje Krleža dovodi u (ne)posrednu vezu s paradigmatikom postavkama sveslavenstva.

Zaključni dio rada donosi konačni sud o implikaciji bogumilske i panslavenske koncepcije na realizaciju hrvatske političke i državnopravne problematike, te komparira Krležine korektivne

historiografske spoznaje s onima koje suvremena hrvatska povijesna znanost proglašava činjeničnima.

Iščitavši studije Zorana Kravara i Vladimira Bitija – *Nacionalno pitanje u djelima Miroslava Krleže, Miroslav Krleža i povijest hrvatskog razvlaštenja* – koje tematiziraju Krležin odnos prema hrvatskoj povijesti, izvodim zaključak o ideologijskoj determinaciji njegovih historijskih vizura te detektiram odnos prema hrvatskom pitanju. Zbornik radova *Fenomen „krstjani” u srednjovjekovnoj Bosni i Humu*, u uredništvu Franje Šanjeka, poslužio mi je kao temeljno polazište za deskripciju i argumentaciju bogumilskog fenomena na hrvatskim povijesnim prostorima, dok knjigu *Konstrukcija slavenstva u politici i nauci: stvaranje (sve)slovenskih tradicija, ideološke koncepcije o slavenskom jedinstvu i njihove refleksije* Kristijana Obšusta koristim kao temelj za elaboraciju panslavenskog koncepta. Pet svezaka *Panorame pogleda, pojava i pojmova*, knjige *Eseja III i V* te *Krležijana* predstavljaju osnovnu referentnu literaturu za reprodukciju povijesnog pregleda, čija je interpretacija, iznesena po kronološkom načelu, mjestimično nadopunjena ili obrazložena spoznajama suvremene hrvatske historiografije.

2. OSNOVNE POSTAVKE HISTORIJSKE REVIZIJE MIROSLAVA KRLEŽE

U narednim se poglavljima, nakon analize Krležine definicije povijesti, utvrđuje njezina korelacija s autorovim ideološkim opredjeljenjem te iznosi kronološki prikaz razvoja njegove misli o hrvatskom pitanju. Utvrdivši temeljne kriterije njegove povijesne valorizacije, isti se raščlanjuju u kontekstu konkretnih spoznaja hrvatske historiografije.

2. 1. *Historia generalis*

Miroslav Krleža, krajnje skeptičan prema povijesnoj znanosti – kojoj u postmodernističkoj maniri odriče teleološku funkcionalnost, budući da predstavlja tek izoliranu, selektiranu varijantu jednog cjelovitog i određenog korpusa (usp. Badurina, 2014: 4), u srži ionako nejedinstvenog¹ – destruiira uvriježenu percepciju njezine didaktične uloge, te ju atribuirao kao razvratnu pojavnost² koja predstavlja *ljetopis gluposti i podlosti i genijalnih napora za pobjedu morala i pameti, borbe ne samo za opstanak tijela nego i duha*³.

Shodno njezinoj marginalizaciji događaja, pojavnosti i osoba koje se kroz periode nisu uspjele promaknuti u nositelje dominantnih kulturnih, društvenih ili političkih paradigmi – premda su konsolidirale sebi kontrarna nastojanja – odlučuje detektirati historijsku istinu, odnosno *snaći se u historijskom krvavom metežu, otkriti pravilnu ocjenu, duh i smisao bezbrojnog niza tragičnih i slijepih vremena, objasniti glavne crte neke dramske situacije ili nekog naročito uzbudljivog perioda*,⁴ pri čemu poseže za materijalističkim konceptom, koji – likvidiravši filozofiju, religiju ili politiku kao osnovne idejne konstrukte pojedinih povijesnih epoha – uspostavlja ekonomiju, odnosno proizvodnju materijalnih dobara, kao osnovnog determinatora socioloških, političkih, ali i duhovnih životnih historijskih procesa.

¹ „Govoriti o jednoj jedinoj ili jedinstvenoj historiji kao takvoj potpuno je apstraktno, kao što je isto tako isprazno govoriti o jednoj jedinoj sveobuhvatnoj filozofiji, jer raznih historija i filozofija postoji, očito, veoma mnogo, a jedina mudrost koja se iz historijskog vrtloženja može nazrijeti jeste da će nam historijat svih tih historija pokazati kako smo još uvijek na početku historije” [Krleža, M. (1975.) *Panorama pogleda, pojava i pojmova*, Svezak II, Sarajevo: Oslobođenje; Zagreb: Mladost, str. 457.].

² „Da li je ona 'Magistra vitae'? Tko bi to znao. Bludnica u svakom slučaju više nego učiteljica” (*ibid.*, str. 458).

³ *Ibid.*, str. 451.

⁴ „Historija” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1589> (zadnji pristup: 30. lipnja 2018.).

Revalorizacija povijesnih interpretacija, dakle, utemeljena je na njegovom marksističko-lenjinističkom svjetonazoru – ideološkom konstruktu kojem gravitira još od mladih dana – koji povijest tumači kao dijalektički proces, nezavisan od ljudske volje, utjelovljen prije svega u klasnoj borbi – jedinoj relevantnoj za čovjeka, budući da je ideologija u ukupnosti svojih pojavnosti nerealna i predstavlja samo simptom privrednih društvenih odnosa (usp. Korsky, 1937: 445 – 446).

Krležino usvajanje spomenutog svjetonazora pospješio je Nietzscheov revolucionarni model prevrednovanja – globalno-povijesnog, antropološkog, etičkog, estetskog – i uspostava nove slike svijeta, utemeljene na teoriji negativiteta, jer autor njemačkog filozofa doživljava kao emanaciju one duhovnosti koja nestaje s ratnim stihijama 1914. (usp. Stančić, 1990: 16 – 18). Nietzscheov koncept odbacivanja metafizičkih uporišta te pripadajuće egzistencijalne usamljenosti, Krleža usvaja te – konstatirajući kako je čovjeka dostojno *da bude toliko intelektualno i moralno smion pak da je svijestan potpune praznine u kojoj se nalazi* – utvrđuje kako čovjek, osamljena jedinka, lišena vrhunaravog autoriteta, mora odbacivati svoje mitove i ukinuti bilo koji vid tjelesne i duhovne hijerarhije kako bi se uspostavila potpuna ljudska autonomija.⁵ Krleža se približava Nietzscheovom ahistoricizmu te na tragu njegove definicije nadčovjeka – transcidentalno neopterećenog pojedinca, koji zahvaljujući vlastitoj nadnaravnoj negaciji posjeduje kapacitet za optimalnu realizaciju svih svojih potencijala, te kao takav treba predstavljati temeljni motiv historijske interpretacije (usp. Gross, 2001: 138) – argumentira svoje pristajanje uz marksističku doktrinu:

Obratili smo se marksizmu zbog dijalektičke antiteze vrhunaravnosti Hegelovog svemirskog duha:⁶ ne vlada svemirom providnost kao retorička formula i kao metaforički pojam, rješavajući stvari iz nebeske perspektive po višem vrhunaravnom planu, već obratno – odozdo, sa zemlje protivu neba djeluje pamet ljudska od prvoga dana kako je čovjek počeo da misli na svoj ljudski način⁷.

⁵ Usp. „Friedrich Nietzsche” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1937> (zadnji pristup: 19. srpnja 2018.).

⁶ Spomenuto rušenje hegelijanskih koncepata produkt je Krležinog pristajanja uz radikalni politički anarhizam Maxa Stirnera, koji – ukazujući na ispraznost religijskih i ideoloških koncepcija te pripadajućih društvenih institucija – ističe kako njihova likvidacija pospješuje individualnu samorealizaciju, budući da, destruirajući autoritete, otvara mogućnost za akumulaciju moći, odnosno uspostavljanje vlastite autonomije.

⁷ Krleža, M. (1953.) „O parlamentarizmu i demokraciji kod nas”, u: *Republika*, sv. 6., str. 449 – 469.

2. 2. Formulacija koncepta hrvatske historijske egzistencije

Početak, ali i inauguraciju osnovnih i permanentnih paradigmi Krležine opservacije i oblikovanja narativne interpretacije nacionalne povijesti i pripadajućih državotvornih tendencija – u ukupnosti svih ideoloških predodžaba i političkih nastojanja – Vladimir Biti detektira u *Hrvatskoj rapsodiji* (Suvremenik, 5, 1917): osim viktimološke prezentacije hrvatskog narodnog bića, obilježenog potiskivanjem nacionalnog osjećaja i tendencije samoodređenja kojeg legitimira *autoritet patnje* predaka – što sugerira svojevrsnu homogeniziranu projekciju nacionalnih tendencija – uočava i nužnost provođenja društvene i nacionalne revolucije na čelu s narodnim masama (usp. 2017: 5 – 6), budući da je povijest dokazala nemogućnost državopravne strategije rješenja hrvatskog nacionalnog i socijalnog pitanja (usp. Badurina, 2014: 68).

Kraj Prvog svjetskog rata, raspad Habsburške Monarhije i trijumf Oktobarske revolucije rezultirali su Krležinom tendencijom prevrednovanja, koja polučuje translacijske i modifikacijske zahvate na spomenutom nacionalno-historijskom obrascu. *Hrvatska književna laž* (1919.), svojevrsni manifestni zahtjev za estetskim i socijalnim prevrednovanjem u ideološkom i društvenom smislu,⁸ eksplicitno upućuje na preporod – u maniri proleterske Internacionale, što s obzirom na seljaštvo kao njen osnovni konstrukt, minorizira relevantnost pojedinačnog, nacionalnog – koji bi reducirao vjersku diferencijaciju južnoslavenskog prostora, odnosno premostio kulturne razlike u sveslavenskom kontekstu. Potonje sugerira neutralizaciju (socijalne) distinkcije prije svega hrvatskog i srpskog teritorija – što korelira s etničkim postavkama

⁸ Tekst se temelji na patosu osporavanja – prije svega tradicije Hrvatskog narodnog preporoda zbog ideološkog nesrazmjera u odnosu na europska revolucionarna zbivanja, političkog oportunitizma spram Austrije, umjetničke nemoći pri izražavanju hrvatske svijesti te socijalne neosviještenosti. Modernu, s druge strane, kritizira zbog njene neprimjerenosti hrvatskoj socijalnoj situaciji te njenog pojavnog oblika utjelovljenog u dekorativnom katolicizmu, kao i zbog europske literarne stilizacije hrvatskog sela, a posebno je kritički nastojen i prema *laži nacionalnog heroizma*, kako hrvatskog, tako i jugoslavenskog. Ipak, pritom kanoniziranu tradiciju, koju utjelovljuju paradigme pripadajućih povijesnih perioda, konfrontira s onom alternativnom – obilježenom srednjovjekovnim bogumilstvom, djelovanjem Jurja Križanića u XVII. stoljeću i socijalnim tematskim preokupacijama Silvija Strahimira Kranjčevića – koju atribuirao kao liniju jugoslavenske kulturne tradicije i kontinuiteta. Usp. „Hrvatska književna laž” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=398> (zadnji pristup: 19. srpnja 2018.).

novouspostavljene jugoslavenske političke konsolidacije, Države SHS – i napuštanje hrvatskog nacionalnog okvira⁹ te pristajanje uz kolektivnu identitetsku platformu¹⁰.

Imperijalne pretenzije monarhističke jugoslavenske državne konsolidacije, kao opetovani historijski iskaz, dokinule su Krležino kolebanje između *Hrvata i južnoslovenskog Balkana kao kolektivne identitetske platforme*¹¹ (Biti, 2017: 15) te produciraju evokaciju nacionalno-revolucionarnog imperativa *Hrvatske rapsodije* – popraćenog idejom nacionalnog određenja po uzoru na tendencije podijeljenog postimperijalnog političkog prostora europskog sjeveroistoka¹² – utjelovljenog u Krležinoj socijalističkoj formulaciji hrvatskog narodnog pitanja, budući da državno pravo Hrvata – reprezentanata proleterskog naroda lišenog posjeda – određuje translacijom klasnih u nacionalna obilježja¹³.

⁹ Razlozi za takvo što višestruki su: Krleža je u svojim narativnim iskazima često dvojio mogu li Hrvati postati subjektom svog nacionalnog pitanja, prije svega zbog neadekvatnog pristupa hrvatskih političkih struktura tom problemu, ali i opće programatske dezorijentacije. Budući da smatra kako pripadajućim državnovrtnim projektima nedostaje komponenta ljudske i teritorijalne kvantitete, okreće se političkom i kulturnom jugoslavenstvu, koje posjeduje višu kulturnu razinu, ali i u kontekstu vremena predstavlja subverzivnije političko opredjeljenje. Usp. Kravar, Z. (1995.) „Nacionalno pitanje u djelima Miroslava Krleže”, u: D. Brozović (ur.) *Radovi Leksikografskog zavoda „Miroslav Krleža”*, Svezak IV, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, str. 4.

¹⁰ Pretpostavljanje nadnacionalnog identiteta onom pojedinačnom nesumnjivo je uvelike determinirano inherentnim internacionalizmom boljševičke ideje, koji se smatrao nužnim za povoljniju inkubaciju potonje. U tom je kontekstu znakovito što je *Hrvatska književna laž*, u skladu s izdavačkom politikom, napisana na ekavici te u sklopu argumentacije, utemeljene na pojavnostima nove državne organizacije, apostrofira *balkanski*, a ne hrvatski narod.

¹¹ „Što smo sada? Austrija je propala, dakle Austrijanci više nismo. Srbi nismo jer čemu da lažemo da jesmo kad nismo! Jugoslaveni nismo, jer ako je Jugoslavenstvo ono što hoće vojvoda Stepa Stepanović ili jedan od jugoslavenskih monopolita, Jurica Demetrović, ko pametan može da je danas s njima zajedno Jugoslaven? Preostaje nam dakle da pospemo glavu pepelom i da se vratimo pod okrilje tog neverovatnog i popljuvanog Hrvatsva (...)” [Krleža, M. (1926.) *Izlet u Rusiju*, Zagreb: Narodna knjižnica, str. 36.].

Odmak od jugoslavenstva zabilježen je već u *Hrvatskoj književnoj laži*, gdje kao utjelovljenje *jugoslavenske kulturne tradicije i kontinuiteta* vidi bogumile, Križanića i Kranjčevića, a potonja dva zatim, u kasnijim esejima, spominje u kontekstu djelovanja s ciljem afirmacije obespravljenog hrvatskog naroda.

Usp. Biti, V. (2017.) „Miroslav „Krleža i povijest hrvatskog razvlaštenja”, *Umjetnost riječi*, sv. 61: str. 11.

¹² Po završetku Prvog svjetskog rata u novoosnovanim nacionalnim državama – obilježenima političkom, ekonomskom i društvenom nestabilnosti, koja rezultira afirmacijom kompenzacijskih političkih ideologija – jača tendencija za samoodređenjem. Budući da su vlastite deficitarnosti u navedenim aspektima smatrale posljedicom politički neriješenih nacionalnih pitanja, potonja odlučuju rješavati posredstvom društvenih i ekonomskih mehanizama.

¹³ Aktualizacija spomenutog ideološkog koncepta posebno je vidljiva u *Baladama Petrice Kerempuha* (1936.) – čija tematika implicira snažnu opterećenost hrvatskom feudalnom prošlošću – ali i u elegičnom tonu prikaza tisućljetne hrvatske povijesti kao kontinuirane borbe za nacionalnu egzistenciju u uvodnom dijelu političko-programatskog teksta *Teze za jednu diskusiju iz godine 1935*.

Samosažaljevački je pristup vlastitoj historiji, kao refleksija etnonacionalnih tendencija perioda romantizma, zajedničko obilježje srednjoistočnoeuropskoga postimperijalnog prostora – osim što je početkom XX. stoljeća zastupljen u mlađe generacije mađarskih književnika – „Endre Ady svoju zemlju naziva 'pustinjom', Mihály Babits 'crnom zemljom', a obojica je često opisuju kao prahistorijsku, podjarmljenu, zaostalu i jadnu” – Biti ga detektira i u sovjetskoj Rusiji, koja je podbacila u svojoj ideološkoj internacionalizaciji, te je – etablirovši doktrinu *socijalizma u*

Desetak godina nakon što je socijalistička Jugoslavija formalno zadovoljila pojedinačna nacionalna pitanja uspostavljanjem ravnoteže između savezne države i federalnog sustava, a marksizam fiksirala kao svjetonazorsku osnovu jugoslavenskog društva i medij demistifikacije jugoslavenskih nacionalnih strategija, Krleža – koji, shodno uvjerenju *da je titovska politika riješila pitanje društvenih i međunacionalnih odnosa u novoj Jugoslaviji*, nacionalne teme više ne shvaća kao otvoreni problem i argument u političkim polemikama, nego kao osnovu različitih kulturnih projekata usklađenih s novim društvenim sustavom (Kravar, 1995: 8), budući da postojeću državopravnu konsolidaciju promatra kao emancipatora pojedinačnih nacionalnih identiteta – započinje s radom na projektu *Enciklopedije Jugoslavije*, sintezi i vrhuncu svojih historiografskih nastojanja. Ona je svojim *svjetonazorskim temeljem i kulturnozemljopisnim opsegom potvrđivala ključne političke mitove Titova vremena* te – verificirajući samosvijest i životnu snagu jugoslavenskog naroda, kolektiva koji, bez obzira na geografsku ili vjersku pripadnost, manifestira povijesni i kulturni subjektivitet između Rima i Bizanta (usp. Kravar, 1995: 8 – 9) – afirmirala nacionalna pitanja svih, a napose hrvatskog naroda¹⁴.

Prema Kravaru, Krležina bojazan zbog eventualne transgresije elemenata velikosrpske ideologije na područje funkcija savezne države tijekom druge polovice šezdesetih godina – kao produkt objektivnih napetosti hrvatsko-srpskih nacionalnih odnosa – rezultira udaljavanjem od jugoslavenskog ideološkog konstrukta, koje kulminira potpisivanjem *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* te kasnijim narativnim iskazima obilježenim tezama o nespojivosti nacionalno-političkih interesa i programa tih dvaju naroda (usp. *ibid.*, 1995: 9).

Potonja etapa Krležine valorizacije hrvatsko povijesno-političkog kompleksa, prema mom mišljenju, istodobno predstavlja evokaciju, fiksaciju i konačnu, faktičnu historijsku legitimaciju prethodno spomenutih toposa zastupljenih u *Hrvatskoj rapsodiji*. Naime, osim što ih

jednoj državi – legitimirala nacionalne pokrete, prepoznavši ih kao kooperatore socijalističke revolucije. Posljedično, dolazi do njezine rusifikacije, a nacija postojeću svijest o deficitarnosti vlastite samorealizacije usiljeno kompenzira augmentacijom nacionalnih osjećaja. Usp. *ibid.*: 16 – 19; Hának, P. (1998.) *The Garden and the Workshop: Essays on the Cultural History of Vienna and Budapest*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

¹⁴ Dok joj Roksandić pripisuje kroatocentričku orijentaciju, Goldstein detektira njezine rehabilitirajuće tendencije oko hrvatskih povijesnih tema i ličnosti – dotad pod zabranom restriktivne ideologije – a Badurina ju interpretira kao iskaz kulturne supremacije Hrvata nad ostalim entitetima, koja postavlja temelje upravo hrvatske enciklopedistike. Usp. *op. cit.* (bilj. 4.); Goldstein, I. (2004.) „Miroslav Krleža o hrvatskoj historiografiji i hrvatskoj povijesti”, u: M. Matijević Sokol (ur.) *Spomenik Filipa Potrebiće*, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, str. 428.; Badurina, M. (2014.) *Povijesnost percepcija hrvatskog nacionalnog pitanja u djelu Miroslava Krleže*, diplomski rad, Sveučilište u Rijeci, Rijeka, str. 70.

podvrgava translaciji, ujedno ih i konkretizira, budući da eliminacijom narodno-emancipacijskih potencijala jugoslavenskog državno-pravnog koncepta, ujedno, paradoksalno, implementira jedno od najsublimnijih ideoloških svojstava te državno-pravne tvorevine – adaptaciju marksističko-lenjinističkog koncepta u skladu s pripadajućim vanjskopolitičkim, nacionalnim interesima – antagonističku profilaciju spram europskih konjunkturnih kretanja. Iz navedene bih topičke matrice Krležinih historijskih promišljanja, shodno tome, izvela osnovnu premisu i kriterij valorizacije hrvatske povijesne egzistencije – autarkija kao obligatnost (socijalnog) održanja hrvatskog naroda.

2. 3. Revalorizacija hrvatske historiografske produkcije

Kritička procjena ustaljenih neistina, revizija službene historiografije i povijesna demistifikacija¹⁵ osnovni su Krležini zahtjevi s ciljem revalorizacije historijskih interpretacija, čija je kontaminacija ostvarena nedostatkom systemske i kritičke analize, jalovim izvorima, instrumentalizacijom u skladu s aktualnim nacionalno-političkim interesima,¹⁶ ali prije svega spomenutim deficitom izolacijske – egzogene i endogene – neovisnosti, budući da su ideološke orijentacije Zapad – Istok, po njemu, konstituirajući poopćenu stereotipizaciju pojavnosti, minimizirale potencijale formiranja objektivnog, faktografski relevantnog, hrvatskog historiografskog korpusa, ali i pogubno se odrazile na konceptualizaciju političkih ideja.

Sukladno uvjerenju kako su upravo te dominantne paradigme likvidirale potencijal onih tendencija koje nisu slijedile njihove ideološke, intelektualne ili umjetničke koncepte, značaj

¹⁵ Usp. „Enciklopedizam” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1214> (zadnji pristup: 30. lipnja 2018.).

¹⁶ „Čitava naša malograđanska historija o idealističkoj konstanti jednog te istog hrvatstva, kao o vrhunaravnoj pojavi, jeste krivotvorina! Ili je pisana tako kao da su već naše princeze Tuga i Buga bile organizirane u Društvu Hrvatica grofice Katarine Zrinske, a svi Hrvati bili najmanje Leonide ili barem članovi Čiste stranke Prava, ili opet tako, kao da su već glagoljaši bili Pribičevićevi Samostalni Demokrati, a Hrvati na Duvanjskom Polju orjunaši (...)” [Krleža, M. (1971.) „Malograđanska historijska shema: odlomci predgovora za studiju o hrvatsko-srpskom problemu”, u: *Deset krvavih godina i drugi politički eseji*, Zagreb: Zora, str. 114.]; „U toj bijednoj, zaostaloj, šovenskoj historiji mrtvi sredovječni kraljevi su starčevićanci ili radikali, u varijanti SHS samostalni demokrati ili jugoroyalisti orjunaši! 'Kralj' je kao simbol zajedničke građanske svijesti nestao s političke scene, a kraljevska historijska nauka živi i danas isto tako kao što se u historiografiji našoj čitavo stoljeće odražava pristranost ili partijska pripadnost pojedinih pisaca (...) Kraljevi i baruni naše feudalne historije glavne su figure ove intelektualno doista bijedne komedije dell'arte, gdje pojedine političke programe propovijedaju gospoda za račun pojedinih režima na harlekinski način” [Krleža, M. (1972.) *99 varijacija: lexicographica: eseji i zapisi*, ur. M. Lončar, Beograd: Duga, str. 65.].

hrvatskih pojavnosti, događaja i ličnosti valorizira njihovom razinom očitovanja nonkonformizma spram postojećih gospodarskih, društvenih i političkih odnosa¹⁷.

Zapadnoeuropska je civilizacija, dakle, percipirajući Hrvatsku kao barbarsku zemlju na graničnoj sferi svojih interesa, minorizirala značaj svih hrvatskih pojavnosti koje nisu koincidirale s aktualnim kulturno-političkim paradigmatima, pa stoga ne čudi da domaća historiografija, imitirajući imanentnu zapadnjačku perspektivu, prešućuje vlastite originalne dosege: od ranog slavenskog folklora i ingenioznih starohrvatskih umjetničkih ostvarenja; preko anticipacije narodnog jezika i pisma; te bogumilstva, reformacijske preteče obilježene negiranjem obiju crkvenih dogmi; do autohtone protestantske produkcije i feudalnog otpora seljačkih masa:

Nikakvi starohrvatski grobovi i nakiti i keramika kao dokument civilizacije „prije razaranja Solina” i nikakve slavenske mitologije prije Višeslava, jer to miriše po komunističkom društvu, po masovnoj demokraciji prije kršćanskog, franačkog feuduma, o praslavenskim zadrugama, uopće po Praslavenstvu i Sveslavenstvu, koje se ne da Rimu, dakle po boljševizmu. Nikakva, prema tome, ni starohrvatska, staroslavenska kultura, kao originalno stvaralaštvo, jer sve su to „neprovjerene glasine” za koje nema podloge u pozitivnoj nauci, pošto smo sve gradove, sve crkve, sve građevine, sve dvorove, sve spomenike, svu keramiku i drvo razorili, a dokumente spalili. Kakvi narodni biskupi, kakva borba za narodnu crkvu, za to ne postoje dokumenti osim u lomačama, a te su se izdimile. Glagoljica, bosančica, narodni sabori, „pestilenz bosignana”, kuga bosanska, sve su to legende kao i one fantazije o „bogumilskoj crkvi”, koje uopće nije bilo, ni 33.000 stećaka nije bilo, to nije skulptura nego barbarstvo, i zato smo sve što je bilo bogumilsko pobili, spalili, razorili i uništili. Protestantske štamparije su „neprovjerene glasine”, protestantizma kod nas nije bio, akvilejski i franački i salzburški i rimski misionari stvorili su od nas ljude, Evropljane već u desetom stoljeću, a isusovci u sedamnaestom. Glasine o narodnim ustancima su demagogije. Nikakav Matija Ivanić nego providuri i biskupi, kakav Gregorić i Masnec?¹⁸

Kako gore navedeni fenomeni i pokreti predstavljaju beskompromisnu pobunu prema svemu odozgo nametnutnom – državnim i crkvenim autoritetima – nameće se zaključak kako je Krležina hrvatska povijest interpretirana i konstituirana odozdo – iz perspektive *njezinih tragičnih, anonimnih pučkih sudionika, koji je doživljuju kao svoju crnu i zlu kob* – jer pomiče

¹⁷ „Po čemu se mjeri veličina pojedinih historijskih ličnosti? Po tome što su odudarale od svoje sredine. Obrnuti razmjer je jedina mjera” [op. cit. (bilj. 4.)].

¹⁸ Krleža, M., op. cit. (bilj. 1.), str. 539.

*rakurs svoga motrišta sa službene pozicije pobjednika, koji retuširaju sliku povijesti u skladu sa svojom ulogom u njoj, na poziciju poraženih, koji su njezine žrtve*¹⁹.

Takva historiografska interpretacija, *history from below*, engleske marksističke provenijencije s početka XX. stoljeća, iskazuje posebno zanimanje za obične ljude, *primitivne pobunjenike* – idejne anticipatore radničkih pokreta – čije *banditsko djelovanje* producira nezanemarivu društvenu derivaciju, budući da rezultira različitim socijalnim integracijama, usmjerenima na agrarne, urbane, religijske zahvate (usp. Gross, 2001: 299 – 300).

Osnovnim krivcem za klišeiziranu historiju Krleža smatra prolatinsku, jezuitsku orijentaciju hrvatske historiografije XIX. stoljeća, koja je *u sjeni biskupske mitre*, posegnuvši za kontrareformacijskim tumačenjem naše povijesti, objavljivala samo ono što odgovara njezinim tezama, *krivotvoreći i uništavajući pritom sve što je tu glupu jezuitsku propagandu stavljalo pod naučni znak pitanja*. Takva je malograđanska historiografija, slaba i reakcionarna sama po sebi, osporavala gore navedene glavne motive naše povijesti, a kao povijesne fakte plasirala prozirne i bijedne falsifikate, smicalice i intrige, budući da bi iznošenje najmarkantnijih pojavnosti kompromitiralo njen status u odnosu prema Rimu i Beču.

Izbjegavanje žalosti i uboštva materijalne istine, *vrhunaravno uzvisivanje civilizatorskog latinskog poslanstva te dosljedna negacija svega što je u historiji našeg naroda bilo stvarno i zemaljski mudro*,²⁰ iznjedrilo je jalovu, kontrareformacijsku povijesnu sintezu hrvatskog naroda – koju, prema Krleži, treba podvrgnuti serizonoj reviziji, kako bi se neka povijesna čvorišta vratila sa *smetlišta historije, historijskog smeća*. Konstruirajući historiju hrvatske historije, on subvertira mitomoterski povijesni koncept te inaugurira onaj alternativni, disidentski – čije korektivne imperativne prevrednovanja detektira Suzana Marjanić²¹ – te apostrofira treću struju naše povijesti (*tertium datur*), koja podrazumijeva slavensku kontraverziju proturimskim i protubizantskim nastojanjima (usp. 2005: 385 – 386).

¹⁹ „Balade Petrice Kerempuha” (2018.) *Krležijana*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=218> (zadnji pristup: 15. kolovoza 2018.).

²⁰ Krleža, M. (1981.) „Prije trideset godina (1917 – 47)”, u: *Dnevnik 1914 – 17. Davni dani*, Knjiga I, Sarajevo: Oslobođenje; Zagreb: Mladost str. 431 – 437.

²¹ Osim spomenutih glagoljaških nastojanja oko liturgijske ravnopravnosti, bogumilske autarkije, protulatinskog i protubizantskog protestantizma, te emancipacijskih narodnih ustanaka; Marjanić ističe i kvatročentistički duh hrvatskih humanista te negaciju isusovačkih baroknih shema o našoj prošlosti, kao i ilirizma, *profesorsko-povjesničarskog utvora*; u kontekstu XIX. stoljeća također izdvaja politički neoportuna nastojanja Šime Starčevića, Franju Račkog i Josipa Jurja Strossmayera kao izuzetne primjere katoličke inteligencije te Silvija Strahimira Kranjčevića, zadnju pozitivnu književnopovijesnu točku, čija socijalna poetska preokupacija korespondira s osnovnim postavkama Krležinog svjetonazora. Usp. Marjanić, S. (2005.) *Glasovi Davnih dana: transgresije svjetova u Krležinim zapisima: 1914 – 1921/22.*, Zagreb: Naklada MD, str. 380 – 385.

3. BOGUMILSTVO I PANSLAVIZAM – IDEJNI KONSTRUKTI HRVATSKE POVIJESNE AFIRMACIJE

Oslanjajući se na Krležinu konstataciju kako su *bogumili*, *Križanić* i *Kranjčević* nositelji jugoslavenske (južnoslavenske) tradicije i kontinuiteta, odnosno kako su potonja dvojica vizionari čije je djelovanje usmjereno na emancipaciju obespravljenog hrvatstva²²– odlučila sam se analizirati hrvatsku povijest u kontekstu bogumilskog duhovno-intelektualnog obrasca i ideje sveslavenskog ujedinjenja – kojeg spomenuti filozof i polihistor prvi konkretnije artikulira na ovim prostorima. Ova cjelina donosi prikaz osnovnih paradigmi tih dvaju fenomena.

3. 1. Bogumilstvo

Smatram da od prethodno spomenutih – historiografski zapostavljenih, a ujedno, po Krleži, konstituirajućih – segmenata hrvatske povijesti posebno valja istaknuti bogumilstvo,²³ kojeg bih apstrahirala kao njihov hiperonimijski supstrat.

Naime, ta neomanihejska dualistička hereza²⁴ koja se širi balkanskim područjem, a potom u XIII. stoljeću institucionalizira kao Crkva bosanska (Crkva bosansko-humskih krstjana) – ne predstavlja samo izravan korespondent sa spomenutim pojavnostima u kontekstu hrvatsko kulturno-političkog prostora već se nameće i kao paradigmatička sinteza idejnih etimologija tih pojavnosti, koja – s obzirom na njihovu konceptualnu konfrontaciju s tada aktualnim tendencijama europskih svjetovnih ili vjerskih autoriteta – egzistira kao autarkički i nonkonformistički iskaz vremena, dakle simbolička refleksija Krležinog historijskog obrasca.

²² Usp. Biti, V., *op. cit.* (bilj. 11.), str. 12.

²³ Hrvatska je historiografija – shodno vlastitom uvjerenju kako krivovjerske pojavnosti predstavljaju *strano tijelo u okviru našeg historijskog razvoja* – marginalizirala i fenomen bogumilstva. Krleža smatra kako bi njegovo priznanje u vidu treće komponente impliciralo negaciju latinske i grčke varijante historijskog razvoja, što bi u konačnici polučilo likvidaciju idealističkih anksiona naše narodne supstancije na ovom svijetu. Usp. Krleža, M. (1975.) *Panorama pogleda, pojava i pojmovna*, Svezak I, Sarajevo: Oslobođenje; Zagreb: Mladost, str. 358 – 359.

²⁴ Bogumilstvo se pojavljuje tijekom X. stoljeća na bugarskom području, a potom se širi po maloazijskom, zapadnoeuropskom (Italija – patareni, Francuska – katari) te balkanskom prostoru. Njegovo je učenje utemeljeno na vjerovanju o dvama božjim sinovima – starijem Satanaelu, kreatoru cjelokupnog materijalnog svijeta, uključujući i ljudskoga tijela; i Isusu Kristu, utjelovljenju dobra, čiji dolazak obilježava početak borbe tih antipodnih pojavnosti. Usp. „Bogumili” (2018.) *Krležijana*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1316> (zadnji pristup: 15. kolovoza 2018.).

Stoga je bogumilstvo, kao poopćeni *moralno-intelektualni sistem*²⁵ – koji, prema Krleži, zbog negiranja nauka obiju crkava predstavlja anticipaciju reformacijskog pokreta, inicijalno mnogo radikalniju od svoje kasnije inačice; te shodno tome, a istodobno u maniri njegova egalitarizma, i simbol likvidacije feudalne društvene organizacije i pripadajuće stratifikacije; čime posljedično, posredstvom minimalizacije civilizacijskih diferencijacija i jačanja (jugo)slavenskih plebejskih masa, producira konsolidaciju emancipacijske težnje potonjih narodnih subjekata – *magistrala naše medijevalne prošlosti*²⁶.

3. 2. Panslavizam

Panslavizam – pokret koji teži povećanju i unapređenju solidarnosti slavenskih naroda (usp. L. L. Snyder, 1984, prema: Obšust, 2013: 83) – prije svojih konkretnijih ideoloških konceptualizacija krajem XVIII. stoljeća, egzistira kao kulturni fenomen u vidu realizacija svijesti o zajedničkom jeziku – glavnom obilježju pripadajućeg grupnog identiteta – sistemu mitova, religije i kozmologije, te kao takav producira viši oblik etničke identifikacije, koji je – iako marginaliziran politizacijom pojedinačnih kulturnih karakteristika te oblikovanjem partikularnih narodnih slavenskih identiteta – permanentno aktualan kao mobilizacijsko sredstvo političkih ili državotvornih tendencija svojih hiponimskih subjekata.

Budući da je sveslavenstvo – bez obzira na historijski dokazanu ograničenost realpolitičkih potencijala – inicijalan produkt kolektivnih tendencija samoodređenja i teritorijalne demarkacije uslijed *zajedničke spoljašne opasnosti, odnosno spoljašnjeg „drugog”* (Obšust, 2013: 59), smatram da se poopćeno, u kontekstu Krležine historije, može promatrati kao kronološka i konceptualna ekstenzija bogumilstva, konkretnije političko-ideološki profilirana, odnosno utjelovljenje njegove samodostatnosti u vidu likvidacije eksternih autoriteta.

Naime, jugoslavenstvo – derivat panslavističkih koncepcija XIX. stoljeća i supranacionalna etapa hrvatskog nacionalnog određenja – u kontekstu socijalističke državne konsolidacije pripadajućih entiteta, idejnog mobilizatora Krležinih historijskih preokupacija i pripadajućih nacionalnih narativa – funkcionira kao antonim socijalnoj stratificiranosti i crkvenoj

²⁵ Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 23.), str. 355.

²⁶ *Ibid.*, str. 352.

ideologiji, čime reanimira socijalnu i civilizacijsku autarkiju bogumilskog moralno-intelektualnog koncepta.

3. 3. Panslavizam > jugoslavenstvo > hrvatstvo:

uvod u hrvatsku historijsku panoramu

S ciljem bolje valorizacije hrvatskog povijesnog usuda, uspostavila bih paradigmatisku korelaciju između slavenske karakterologije Johanna Gottfrieda Herdera – njemačkoga filozofa i književnika (1744. – 1803.), čiji je koncept pojma *narod* i percepcija slavenskog identiteta nadahnula kasnije realizatore ideja o slavenskoj uzajamnosti, napose češkog književnika i polihistora Jána Kollára (1793. – 1852.) – i Krležinih diskurzivnih iskaza o Južnim Slavenima, čija je historijska evolucija korespondent i mikrocivilizacijski okvir razvoja pojedinačnih entiteta tog nadnacionalnog kolektiva.

Od ukupno šest motiva koje Herder izdvaja pri karakterizaciji Slavena, osobno bih istaknula i u kontekstu južnoslavenskog prostora analizirala dva – predispozicija za anticipaciju progresivnih misaonih i umjetničkih sistema, te nemogućnost samorealizacije, odnosno stjecanja suvereniteta, zbog stalnog ugnjetavanja kao posljedice deficita ratničkog duha²⁷.

Krleža južnoslavenski kulturno-umjetnički i intelektualni potencijal apostrofira isticanjem slikarskih, kiparskih i arhitektonskih dostignuća: rana hrvatska i dalmatinska arhitektura, te romanika i gotika pripadajućeg areala, makedonska protorenesansa, uz umjetnike čije je mentorstvo iskristaliziralo Michelangelove, Bramanteove i El Grecove talente; literarnih ostvarenja: postpetrarkističkih, a napose onih dramskih – invencija pastorale prije Tassa i renesansnih komada prije Shakespearea;²⁸ kultivacije poganske ostavštine;²⁹ mitoloških, glazbenih, likovnih i graditeljskih (dekorativna motivika, drvena skulptura); afirmacije narodnog jezika: pravo crkvenoslavenske liturgije, razvoj glagoljaštva, književna produkcija na tri narodna pisma; crkvene autokefalnosti – osamostaljivanje srpske pravoslavne crkve i fenomen Crkve

²⁷ Preostala četiri motiva odnose se na jedinstvenost slavenske etničke zajednice; brojnost i veliku teritorijalnu rasprostranjenost; sklonost djelatnostima vezanima uz prirodu; blagost karaktera te ljubav prema prirodnom i slobodnom životu. Usp. Obšust, K. (2017.) *Konstrukcija slavenstva u politici i nauci: stvaranje (sve)slovenskih tradicija, ideološke koncepcije o slavenskom jedinstvu i njihove refleksije*, Beograd: Centar za alternativno društveno kulturno delovanje, str. 68 – 69.

²⁸ Usp. Krleža, M. (1975.) *Panorama pogleda, pojava i pojmova*, Svezak III, Sarajevo: Oslobođenje; Zagreb: Mladost, str. 228.

²⁹ Usp. *ibid.*, str. 153.

bosanske – i protestantizma kao antipapističkih refleksija; te politogeneze čitave serije narodnih političkih suvereniteta srednjeg vijeka, koje su iznjedrile treću jadransku komponentu, koordinaciju vlastite južnoslavenske dinamike, nonkonformističku, i stoga dovoljno jaku da se ne zaustavi i otpornu da se ne podredi jačim civiliziranim snagama oko sebe³⁰.

Krleža detektira i kontinuiranu submisivnost južnoslavenskog položaja u Europi nazivajući njegov areal *balkanskom Judejom*³¹ te ističe borbu za oslobođenje kao jedinu historijsku konstantu,³² budući da nakon opiranja bizantskim i rimskim robovlasnicima u prvim stoljećima nakon doseljenja slijedi feudalno podjarmljivanje u venecijanskoj, mađarskoj, i najpogubnijoj – turskoj varijanti – koju nije popratila zapadnjačka intervencija. Takvo stanje producira val plebejskog nezadovoljstva, koje kulminira permanentnim ustancima na ilirskom tlu, usmjerenih protiv eksternih autoriteta, ali i njihovih domaćih podložnika³³ i konačnom deformacijom naše narodne supstance, koja je – usprkos frekventnoj idejnoj i ideološkoj participaciji u brojnim segmentima europske civilizacije, degradacijom vlastitih potencijala – samu sebe profilirala kao podređenu materiju, topovsko meso³⁴ namijenjeno imperijalističkim ratovima europskih vertikala te se otuđila od svakog razmatranja svoje vlastite pojave u vremenu i prostoru.

Ratovi su, uz redukciju rentabilne produkcije – koju su onemogućavali geografski i strateški elementi onih političkih snaga koje su gravitirale oko južnoslavenskog prostora – te kvantitativni deficit ljudskih resursa, minimalizirali potencijal stvaralačko-artističkih i intelektualno-moralnih tendencija te sprječavali njegov razvoj u značajnije misaone i umjetničke sisteme.³⁵

Izuzmemo li jalovu prezentaciju u najbanalnijoj folklorističkoj maniri³⁶ – drugih tendencija samopromidžbe nema, budući da smo podlegli logici sila koje opetovano rade na našem političkom i kulturnom razjedinjenju te akceptirali nametane nam sugestije – Balkan kao *melas orijentalne mistike i melankolične pasivnosti s jedne, a okrutne vendette s druge strane*³⁷. Premda nesumnjivo živimo po nekom dubljem principu moralno-političke kohezije, osnovni

³⁰ Usp. *ibid.*, str. 219.

³¹ *Ibid.*, str. 147. Navedene orijentalne topose prenosi u fikciju, npr. u *Salomi*, kojom otvara svoje ratne dnevničke zapise *Davni dani*, jednako tako uvodi navedeni orijentalizam.

³² Usp. *ibid.*, str. 149.

³³ Usp. *ibid.*, str. 154.

³⁴ Usp. *ibid.*, str. 158.

³⁵ Usp. *ibid.*, str. 156.

³⁶ Usp. *ibid.*, str. 177.

³⁷ *Ibid.*, str. 161.

problem sadržan je u tome što se ne nadzire društveno homogeni sloj koji bi to iznimno koherencijsko svojstvo mobilizirao u sredstvo opozicije navirućim negativnim pojavnostima historijskog tijeka,³⁸ pa nažalost dolazi do kontaminacije inherentnih nonkonformističkih odlika.

Sveslavenski idejni konstrukt – posredstvom svog južnoslavenskog derivata – konstituira, dakle, temeljne tope hrvatske historijske paradigme, zato što se identitetska forma potonjeg nalazi u funkciji medijatora pojedinačnih nacionalnih realizacija, te, shodno tome, možemo detektirati podudarnost Herderove topičke matrice i hrvatskog historijskog usuda.

Krležin citat – *naš čovjek, inteligenat svoga vremena, izgubio se u okviru tih tragičnih raskola naše historije i raspao do toga, da je od slavenskog poganina postao Latin, od bogumila muhamedanac, od balkanskog feudalnog subjekta venecijanski, bizantski, turski ili austrijski graničar (...)*³⁹ – ne samo da sumira Herderov poopćeni karakterološki obrazac već predstavlja jednu od najreprezentativnijih artikulacija historijskog progressa Hrvata, budući da sintetizira osnovne paradigmatске relacije ovog rada.

³⁸ Usp. *ibid.*, str. 236.

³⁹ Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 1.), str. 559.

4. PREGLED HRVATSKE POVIJESTI MIROSLAVA KRLEŽE

Prikazujući hrvatsku povijest zaključno s XIX. stoljećem, ova cjelina sintetizira Krležine historiografske iskaze i interpretacije pojavnosti pripadajućih epoha – sadržanih prije svega u *Panorami pogleda, pojava i pojmova* (svezak I – V.) te *Esejima I, III*. Pregled je formiran prema kronološkom načelu, a historijska je raščlamba – utemeljena na tumačenju bogumilske i panslavenske paradigme, koje sam prethodno već bila istaknula kao temeljne okvire ovoga rada – prema potrebi nadopunjena recentnijim spoznajama povijesne znanosti, s ciljem uspjelije valorizacije spomenutih fenomena. Dok će onaj bogumilski predstavljati paradigmatiku bazu interpretacije srednjovjekovnog perioda, sveslavenski će, u ukupnosti svojih idejnih koncepata – u rudimentarnom obliku prisutnih i prije XVI. i XVII. stoljeća, predstavljati okvir povijesne interpretacije kasnijih epoha. Pritom humanizam i renesansu, pojavu protestantizma te fenomen ustanaka interpretiram kao zasebnu povijesnu cjelinu, budući da predstavljaju idejnu sintezu razdoblja koja su mu prethodila, odnosno anticipaciju novovjekovlja.

4. 1. Bogumilstvo – jedini kontrapunkt uslijed srednjovjekovnog rasula⁴⁰

Budući da je bogumilstvo – bilo u neposrednom, mobilizacijskom smislu; ili, pak, kao implicitnija idejno-konceptualna refleksija – obilježilo hrvatski prednovovjekovni period, političko-kulturni događaji, pojavnosti i ličnosti hrvatskog srednjovjekovlja, zastupljeni u diskurzivnom obliku Krležinih historiografskih promišljanja, u narednim se poglavljima interpretiraju u kontekstu njegovih paradigmatičkih realizacija. Pritom se pozornost obraća i na elemente sveslavenske uzajamnosti koji svoju konkretniju realizaciju doživljavaju tijekom XVII. stoljeća, te su, shodno tome, u kontekstu pripadajućih kulturno-političkih okolnosti, podrobnije raščlanjeni u trećem dijelu povijesnog pregleda.

4. 1. 1. Slavensko zaposjedanje Ilirika

Došavši u Ilirik – uslijed političkog i moralnog rasula Europe, kada Rim, prema Krleži, obilježen vakuumom duhovnog nasilja i politike papinske organizacije, predstavlja negaciju svih onih helenskih principa zbog kojih se atribuirao kao kulturnohistorijski fenomen⁴¹ – kojeg je

⁴⁰ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 23.), str. 354 – 355.

⁴¹ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 28.), str. 151.

gruba, primitivna i neuka civilizacija⁴² nakon šeststoljetnog okršaja učinila nekropolom Pelazga, Tračana, Liburna, Kelta i Ilira⁴³ zbog ekspanzionističkih pretenzija na istočnojadransku obalu⁴⁴ – barbarske *divlje horde* predstavljaju dinamički detalj, ali i izvjesne kandidate smrti,⁴⁵ budući da istočni Jadran – nekadašnja rezidencija Dioklecijana i Marka Aurelija; Jeronimova domovina; Cezarova, Pompejeva i Augustova bojišnica – Europu zanima isključivo u smislu pripadajućeg ljudskog, eksploatacijskog materijala. To *olujno, mračno, zmijsko, ilirsko i slavensko meso*,⁴⁶ kojeg se prepao i sveti otac Grgur, usprkos ukrštavanju ravensko-mletačkih, vatikansko-benediktinskih i bizantsko-hilandrijskih utjecaja, uspjelo je Ilirik podrediti vlastitim slavenskim elementima te ga učiniti herojskom negacijom vlastitog političkog determinatora,⁴⁷ jer već krajem VI. stoljeća iskazuje prve simptome subjektivne i političke svijesti, živeći – socijalno otporno – u svojim plemenskim patrijarhalnim kolektivima,⁴⁸ a dva stoljeća nakon osvaja gradove, biskupije, otoke⁴⁹. *Zavičaj poganih i zlih, zaraznih vjetrova*⁵⁰ – kako Krleža oblikuje Jeronimovu percepciju njegove *bogohulne zemlje* – bio je nova postojbina Slavena, s naznakama deromanizacije i prije njihova dolaska, koji u novom civilizacijskom okruženju nisu naišli na takve nesrazmjere koje ne bi mogli prevladati do te mjere da im se pasivno podrede, te su nastavili s kultivacijom poganskih običajnih obrazaca, važne autohtone odlike, koja se, prema autoru, zadržala sve do danas. Međutim, u stalnoj okruženosti između Aachena i Bizanta, Vatikana i Venecije, toj je trećoj jadranskoj komponenti trebalo biti jasno da:

po višoj imperijalnoj logici (...) njima treba lomiti kosti na ovome svijetu i zatjerati im smrtni strah u svijest da će im iste te kosti biti ponovno slomljene i na onome svijetu, ne budu li pokleknuli i ne budu li posuli glavu pepelom s pasivnim pristankom da im kosti već na ovome svijetu budu slomljene⁵¹.

4. 1. 2. Hrvatski suverenitet *in statu nascendi*⁵²

U periodu između VII. i IX. stoljeća, kada *Orbis Romanus* leži u ruševinama, Krleža detektira posljedice postupnog potiskivanja inicijalnog slavenskog identiteta i inauguraciju onih

⁴² Usp. Krleža, M., (1966.) „Illyricum Sacrum”, u: *Eseji V*, Zagreb: Zora, str. 16.

⁴³ Usp. *ibid.*, str. 7.

⁴⁴ Usp. *ibid.*, str. 9.

⁴⁵ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 28.), str. 152.

⁴⁶ Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 42.), str. 25.

⁴⁷ Usp. *ibid.*, str. 7.

⁴⁸ Usp. *ibid.*, str. 28.

⁴⁹ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 42.), str. 7.

⁵⁰ Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 28.), str. 3.

⁵¹ Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 42.), str. 25.

⁵² *Ibid.*, str. 6.

užih plemenskih, odnosno pojedinačnih etničkih – raslojavanje slavenskog amalgama te konstituiranje posebnih političkih i religioznih formula⁵³ – čija afirmacija, prema njemu, nužno podrazumijeva civiliziranje *u višem, bilateralnom bizantsko latinskom stilu*⁵⁴.

Novoformirani hrvatski suverenitet priklonio se zapadnoeuropskom kulturnom krugu katoličkog Sredozemlja i srednje Europe (usp. Banac, 1988: 69), a pripadajući je proces kristijanizacije – važan etnomobilizacijski faktor – iznijansirao etnički identitet, pospješio zadobivanje državne nezavisnosti i omogućio centralizaciju postojeće vlasti (usp. Kumpes, 1992: 17– 18).

Iako pokrštavanje za Krležu predstavlja prije svega oblik vatikanskog političkog angažmana, koji rezultira crkveno-hijerarhijskom, a posredno i političkom proskinezom Hrvata, ipak ističe kako oni, svjesni kontaminacije *vrhunaravnih kvaliteta latinske dogme*,⁵⁵ opetovano negiraju postavke univerzalizma Rimske crkve.

4. 1. 3. Hrvatska politogeneza: kneževska vladarska institucija

Kršćanstvo se – čiji pojavnici, klerikalni aspekt Krleža u maniri marksističkog povijesnog materijalizma, ocjenjuje negativnim i nazadnim,⁵⁶ budući da je utjelovljenje pseudoreligijske, praznovjerne retorike koja producira melankolični zastoj pameti – *kao materijalno nezavisna feudalna organizacija*⁵⁷ pod krinkom *evanđeoske inspiracije*,⁵⁸ brzo ukorjenjuje na hrvatskom području, a najprije ga prihvaćaju novoformirane političke elite, viši društveni slojevi, koji su nosioci novih ideja, odnosno identifikacijskih razina (usp. Obšust, 2013: 58).

Osim Ljudevita Posavskog, koji za Krležu predstavlja personifikaciju narednog tijeka hrvatske povijesti – jer opetovano ratuje sa silama čije interesne sfere koreliraju s hrvatskim povijesnim područjem: s Bizantom protiv Avara, s kojima ujedinjuje snage protiv Franaka, a naposljetku, nakon stjecanja političkog egzila u Srbiji, ondje skončava nasilnom smrću⁵⁹ – autor spominje i knezove Primorske Hrvatske, Domagoja i Branimira, jedno gusarsko meso, koje vlast

⁵³ Usp. *ibid.*, str. 3.

⁵⁴ *Ibid.*, str. 6.

⁵⁵ Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 7.), str. 498 – 501.

⁵⁶ Usp. „Kršćanstvo” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1751> (zadnji pristup: 4. srpnja 2018.).

⁵⁷ Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 23.), str. 509.

⁵⁸ *Op. cit.* (bilj. 56.)

⁵⁹ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 28.), str. 635.

osvaja krvavim putem, u doba kada su kozari na kršu, drumski razbojnici i konjokradice najvjernija reprezentacija društvenih okolnosti⁶⁰.

Krleža snažno opovrgava mitologizaciju Domagojeve ličnosti – koju uvodi hrvatska klerikalna historiografija XX. stoljeća, povodeći se činjenicom da je tijekom sukoba s Bizantom zauzeo stranu Rima – i likvidira legendu koja knezu pripisuje inauguraciju zapadnog, latinskog ideološkog opredjeljenja kao hrvatske političke konstante. Prema autoru, glavni uzrok nemogućnosti takvog Domagojevog civilizacijskog određenja je nedostatak vladarske političke moći⁶¹ koja – uslijed sukoba velesila na Jadranu, pri čemu je s ciljem samoodržanja morala naizmjenično nastupati u službi različitih tuđinskih interesa – u ekonomski bijednoj zemlji nije uspjela organizirati ni šake feuduma⁶².

Krležin obračun s hrvatskom historiografijom – od Klaića do Barade – nastavlja se i u slučaju Branimira, kojeg se jednoglasno deklarira kao apolitičnog, budući da s prijestolja svrgava Zdeslava, kneza probizantske orijentacije, što je, po autoru, rezultat pogrešnog shvaćanja – formuliranog u skladu s malograđanskim zahtjevima historičara za latinskom, zapadnoeuropskom legitimacijom hrvatstva – koje antibizantsku orijentaciju percipira kao isključivo vjersko opredjeljenje. Prema njemu su i istočni i zapadni duhovni principi⁶³ neodjeljivi od političke konotacije,⁶⁴ koja je mizeriju hrvatske kneške institucije dosljedno stajala života⁶⁵.

4. 1. 4. Methodii doctrina, začetak hrvatskog nonkonformizma

Za Branimirove se vladavine – posredstvom djelovanja moravskopanonske misije svetih Ćirila i Metoda – raširilo bogoslužje na crkvenoslavenskom jeziku, koje istodobno zadovoljava kako liturgijske, tako i ritualne zahtjeve crkvene organizacije. Isprva dekadentno rafiniran, postepeno se – zahvaljujući generacijama književno obrazovanog svijeta – profilirao u visoko

⁶⁰ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 23.), str. 717.

⁶¹ Usp. „Domagoj” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1484> (zadnji pristup: 4. srpnja 2018.).

⁶² Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 23.), str. 650.

⁶³ Krleža apolitičnost kršćanskog Zapada ironizira prikazom papinskog priznanja Branimira, kada je Ivan VIII., sretan zbog Zdeslavova ubojstva, „podigavši svoje 'apolitičke' ruke k nebu i blagoslovivši Branimira, svog isto tako 'apolitičkog' sina, 'milog i slavnog' slavenskog sina” međunarodno priznao kneza i područje njegove vlasti. Usp. Krleža, M. (1963.) „Iz hrvatske kulturne historije”, u: *Eseji III*, Zagreb: Zora, str. 380.

⁶⁴ Usp. *ibid.*, str. 377 – 380.

⁶⁵ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 23.), str. 717.

izdiferenciran književni jezik, koji će stoljećima služiti kao jedini komunikativ brojnih slavenskih i neslavenskih naroda⁶⁶.

Bogoslužna *slovenština*, eklektička varijanta prisutnih utjecaja – budući da je repetitorij baziran na grčkoj, a liturgija na latinskoj pobožnosti (usp. Bratulić, 1980: 119) – prema Krleži egzistira kao ukupnost misaonih, etničkih i stvaralačkih napora hrvatskog narodnog bića, jer ono, opirući se istočnim i zapadnim lingvističkim prerogativima, reprezentira svoj liturgijski jezik kao ravnopravan.

Krleža tu lingvističku samosvijest interpretira kao izraz političkog i kulturnog suvereniteta, koji nonkonformistički odolijeva rimskoj i bizantskoj proskinezi, riskirajući pritom – s obzirom na denuncijacije raskola, idolopoklonstva, krivovjerstva, poganstva i inkvizicijske udare – život vlastitog narodnog bića.⁶⁷

Shodno tome, književnu produkciju na tri narodna pisma, a posebno onu heretičku glagoljsku – koja se bunila protiv Carigrada s Aachenom, a s Carigradom protiv Rima⁶⁸ – smatra filološkom uvertirom elementarne političke – autarkične – spoznaje. Potonja je, smatram, posredstvom endogene i egzogene nezavisnosti uspjela svoje snage preusmjeriti na minimaliziranje međuslavenskih civilizacijskih diferencijacija te pripadajuću realizaciju socijalne i etničke egalitarnosti.

Iz navedenog proizlazi da je glagoljaštvo, odnosno crkvenoslavenski jezik, kronološki prvi fenomen hrvatske kulturne historije koji se može tumačiti kao izravan korelat Krležine povijesne paradigme.

Isto tako, dovedemo li hrvatsku jezičnu autonomiju u relaciju s Krležinom definicijom jezika kao reprezentanta narodnosti – koji omogućuje tranziciju narodnog kolektiva iz objektnog u subjektivni politički status te predstavlja jedini garant nacionalnog dostojanstva, narodne svijesti i svih iluzija o političkoj i ekonomskoj slobodi⁶⁹ – nameće se zaključak o vrlo ranoj emancipacijskoj svijesti hrvatskog bića.

S druge strane, spomenutu hrvatsku jezično-kulturnu baštinu pokrštavanja slavenskih predjela mogli bismo zbog inkulturacijskih svojstava atribuirati kao rudimentarnu, inicijalnu

⁶⁶ Usp. Krleža, M. (1966.) „Zlato i srebro Zadra”, u: *Eseji V*, Zagreb: Zora, str. 87.

⁶⁷ Usp. *ibid.*, str. 86 – 88.

⁶⁸ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj.1.), str. 248.

⁶⁹ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 23.), str. 431.

formu panslavenskog koncepta, budući da je djelovanje solunske braće potenciralo održavanje i nadogradnju slavenskog identiteta te posljedično, polučilo formiranje *kristijanizirane poganske svijesti o slovenskom jedinstvu* (usp. Téra, 2004: 56).

4. 1. 5. Ranosrednjovjekovni hrvatski kulturni obzori

Trajna opasnost raskola, pomanjkanje svake i najmanje simpatije za latinštinu, nedostatak moralne discipline, ispretkan manihejskim i poganskim elementima skepse, rasulo u crkvenoj administraciji kao simptom sabotaze, slabo financijsko poslovanje u interesu rimske kurijalne banke uslijed laičkih i heretičkih lokalnih interesa pojedinih biskupa odmetnika, serijske pobune pučkih gomila, građanska nesigurnost u ciklusima umorstava vladara i knezova, biskupa i svećenika⁷⁰

produkt su spomenutih nonkonformističkih koncepata IX. i X. stoljeća – usmjerenih prvenstveno protiv papinske vjerske politike i feudalizma – koji se nisu uspjeli razviti zbog kontinuiranog nasilja tuđinskih oligarhija: nadiranja karolinških feudalnih snaga na panonsko područje, bizantske uprave u Dalmaciji, vazalsko-seniorskog odnosa hrvatskih knezova i Franaka, opetovanih mletačkih napada.

Usprkos slavenskom bogoslužju, tropismenoj kulturi i pripadajućoj crkvenoj arhitekturi autohtone stilizacije, što nas čini najkulturnijim podanikom talijanske civilizacije,⁷¹ Europa nas smatra barbarskom ruljom, dekadentnim izdankom mediteranske civilizacije, koji – lišen pravnog osjećaja – ne strahuje ni pred kakvim moralnim autoritetom⁷². Takav podcjenjivački stav Zapada Krleža smatra našim propustom, budući da nam nedostaje samodopadne prezentacije.⁷³

Dva fenomena ovog perioda kojima Krleža posvećuje istaknutiju pažnju su djelovanje benediktinaca – važnih moderatora hrvatskog kulturnog srednjovjekovlja, premda ih u tom kontekstu izrijekom ne spominje – te starohrvatska arhitektura.

Montecassinski monaški red karakterizira jalovim te obezvrjeđuje njihovu skriptorsku djelatnost, a posebno je oštar prema njihovoj – za europsku misao kontaminirajućoj – tendenciji

⁷⁰ Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 66.), str. 98 – 99.

⁷¹ Usp. Krleža, M. (1966.) „Jadranska tema”, u: *Eseji V*, Zagreb: Zora, str. 294 – 297.

⁷² Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 23.), str. 195.

⁷³ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 71.), str. 293.

integracije antičke misli i kulture s kršćanskom paradigmom, koja je samo paravan njihove intelektualne sterilnosti i nemogućnosti iznalaženja originalnih spoznaja.⁷⁴

S druge strane, autohtona ostvarenja starohrvatske arhitekture – crkve Svetog Donata, Svetog Križa, Svetog Petra, Svetog Martina, Svetog Lovre, Svetog Mihajla, Svetog Trojstva i Svete Barbare, odnosno trobrodne romaničke bazilike s drvenim tavanicama i male troapsidne crkve s nišama i kupolama nad četvorinom s trampama, uz pripadajuću pleternu ornamentiku – za njega predstavljaju ingeniozna glagoljaška graditeljska ostvarenja, koja su – vjerojatno zbog nonkonformističke, manihejske stilizacije⁷⁵ – hrvatski historiografi nepravedno zapostavili, a zapadnoeuropski stručnjaci proglasili imitacijom⁷⁶.

4. 1. 6. *Extra Hungariam non est vita*⁷⁷

Budući da je hrvatskim knezovima i barunima nedostajalo političkih kapaciteta za svladavanje dalmatinskih komuna i feudalizaciju plebejske mase, odlučuju se na savez s Madžarima – tamburaško slovačko-rumunjskom mješavinom⁷⁸ – feudalno znatno organiziranim snagom, radi postizanja paritetne zaštite pripadajućih interesa⁷⁹. *Pacta conventa* – ugovorno-pravni iskaz uspostavljanja seniorsko-vazalnog odnosa ugarskoga kralja i poglavara dvanaest hrvatskih rodova – za Krležu predstavlja potpunu likvidaciju državne samostalnosti i političke posebnosti.

Njome *hrvatsko-madžarska feudalna kruna* pripada *grbavcu* Kolomanu, odnosno dinastiji Arpadovića, čiji je dugoročni plan destrukcija hrvatskog feuduma i podjarmljivanje amorfnog hrvatskog tijela, uz pokroviteljstvo Kurije i dalmatinskih komuna. Antislavske političke orijentacije, dinastija je pomagala tendencije onih sila s kojima je bilježila svjetonazorsko slaganje: dok prema dalmatinskim komunama vodi protektorsku politiku, u

⁷⁴ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 23.), str. 292 – 293.

⁷⁵ Usp. Krleža, M., (1975.) *Panorama pogleda, pojava i pojmova*, Svezak V, Sarajevo: Oslobođenje; Zagreb: Mladost, str. 37.

⁷⁶ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 42.), str. 44 – 45.; 67 – 68.

⁷⁷ Sintagma preuzeta od Miroslava Krleže [Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 75.), str. 301.].

⁷⁸ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 28.), str. 642.

⁷⁹ Usp. Krleža, M. (1975.) *Panorama pogleda, pojava i pojmova*, Svezak IV, Sarajevo: Oslobođenje; Zagreb: Mladost, str. 125 – 126.

smislu očuvanja postojeće autonomije, Kuriji asistira pri supremacijskim tendencijama usmjerenima na Jadran.⁸⁰

Ta bizarna državnopravna simbioza, kako ju Krleža karakterizira, dokida dvjestogodišnju kraljevsku instituciju hrvatske narodnosti – čiji kraj začinaju sami Hrvati umorstvom vlastitih vladara – te označava početak tendencije stremljenja mađarskoj kruni, koju vidi kao refleksiju općenito jalova svojstva hrvatstva da *traži nekoga da mu se podredi, da potpiše s njime politički ugovor i da se onda buni protiv tog političkog ugovora*⁸¹.

4. 1. 7. Venecijanska guja otrovnica na istočnojadranskoj obali⁸²

Krleža mletačku politiku, odnosno zahvate središnjeg venecijanskog izvršnog tijela, Vijeća desetorice – legla „*nezasitnih proždrljivaca, ubojica, trovača, Lestrigona, Ciklopa i Polifema*”, koje je po civilizaciju opasnije od svih morskih „*monstruma, orkana, oluja, vjetrova, brigana, pirata, razbojnika i gusara zajedno*”⁸³ – vidi kao nastavak uzvišene romanske misije, započete u antici, usmjerene na civiliziranje barbara Kristom, Ognjem i Mačem⁸⁴.

Petar Orseolo, osvojivši početkom XI. stoljeća čitavu Dalmaciju od Istre do ušća Neretve, prvi nosi titulu dalmatinskog dužda – simbol osamstoljetne borbe za suverenitet pripadajućeg područja, čija najpogubnija utjelovljenja, prema Krleži, predstavljaju Enrico i Andrija Dandolo. Dok je prvi zbog navodnog krivovjerstva orkestrirao uništenjem Zadra – grada koji je prije tog trideset puta obranio svoju autonomiju – drugi je krvavo ugušio njegovu pobunu protiv Serenissime te najavio novi, tristogodišnji ciklus ratova.⁸⁵

4. 1. 8. *Contra hereticos Paterenos*⁸⁶

Indiferencija bosanskih vladara prema religijskim pitanjima i zastarjeli obrazac crkvene organizacije – koju je papinstvo propustilo reorganizirati i uskladiti s onodobnim potrebama, što rezultira neometanom kultivacijom tribalne društvene strukture i religije te paganstva na

⁸⁰ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 23.), str. 94 – 95.

⁸¹ Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 28.), str. 790.

⁸² Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 71.), str. 291.

⁸³ *Ibid.*, str. 290.

⁸⁴ Usp. *ibid.*, str. 292.

⁸⁵ Usp. *ibid.*, str. 290 – 292.

⁸⁶ Sintagma preuzeta od Miroslava Krleže [Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 23.)].

bosansko-humskom području – pridonijeli su ukorjenjivanju neomanihejskog dualističkog nauka u prvoj polovici XIII. stoljeća na pripadajućem teritoriju (usp. Ančić, 2005: 11), koje istodobno pruža utočište bogumilima i patarenima prebjeglim iz zapadnoeuropskih predjela⁸⁷.

Bogumilska je vjerska koncepcija – odgovor na srednjovjekovnu materijalizaciju kršćanstva, koje je, prometnuvši se iz religijske kontrakulture, usmjerene na emancipaciju eksploatiranih i potlačenih socijalnih masa, te, stasavši u službenu religiju, samo sebe profiliralo u oportunog zemljovlasnika čiji interes korespondira s onim privilegiranih socijalnih grupa (usp. Drakulić, 1980: 10) – zasnovana na inicijalnoj tendenciji crkvene komunitarnosti, te u skladu s vlastitim egalitarističkim postavkama, prakticira *život u duhu zajedništva u svakodnevnom dodiru s marginalnim ljudima, gradskom sirotinjom, prezaduženim ruralnim pučanstvom, žrtvama demografske eksplozije, gospodarskim i monetarnim transformacijama* (Brković, 2005: 132).

Crkva bosanska – institucionalizirani oblik bogumilske prakse, lišen posjeda te teritorijalne i župske strukture (usp. Šavija-Valha, 2009: 53), koji je svoje patrijahalne zajednice temeljio na jednakosti prava i dužnosti, a u ime socijalne ravnopravnosti posegnuo za crkvenoslavenskom liturgijskom adaptacijom⁸⁸ – zbog vlastite se kontrafeudalne, proplebejske orijentacije – našla na udaru venecijanskih, ugarskih, bizantskih i rimskih feudalnih baruna⁸⁹.

Budući da je Kurija dualistički nauk sljedbe – uočivši njezinu antiklerikalnu, reformatorsku usmjerenost; idiosinkrazijski, odiozni politički tretman ne samo grčke već i rimske crkvene hijerarhije; negaciju pape, *đavoljske pojavnosti* koja kontaminira temeljna *novozavjetna počela bratstva i ljubavi*⁹⁰ – označila kao otvoreno krivovjerje koje ugrožava ukupni poredak na zemlji, zahtijevala je intervenciju Hrvatsko-ugarskog kraljevstva, koje je bosansko-humsko područje uključivalo kao svoju integralnu sastavnicu. Kako je kršćanski nauk postojećim društvenim odnosima davao metafizičko objašnjenje i opravdanje u obliku Božje volje, nadzor nad organizacijom bogoštovlja bio je od krucijalne važnosti za ugarske vladare (usp. Ančić, 2005: 24), koji su, prema Krleži, zajedno s hrvatskim plemićkim obiteljima – Babonićima,

⁸⁷ Krleža Bosnu vidi kao „refugium haereticorum” zapadnoeuropskog manihejskog svijeta, sjedište manihejskog Antipape i moralno-intelektualni centar albigenskog otpora poslije pada Provanse (genocid nad katarima u orkestraciji pape Inocenta III. početkom XIII. stoljeća). Usp. Krleža, M. (1966.) „Bogumilski mramorovi”, u: *Eseji V*, Zagreb: Zora, str. 240.

⁸⁸ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 23.), str. 353.

⁸⁹ Usp. *ibid.*, str. 357.

⁹⁰ *Ibid.*, str. 354.

Šubićima, Nelipićima – postupali u skladu s papinskim zahtjevima, prije svega zato što im je antiheretička djelatnost otvarala mogućnost ostvarenja feudalnih i političkih ciljeva na pripadajućem teritoriju⁹¹.

Uslijed papinskih inkvizicijskih zahvata, započetih za Inocencija III. – koji je, zamijenivši duhovni mač onim materijalnim, naložio iskorjenjivanje poganske infamije pod svaku cijenu i svim sredstvima, te, zaključivši kako na istočnojadranskoj obali nema ni jedne pravovjerne biskupije, između ostalog, zapovijedio i spomenuto razaranje Zadra – bogumili, smatra Krleža, žive izvan zakona, bez zaštite bilo koje zemaljske vlasti kojoj su bili podvrgnuti.⁹²

Dominikanci, koji na inicijativu ugarske krune – papinskog inkvizicijskog prokuratora – dolaze na bosanska područja kako bi likvidirali bogumilsko krivovjerje (usp. Brković, 2005: 133), postaju eksponent protukrivovjerne, odnosno ekspanzionističke, profeudalne politike podjednako vjerskih i svjetovnih vlasti, te se – prema Krleži – okaljajući vlastite moralne ideale, pretvaraju u feudalnu vlastel⁹³. Bijeli su fratri doputovali ovamo kao *tudinci iz tudine, za tuđe račune* te su, likvidirajući svaku slobodnu misao, pa i onu evangeličku, obustavili *tempo razvoja zdrave ljudske pameti za dva do tri stoljeća potpuno*.⁹⁴

Budući da Krleža bosansko bogumilstvo smješta u IX. stoljeće⁹⁵ – dok ga suvremena povijesna znanost (Mladen Ančić, Milko Brković, Dubravko Lovrenović) jednoglasno proglašava fenomenom s početka XIII. stoljeća – a sukladno Lovrenovićevim tvrdnjama, koji navodi kako je institucionalizacija bogumilske vjerske sljedbe bila produkt revoltirane, šizmatičke rekonfesionalizacije uslijed dislokacije sjedišta njezine pravovjerne organizacijske prethodnice, Bosanske biskupije, 1247. godine (usp. 2005: 195), nameće se nužnost preispitivanja validnosti autorove vremenske datacije, ali i zaključak kako je i unutar spomenute biskupije, prije samog bogumilstva, bilo heretičkih naznaka. Potonje potvrđuje Milko Brković, koji ističe kako su pripadnici Bosanske biskupije – ustanovljene još u XI. stoljeću, prvotno u nadležnosti Splitske, a potom Dubrovačke crkvene pokrajine – stigmatizirani kao heretici zbog glagoljaškog pisma i crkvenoslavenske liturgije (usp., 2005: 130 – 131). Također, iz njegove

⁹¹ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 66.), str. 84.

⁹² Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 23.), str. 354.

⁹³ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 63.), str. 368 – 369.

⁹⁴ „Dominikanci” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1487> (zadnji pristup: 30. lipnja 2018.).

⁹⁵ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 66.), str. 79.

tvrdnje da su hrvatske izbjeglice – narodni slojevi nezadovoljni Kolomanovim dolaskom na vlast; benediktinci, njegovatelji glagoljske književnosti, lišeni zaštite i materijalne potpore za istoga vladara; te prognanici omiškog, splitskog, trogirskog i napose zadarskog područja, koje Inkvizicija izjednačava s hereticima – tražile svoje utočište unutar teritorija Bosanske biskupije, te pritom svojom djelatnošću bitno doprinijele tamošnjem oblikovanju crkvenoslavenske kulture i glagoljaštva (usp. *ibid.*, 2005: 150 – 151), proizlazi da je ta forma heretičkog djelovanja za postojanja Bosanske biskupije istovjetna onoj koju spominje Krleža u kontekstu prethodno spomenute argumentacije hrvatskog oblika implementacije Metodijeva nauka tijekom zadnjih desetljeća IX. stoljeća. Shodno tome, papinska kronologija – *Inocencije III, Honorije III, Grgur IX, Inocencije IV, Bonifacije VIII, Ivan XIII, Benedikt XII, Urban V, Inocencije VI*⁹⁶ – te vremenska i teritorijalna rasprostranjenost antiheretičkih zahvata – dvjestopedesetogodišnja inkvizicijska aktivnost na području od Zadra do Đakova i od Kaloče do Jajca – sugeriraju, prema mom mišljenju, istovjetnost hrvatskog i bosanskog heretičkog problema u razdoblju pontifikata prve trojice rimskih biskupa, dakle, u periodu između 1202. i 1241. godine, odnosno dvostupanjski razvoj bosanskog krivovjerstva, glagoljaški i bogumilski (od 1247. nadalje) – budući da za Inocencija III. (1160. –1216.) bilježimo razaranje Zadra i djelovanje splitskog nadbiskupa Bernarda, koji za herezu optužuje dva Zadrana; poslanik Honorija III. dolazi u Split zbog naznaka krivovjerja; a Grgur IX. piše *svim biskupima Istre, Dalmacije, Bosne, Hrvatske, Srbije i drugih krajeva "Slavonije" da su njihove biskupije zavijene u crno i da čame pod jarmom mnoštva heretika* (*ibid.*, 129: 160).

Smatram da Krleža ciljano poistovjećuje, odnosno ne diferencira, dvije različite etape bosanske hereze – pri čemu jedna na neodobravanje nailazi zbog korištenja nekanonskog liturgijskog jezika, a druga objektivno egzistira kao dogmatska opreka pravovjerju – te da bogumilstvo namjerno smješta u kontekst IX. stoljeća južnoslavenskog prostora kako bi u maniri historijskog materijalizma dodatno legitimirao paradigmatsku, te inscenirao datacijsku podudarnost glagoljaštva i crkvenoslavenskog bogoslužja s jedne, te bogumilstva, u ukupnosti svojih autarkičnih, inkulturacijskih i (sve)slavenskih svojstava, s druge strane – budući da predstavljaju hrvatske srednjovjekovne fenomene koji anticipiraju kasnije europske idejne konstrukte.

⁹⁶ *Ibid.*, str. 357.

4. 1. 9. Politički, moralno-intelektualni i umjetnički nonkonformizam XIV. stoljeća

Nakon Arpadovića, titula kraljeva Hrvatske i Ugarske pripada francuskoj dinastiji Anžuvina, tuđinskom eksponentu Rima,⁹⁷ tijekom čije vladavine hrvatsko plemstvo bilježi rast političke svijesti i utjecaja – budući da ti *tipični trećentistički i kvatroćentistički baruni i pustolovi* ubijaju kraljevske pretendente, žive u trajnim zavjerama, pretendiraju na prijestolje, trguju s Napuljem, Papom, Venecijom, isključivo radi ostvarenja svojih feudalnih interesa te *igraju prvorazrednu političku ulogu na Jadranu i Dunavu podjednako*⁹⁸.

Lokalna je aristokracija, a napose Šubići Bribirski – s obzirom na to da je njihova antimletačka politika, odnosno njezina podudarnost s papinskim interesima, pogodovala anžuvinskom osvajanju vlasti u Hrvatskoj i ostalim balkanskim predjelima – francusku dinastiju koristila kao trajni magnet za promicanje vlastitih pretenzija, ponajprije onih u vidu proširenja feudalne baze,⁹⁹ pri čemu njihove bogumilske i kmetske politike bilježe istovjetnost¹⁰⁰.

Šubići – iskoristivši dinastičke borbe nastale nakon izumrća muške loze Arpadovića – proširuju svoju moć na gotovo cijelu Hrvatsku, Dalmaciju, Bosnu i Hum te stječu nasljedni banski položaj Hrvatske i Bosne,¹⁰¹ koji u drugoj polovici XIV. stoljeća nasljeđuje Stjepan II. Kotromanić.

On je – pripojivši Bosni područje Huma, teritorij od Neretve do Cetine te Dalmaciju od Dubrovnika do Splita – osigurao titulu samostalnog vladara Bosne, pri čemu je priznavao vrhovništvo hrvatsko-ugarskog kralja Ludovika I. Anžuvina. Iako bogumil, kasnije se obraća na katolicizam, kao i njegova kći Elizabeta¹⁰² – supruga spomenutog nositelja hrvatsko-ugarske, ali i poljske krune. Potonjem je – nakon sukoba s Mletačkom Republikom, vođenim oko Zadra, koji rezultira potpisivanjem primirja i inkorporacijom Dalmacije u sastav Hrvatsko-ugarskog kraljevstva – historiografija nadjenula epitet *Veliki*, prema Krleži nezasluženo, budući da se radi o šepRTLjavoju dobričini i svilokosi, sklonoj putenim užicima,¹⁰³ mnogo minornijeg značaja od

⁹⁷ Usp. „Anžuvinci” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1249> (zadnji pristup: 6. srpnja 2018.).

⁹⁸ Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 1.), str. 305 – 306.

⁹⁹ Usp. *op. cit.* (bilj. 97.).

¹⁰⁰ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 63.), str. 349.

¹⁰¹ Usp. „Stjepan II. Kotromanić” (2018.) *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=58169> (zadnji pristup: 6. srpnja 2018.).

¹⁰² Usp. „Jelisaveta Kotromanić” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1719> (zadnji pristup: 6. srpnja 2018.).

¹⁰³ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 28.), str. 107.

onog kojeg uživa Elizabeta, lijepa kći bobovskog bandita,¹⁰⁴ koja je postigla jednu od najblistavijih karijera trećentističkih u Europi¹⁰⁵. Kako nije mogla imati sina – što je nakon Ludovikove smrti rezultiralo krunidbom njezine kćeri Marije, pri čemu je, kao regentica, navukla na sebe bijes hrvatskih velikaša, te zbačena s trona, organizira ubojstvo novopostavljenog kralja, zbog čega naposljetku biva zatočena u Novigradu, gdje su je zadavili *njeni vlastiti zemljaci kao odmetnicu i ubojicu, koja je organizirala nekoliko okrutnih, tiranskih ekspedicija protiv vlastite zemlje*¹⁰⁶ – iskazuje veliku pobožnost prema svetom Šimunu te njemu u čast daje izgraditi škrinju u kojoj je sačuvano njegovo mumificirano tijelo. Kompozicije tog sarkofaga, uz prikaze života i čuda sveca, tematiziraju i događaje vezane uz darovatelje – *katolički lojalnu smrt*¹⁰⁷ Elizabetina oca te Ladislavov trijumfalni ulazak u Zadar nakon spomenute pobjede nad Mlecima.

Simboliku prvog prikaza Krleža popraćuje ironijskim tonom, vjerojatno zbog Kotromanićevog kompromisnog političkog kursa u odnosima s Kurijom. Naime, od njegova se vremena Crkva bosanska nalazi u ulozi sakralizatora banske časti, a njegova vlast – posredovanjem dida, vrhovnog poglavara – zadobiva božansku provenijenciju, budući da se u intitulacijama zabilježenima u poveljama poistovjećuje sa svetim Grgurom, odnosno percipira kao njegovo zemaljsko utjelovljenje, što Lovrenović tumači kao siže bosanskog političkog programa, prije svega kao iskazivanje neovisnosti prema Rimu i Katoličkoj crkvi. Uspon bogumilskog konfesionalnog identiteta potaknuo je razvoj takve nesvrstane, autonomne političke kulture na hrvatskim i bosanskim teritorijima banske nadležnosti, međutim, Stjepanovo pokrštavanje i raskid s Crkvom bosanskom kao čuvarom državnog poretka, dokida i evoluciju slobodne političke misli u tom smislu (usp. 2005: 197 – 200; 223).

Ni Ludovikov zadarski trijumf Krleža ne smatra odveć relevantnim, te ga – poistovjetivši s komedijom – obezvrjeđuje, budući da je, poučen historijskim iskustvom, vjerojatno svjestan kratkotrajnosti svih pravno-političkih premisa koje proizlaze iz mirovnog sporazuma s *mletačkom gujom*.

S obzirom na političku implikativnost najvrjednijeg djela srednjovjekovne zlatarske umjetnosti u Hrvatskoj – za kojeg smatra da će nadživjeti slavu brojnih svjetskih relikvijara – zaključuje kako je ono *đavoljska politička parafraza ovoga ukletog terena, odnosno ingeniozna slika*

¹⁰⁴ Usp. *ibid.*, str. 438.

¹⁰⁵ Usp. *ibid.*, str. 438 – 439.

¹⁰⁶ *Ibid.*, str. 105 – 106.

¹⁰⁷ *Ibid.*, str. 439.

bogumilsko-anžuvinskog i zadarskog pakla, ali prvenstveno najveći dokaz u kulturnoj povijesti da je hrvatsko i bosansko plemstvo uživalo monopol nad ovim dijelom Europe¹⁰⁸.

Osim zadarskog zlatarskog obrta – masovne pojave, koja uslijed venecijanskih ratnih stihija egzistira kao dokaz slavenstva tog grada – kojeg osim kovčega svetoga Šimuna, reprezentira i bakreni križ opatice Čike iz XI. stoljeća¹⁰⁹ – od kulturno-umjetničkih dosega kasnog srednjeg vijeka Krleža izdvaja *bogumilske mramorove*, kamene nadgrobne spomenike. Ti *slavenski mrtvački sanduci*, njih više od trideset tisuća, koliko ih se nalazi na području današnje Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Srbije i Crne Gore, dosljedno prate tijek naše likovne civilizacije od XI. stoljeća, a njihova umjetničko-skulpturna analiza – barem ona koju autor izdvaja kao najuvjerljiviju – upućuje na korelaciju sa slavenskom drvenom praskulpturom i na elemente baltičke, kavkavske i skitsko-sarmatske motivike. Eksplicitno naglašena areligiozna kompozicija i paganska dekorativna rješenja, prema Krleži, grandioznošću svoje osnovne zamisli prelaze svaku efemernost folklorne primjene i predstavljaju autohtonu stilizaciju, slobodnu od svake europske umjetničke sugestije. Takva artistska originalnost, *neotupljena konvencijom*, produkt je bogumilske idiosinkrazije, odnosno moralno-intelektualnog nonkonformizma. Bogumilski je individualizam vidljiv u prikazima ljudskih likova, budući da izostaje bilo kakav motiv molitve sklopljenih ruku, dakle, bilježi se potpuna odsutnost proskineze,¹¹⁰ priznavanja religioznih nadzemaljskih i ovozemaljskih simbola, što Krleža tumači kao izazov na dvoboj svim moralnim autoritetima – mnogo radikalniji od onog Wiclifovog, Husovog ili Lutherovog, koji dolaze tek dva stoljeća nakon.¹¹¹

S obzirom na *panoslavenski duh* poricanja obiju crkvenih hijerarhija¹¹² i istaknutu slavensku motiviku ovog artistskog fenomena – neiskorijenjenu usprkos šestogodišnjoj bizantsko-latinskoj ideološkoj manipulaciji – smatram da ove spomenike možemo interpretirati kao translaciju slavenskih vrijednosti, koje u kontekstu političkih pojavnosti

¹⁰⁸ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 28.), str. 440 – 442.

¹⁰⁹ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 66.), str. 117 – 119.

¹¹⁰ Kameni nadgrobni srednjovjekovni spomenik krstjana redovito sadrži reljefni motiv čovjeka s rukama ispruženima prema suncu – *homo orans*. Upravo zbog pristajanja uz pripadajuću moralno-intelektualnu koncepciju Krleža je kao grobnicu odabrao formu sitaliziranoga stećka – znao je da će ga pokopati kao generala, čemu se protivio, pa je napravio svojevrstu *antitetičku vrtešku* u formi bogumilske grobnice. Usp. Lasić, S. (1989.) „Krlžologija ili Povijest kritičke misli o Miroslavu Krleži”, u: isti: *Kritička literatura o Miroslavu Krleži od 1914. do 1941.*, Zagreb: Globus.

¹¹¹ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 23.), str. 359 – 369.

¹¹² Usp. *ibid.*, str. 352.

kasnosrednjovjekovnog perioda, prema mom mišljenju, mogu biti produkt evokacije slavenskih identiteta pripadajućeg teritorija i njihove eventualne uzajamnosti, što implicira i konstatacija Redže Trake:

Kulturni fenomen stećaka sugerira postojanje jednog relativno kratkotrajnog, regionalno usmjerenog i vrlo snažnog (zajedničkog) simboličkog izražavanja (...) govornika južno-slavenskih jezika, kojemu je jedan od glavnih ciljeva bilo bolje međusobno upoznavanje, razumijevanje i uvažavanje (2011: 11).

Naposljetku, i sam Petrović Crkvu bosansku smatra izrazom slavenske autokefalnosti (usp. 1953: 13 – 14).

4. 1. 10. Proskineza posljednjeg bogumila – smrt našeg narodnog bića (1463.)

Interpretirajući sliku renesansnog talijanskog slikara i crtača, Jacopa Bellina, koja prikazuje Stjepana Tomaševića – posljednjeg bosanskog patarenskog kralja, pokajničkog krivovjerca i obraćenika u istom licu – kako kleči pred Kristom, koji, u nehajnoj pozi, aristokratskog stava, odsutno i pasivno sluša kraljevo obrazlaganje južnoslavenske političke problematike, Krleža rekapitulira ondašnje stanje na balkanskom poluotoku.

Dok Tomaševićeva proskineza – simbol njegova pristajanja uz Zapad, odnosno apela kojeg upućuje Rimu i Europi zbog nadirućih turskih invazija – predstavlja posljednju granicu samoponiženja, budući da podrazumijeva odricanje vlastitog bogumilskog političkog i intelektualnog individualizma, Krležina parafraza Kristova stava pritom reprezentira zapadnoeuropsku indiferentnost, to jest objektivni izostanak inicijative za pomoć Bosni – prema autoru, posljednje slobodne zemlje južnoslavenskog prostora – što rezultira okupacijom njezina teritorija, ubojstvom samoga kralja, ali i pripadnika vlastele te porobljavanjem stanovništva.

Međutim, težnja za latinskim, zapadnoeuropskim spasenjem nije odlika samo ove povijesne epizode već je slavenski *modus vivendi*. Krleža, naime, Bellinijevo djelo vidi kao *uzvišenu simboliku mizerne schiavonske kraljevske audijencije pred Pantokratom svjetova*.¹¹³

¹¹³ Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 75.), str. 216 – 217.

4. 2. Hrvatski novovjekovni intermezzo

U okviru ovog poglavlja odlučila sam izdvojiti osmanske imperijalističke pretenzije i podvrgavanje habsburškoj kruni kao osnovne političke smjernice hrvatske povijesti XV. i XVI. stoljeća, budući da one impliciraju kraj srednjovjekovne bogumilske ere i inauguriraju početak novog razdoblja, koje postojeću svijest o sveslavenskoj uzajamnosti podvrgava konkretnijoj ideološkoj profilaciji. Dok humanizam svojim individualizmom kontaminira papinsku formu teizma i ishodi potencijal nacionalnih realizacija, renesansa afirmira narodni jezik, koji postaje lingvistički imperativ protulatinskog i protubizantskog protestantskog djelovanja, i diskurzivno inaugurira plebejsku svijest, koja se konkretnije realizira u ciklusima kmetskih pobuna, čije djelovanje korespondira s emancipacijskim procesima na narodnoj razini.

4. 2. 1. *Antemurale Antichristianitatis*¹¹⁴

Nakon pada Bosne – porazom u Jajcu i smaknućem Stjepana Tomaševića – papa Pio II. prolio je *dvije-tri konvencionalne protokolarne suze nad grobom posljednjeg bogumilskog kralja*, sretan što je njegovom smrću *otvoreno pitanje „bosanske kuge” skinuo za rimsku kuriju praktično s dnevnog reda*¹¹⁵ te ujedno najavio i tradiciju zapadnoeuropske indiferencije spram stanja hrvatskih zemalja, koje od sredine XV. stoljeća bilježe konstantnu izloženost osmanskim najezdama, koje kulminiraju stogodišnjim hrvatsko-turskim ratom,¹¹⁶ te konačno završavaju početkom XVIII. stoljeća.

Budući da Hrvatska spada u balkansko područje – vjekovima osvajano, skromno i periferno – Europa joj, kao utjelovljenje klasične, panteonske, grandiozne civilizacije, nije

¹¹⁴ Sintagma preuzeta od Krleže [Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 23.), str. 157.].

¹¹⁵ Krleža, M. (1966.) „O ratovima na jugoslavenskom terenu”, u: *Eseji V*, Zagreb: Zora, str. 281.

¹¹⁶ „Godine 1521 pao je Beograd, a s Beogradom simultano Knin i Skradin, 1523 Ostrovia bibriska, 1526 Muhač, Ilok, Vukovar, Osijek, 1527 Obrovac, Udbina, 1528 Banjaluka, 1530 Slavonski Kobaš, 1531 Kacijanerova protuofenziva do Osijeka i slom kod Valpova, 1537 Klis, 1538 Vrana, Dubica na Uni, Jasenovac, Novska, 1539 Hercegnovi, 1540 Našice prelaze u budimski sandžakat, 1543 Vočin, Orahovica, Valpovo, Brezovica, Pakrac, 1552 Virovitica, Čazma (postaje sandžak), 1556 Kostajnica, 1558 Otok, 1560 Novigrad na Uni, 1565 Krupa, 1566 Siget (smrt Sulejmanova), 1571 turska flota pod admiralom Karajalijom osvaja Ulcinj, Bar, Budvu, Korčulu, Hvar, 1572 Klis, Boka, Budva, 1575 Cazin, 1576 Bužim, 1557 Kladuša, Ostrožac (postaje sandžak), Zrin, 1579 gradi se Karlovac, 1580 Bosna postaje beglerbegluk, 1584 Cetin-grad, 1591 Ripač, 1592 Bihać, Blagajski Turanj, Topusko, 1593 – 94 Sisak, Petrinja (...)” [*Ibid.*, str. 282 – 283.].

namijenila egzistenciju unutar vlastitih zidina, već ju je stavila u službu vlastitog istočnog bedema obrane od osmanskih vojnih i političkih opasnosti.¹¹⁷

Krleža *gutanje slavenskog jugoistoka*, odnosno izostanak intervencije pri obrani hrvatskih zemalja najviše zamjera nominalno najjačoj moralnoj vertikali, rimskom biskupu – koji, prema njegovom mišljenju, u maniri *svetog egoizma*, osmanske prodore smatra etapom u procesu oslabljivanja, odnosno ponovnog stjecanja monopola nad *najtalijanskijim morem i gradovima jadranskim*¹¹⁸.

4. 2. 2. Početak rotacije oko habsburške osovine

Feudalci razjedinjenih hrvatskih zemalja¹¹⁹ – hasburgofili, popistički grofovi, baruni i biskupi – poklavši sve pristaše Ivana Zapolje, pretendenta na hrvatsko-ugarsko prijestolje, posežu za austrofilskom politikom manjeg otpora te na Cetinskom saboru (1527.) izabiru Ferdinanda za hrvatskoga kralja, jer Habsburgovce smatraju jedinom solucijom protuturskog otpora. Taj državnopravni ugovor, prema Krleži – realizacija prokušanog političkog gesla Hrvata: „*dođite i vladajte nad nama, jer smo nesposobni da sami sobom vladamo*”¹²⁰ – ne samo da eliminira autonoman politički razvoj već i predstavlja početak stopostotne četiristoljetne negacije hrvatske emancipacije u svakom smislu.¹²¹

4. 2. 3. Patarenski humanizam i antifeudalna renesansa na hrvatski način

U kontekstu humanističke književne produkcije Krleža posebno apostrofira značaj hrvatskih latinista, koji – budući da *obuhvaćaju u svojoj literaturi nekoliko hiljada klasičnih i*

¹¹⁷ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 1.), str. 117.

¹¹⁸ Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 23.), str. 157.

¹¹⁹ „Kvarnerski otoci i srednjodalmatinski gradovi i otoci nalazili su se čvrsto u rukama Mletaka, jedne od tadašnjih europskih velesila. Sa sjeverozapada prijetila je opasnost nadirućeg pritiska moćnih Habsburgovaca, čija se ekspanzija prema jugoistoku sukobljavala s turskim nadiranjem. Turci su sredinom XV. stoljeća uništili bosansku samostalnost pa je upravo na hrvatskom etničkom području došlo do sraza tih dviju velesila. Hrvatsko-ugarska zajednica raspadala se pomalo, ali neumitno. Slavonija je u to doba bila *regnum*, s vlastitom plemićkom organizacijom, ali u nju, kao što je poznato, nije ulazio čak ni požeški komitat. *Regnum Croatiae* obuhvaćao je samo hrvatsko područje južno od Petrove gore, a njegova veza sa Slavonijom uspostavljala se na vrlo rijetkim zajedničkim saborima. Izvjesno zajedništvo ostvarilo se preko zajedničkog bana, koji je nosio naslov „*regnum Dalmatie, Croacie et Sclauonie banus*” [Margetić, L. (1990.) „Cetinski sabori u 1527.”, *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, sv. 17 (1): str. 36.].

¹²⁰ Mađarević, V. (1984.) *Krleža i politika*, Zagreb: Spektar, str. 98.

¹²¹ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 1.), str. 761.; 865.

zapadnoeuropskih autora¹²² – uživajući međunarodni ugled, predstavljaju manifestaciju internacionalne kulture. S druge strane, taj *Globus intellectualis* egzistira kao izuzetan segment nacionalno-kulturnog identiteta, zato što sugerira integralnost hrvatske kulture usprkos inkoherentnosti njezinih izvora. Iako krunski dokaz postojanja normalne ljudske pameti u najmračnijim povijesnim trenucima, hrvatska književnost na latinskom jeziku, prema Krležinu je sudu, nedovoljno uključena u našu znanstvenu spoznaju, pa ju stoga pretvara u predmet svojih kulturnopovijesnih preokupacija¹²³.

Jana Panonija smatra početkom naše humanističke književnosti, a njegovu produkciju atribuirala kao superiornu, budući da izrazom, fantazijom, temperamentom i političkom smionošću nadilazi ostvarenja svojih suvremenika, ali i kreira originalan diskurs neuklopljiv u europske sheme. Zbog njegove travestije aktualnih moralnih autoriteta posredstvom uzvišene barbarske ironije – integralnog elementa usmene književnosti, arhajskog praslavenskog podrijetla – Krleža ga naziva Marcijalom, prije svega, protuvatikanskog usmjerenja jer detektira njegovu heretičku odioznost spram cezaropapizma. Panonijevo antiklerikalno raspoloženje i konfrontaciju s dresiranom moralno-intelektualnom koncepcijom europske civilizacije tumači kao *elemente pestilente bosignane*, a njegov pjesnički izraz naziva kvatrocentnom varijantom bogumilske književne teme, koja predstavlja *pamfletistički anticipando svega što će se pojaviti tek sedamdesetak godina kasnije kao reformaciona polemika u našim vlastitim omjerima*.¹²⁴

Krležino poistovjećivanje Jana Panonija s bogumilima na temelju emanacije samosvojnoga, nacionalno-slavenskog duha¹²⁵ smatram definitivnom potvrdom korespondentnosti slavenskog prkosa i bogumilskog mentaliteta, odnosno verifikacijom prethodno – u uvodu – iznesene teze o recipročnom odnosu patarenske autarkije i slavenske identifikacije.

U tom smislu, smatram da Panonijevu *strateško-političku dijagnozu XV. stoljeća*,¹²⁶ poetski osvrt na inerciju zapadnoeuropskih zemalja uslijed osmanskih prodora – *Francuska drijema, Španjolska za Krista ne mari, Engleska strada od plemićkih urota, Njemačka saziva*

¹²² *Ibid.*, str. 721.

¹²³ Usp. „Hrvatski latinisti” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1249> (zadnji pristup: 7. srpnja 2018.).

¹²⁴ Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 28.), str. 94 – 101.

¹²⁵ Usp. „O pojavi Jana Panonija” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=721> (zadnji pristup: 7. srpnja 2018.).

¹²⁶ Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 71.), str. 298.

*jalove sulude sabore, a Italija prodaje svoju robu*¹²⁷ – možemo interpretirati kao implicitni kulturni angažman s tendencijom spasa slavenskog naroda, budući da u ostalim svojim pjesničkim ostvarenjima sam opetovano ističe pripadnost slavenskom etničkom kolektivu, a kao obnašatelj slavonske banske dužnosti te pratitelj i izaslanik hrvatsko-ugarskog kralja Matijaša Korvina,¹²⁸ iz prve je ruke mogao posvjedočiti perverznom osmanskim krvničkom izgaranju hrvatskog *ljudskog mesa u tristagodišnjem požaru, koji se neprestano gasi i pali, uništavajući ognjenim krugovima našu civilizaciju po fatalnom sistemu umorstva*¹²⁹.

Takva svijest o ugroženosti slavenskih zemalja rezultira produkcijom antiturske književnosti, te posljedično i konkretnijim artikulacijama nacionalne svijesti i pripadajućih ideologija, čije koncepcije najčešće korespondiraju s panslavističkim idejnim konstruktima, koji prema Krleži, impliciraju visok stupanj političke i kulturne svijesti.¹³⁰

Iako se latinistička književnost – zahvaljujući prije svega Janu Panoniju, a potom i Ivanu Vitezu od Sredne, Jurju Šižgoriću, Ivanu Polikarpu Severitanu, Nikoli Gučetiću, Eliju Lampridiju Cervi, Jakovu Buniću i Franu Trankvilu Andreisu – Krleži činila impozantnijom od one pisane narodnim jezikom, potonji svoj vrhunac doživljava u Držićevoj renesansnoj komediografiji – nonkonformističkoj, slavenski orijentiranoj, protufeudalnoj.

Usljed *upepeljene mode voštane liturgijske književnosti* – u vremenu kada svaki pjesnik završava kao obraćenik ili remeta, a pojedini latinisti potkopavaju osnovne paradigme svoga humanističkog poziva, zaglavivši u *pokornosti crkvi katoličkoj i u istinitoj vjeri* – poganski,

¹²⁷ Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 28.), str. 99 – 100.

¹²⁸ Usp. „Jan Panonac” (2018.) *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=28704> (zadnji pristup: 7. srpnja 2018.).

¹²⁹ Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 75.), str. 239 – 240.

¹³⁰ Turska opasnost potiče oblikovanje državotvornih planova i prateće ideologije na područjima hrvatskih povijesnih zemalja – koje po uzoru na srednjoeuropske slavenske državne konsolidacije postsrednjovjekovnog tipa – počinju kultivirati svijest o slavenskom zajedništvu i težiti samorealizaciji pripadajućih narodnosnih jedinica. Posredstvom sustavne instrumentalizacije antičkog historiografskog korpusa dolazi do razvoja diskurzivnih supranacionalnih koncepata, a latinski je jezik – kao nositelj humanističke episteme i medijator antičkih znanja – u humanizmu suočen s nadiranjem vernakulara, čija je ontološka primordijalnost bila prikladnija navirućim tendencijama prezentacije i diseminacije nacionalnih sadržaja. Usp. Prosperov Novak, S. (2009.) *Slaveni u renesansi*, Zagreb: Matica hrvatska, 2009, str. 27.; Blažević, Z. (2008.) *Ilirizam prije ilirizma*, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, str. 57.

Na taj način stvorena je osnovna pretpostavka za panslavenske, prije svega narativne, ideološke konstrukcije, koje – kao utjelovljenja autarkične individualnosti slavenskog etnosa – Krleža, u skladu s vlastitim svjetonazorskim i političkim opredjeljenjem, osobito favorizira, smatrajući ih prikladnim metodama pojedinačnih nacionalnih realizacija. Premda je humanističko razdoblje idejni začetnik koncepata slavenske uzajamnosti, njihov se potencijal konkretnije realizira u razdoblju XVII. stoljeća, te ću ga stoga detaljnije raščlaniti u sljedećoj cjelini rada, zajedno s pripadajućim političkim okolnostima.

slavenski teatar Marina Držića prezentira bitku za princip, *da li je našoj slavenskoj književnosti poslanje da bude ili da ne bude sluškinja crkve latinske ili crkve uopće*. Držićeva komedija nijeće bilo kakvu zavisnost od spomenutih autoriteta, budući da su njezini likovi – *prvi pjesnički i pučki ocrteni likovi „našijenaca”* – podvrgnuti eksplicitnoj jezičnoj karakterizaciji, što sugerira prvi prodor narodnog jezika na scenu, a shodno tome i literarnu antiklerikalnu promidžbu.

Pripadajući *prostonarodni, plebejski jezik pravih seljačkih veselih igara* reprezentacija je Držićeve pobune protiv vlastele u ime pučkih demokratskih principa, čime kontrira protuplebejskom unisonu pjesničkih vlastelina poput Hanibala Lucića, koji, pjevajući o hvarskom ustanku po svom feudalnom društvenom pozivu, iskazuje prijezir prema pučkim masama.¹³¹ Krleža Držića proglašava pioninom europske renesansne komediografije, budući da njegovi komadi prethode onima Torquata Tassa, Giovannija Battiste Guarinija i Williama Shakespearea, te nalaže revalorizaciju renesansnog književnog stvaralaštva.

Osim književnosti, koja se nikad nije duhovno podredila ni jednom od teokratskih i financijskih ideoloških centara,¹³² hrvatski humanizam i renesansa iznjedrili su arhitekta, slikare i kipare koji su *artističku problematiku svoga vremena svladavali ne samo epigonski ili eklektički nego i stvaralački individualno*¹³³.

Ingenioznim ostvarenjima renesansnog graditeljstva – urbinskoj palači, aragonskoj bisti, grobu Pavla II., ankonskoj loži – odriče talijanski element jer su produkt stvaralačkih napora hrvatskih, odnosno dalmatinskih umjetnika, redom: Lucijana Vranjina i brata mu Franje – koji za njega predstavljaju vrhunac mediteranskog quattrocenta – potom Ivana Duknovića te Jurja Dalmatinca, čiju produkciju interpretira kao artistski vid nacionalne emancipacije¹³⁴. Oni su – uz Niccolu dell’Arcu, Michelangelovog učitelja; Julija Klovića, El Grecovog mentora; Squarcionova učenika, Jurja Čulinovića, te protorenesansnih umjetnika XIII. stoljeća, koji prije Cimabuea i Giotta di Bondona formiraju postavke europskog renesansnog slikarstva – zaslužni za izvanmediteransko širenje humanističke i renesansne stilizacije.¹³⁵

¹³¹ Usp. Krleža, M. (1963.) „O našem dramskom repertoaru”, u: *Eseji III*, Zagreb: Zora, str. 142 – 145.

¹³² Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 1.), str. 601.

¹³³ „Srednjovjekovna umjetnost naroda Jugoslavije” (2018.) *Krležijana*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1217> (zadnji pristup: 8. srpnja 2018.).

¹³⁴ Usp. *op. cit.* (bilj. 125.).

¹³⁵ Usp. Krleža, M. (1966.) „Galerija JAZU”, u: *Eseji V*, Zagreb: Zora, str. 379 – 380.

4. 2. 4. Protestantizam – posljednji intelektualni proplamsaj protubizantske i proturimske vatre¹³⁶

Iako Krleža protestantski način djelovanja Hrvata detektira još u srednjem vijeku – u vidu glagoljaških i bogumilskih duhovno-intelektualnih obrazaca – vatikanska dekadencija uslijed osmanskih ekspanzija, prema njemu, predstavlja temeljni generator reformnih nastojanja. Njihovi su nositelji, raskinuvši sa srednjovjekovnim iracionalizmom i pripadajućom polucijom filozofskih svjetonazora, afirmirali zadnji vid duhovne i političke emancipacije na hrvatskim povijesnim prostorima.

Pritom izdvaja Andriju Jamometića – posljednji iskaz našeg *patarenskog patosa*¹³⁷ – koji je – javno optuživši papu Siksta IV. za nepotizam, neefikasnost balkanske politike te osmanske prodore – inaugurirao protestantsku misao četrdeset godina prije Luthera svojom kritikom *takozvane bankirske, poslovne strane cezaropapizma*,¹³⁸ i Jurja Dragišića, nasljednika njegove napredne europske misli, čiji antipapistički kriticizam interpretira kao refleksiju njegovog rodnog patarenskog bosanskog zavičaja. Taj je Srebreničanin za Krležu najmarkantnija pojava od svih dominikanskih i franjevačkih ličnosti¹³⁹ zbog pristajanja uz Johannes Reuchlina – osuđenog heretika zbog zastupanja teza o vrijednostima židovskih spisa za kršćanski nauk – te odobravanja reformnih zahtjeva za crkvenom purifikacijom i osuda kurijalnog razvrata i simonije Girolama Savanarole. Stjepana Konzula Istranina i Matiju Vlačića Ilirika, koji lingvistiku vide kao pomoćno sredstvo teološke spoznaje – te, shodno tome, potiču tiskanje vjerskih i pravopisnih priručnika na narodnom jeziku; odnosno njihovo izdavanje na glagoljičkom pismu, kao i otvaranje ilirske teološke škole – osobito visoko vrednuje, pri čemu Vlačićevu *Historiju Crkve Kristove* atribuirao kao epohalno djelo reformacije¹⁴⁰. Marko Antonije de Dominis, s druge strane, vodi *bilateralnu borbu između Rimskog Dvora i protestantskog Sjevera s jedne, a Anglikanizma s druge strane*¹⁴¹ te zbog svojih ekumenističkih nastojanja biva živ spaljen, a Mihajlo Bučić – autor hrvatskog prijevoda kalvinskog Novog Zavjeta – bio je *propagandist jedne a priori*

¹³⁶ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 1.), str. 341.

¹³⁷ Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 28.), str. 93.

¹³⁸ *Ibid.*, str. 614.

¹³⁹ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 23.), str. 709.

¹⁴⁰ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 1.), str. 235.

¹⁴¹ Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 23.), str. 653.

*izgubljene koncepcije, koja nije imala baš nikakvih izgleda da u ovoj zemlji, na turskoj granici, u ovom zakutku Kupe i Bednje, poprimi bilo kakve organizacione razmjere*¹⁴².

Navedeni citat sugerira da je Hrvatska predstavljala rubno područje aproprijacije reformskih ideja. Budući da je Ugarska – također državnopravno vezana uz dinastiju Habsburg, na području čije je vladavine protestantizam suvereno egzistirao kao dominantna vjerska i socijalna koncepcija – bilježila osamdeset posto protestantskog stanovništva (usp. Franković, 2014: 22), reducirani transfer reformskih ideja može se pripisati brojnim etnoreligijskim migracijama i kulturnim hibridizacijama. Shodno tome, nameće se zaključak da protestantizam dodatno konsolidira demarkaciju postojećih kulturnih granica (usp. Blažević, 2015: 832), te na taj način, prema mom mišljenju, pojačava diferencijaciju hrvatskog i europskog kulturnog prostora. Potonja pritom – u kontekstu osmanskih imperijalnih osvajanja i nepovoljne balkanske politike crkvenih i svjetovnih autoriteta – pospješuje recepciju spomenutih nacionalnoidentitetskih artikulacija, čiji lingvistički aspekt – afirmacija narodnog jezika te reanimacija tropisamske tradicije, u ukupnosti svih svojih kulturno-političkih emancipacijskih značenja – funkcionira kao katalizator razvoja etničke svijesti.

4. 2. 5. Ustanci i seljačke bune – borba za egzistenciju hrvatskog naroda¹⁴³

Iako zbog deficita geografskih i socijalnih elemenata nikada nisu bili u mogućnosti izvojevati pobjedu svojih principa, Krleža ustanke i seljačke bune smatra osnovnim motivom naše povijesti – relevantnijim od organiziranog principa ratovanja, budući da posredstvom borbe za socijalnu pravdu i jednakost nastoje oko realizacije vlastite društvene egzistencije – čiji začetak detektira u IX. stoljeću – vjerojatno aludirajući na borbu za međunarodnu ravnopravnost jezika, a posredno i pripadajućih entiteta.

Prvom sljedećom konkretnijom realizacijom rušenja nametnutih feudalnih principa smatra ubojstvo kralja Zvonimira, jedinog kralja u *Europi kojeg je ubila pobunjena masa jer nije htjela u križarski pohod za papu*, a osim što ističe i bogumilstvo u ukupnosti svih svojih negacija, spominje i *klasičan primjer naše seljačke agrarne pobune* – poljičko nezadovoljstvo probizantskom orijentacijom nadbiskupa Arnira, što rezultira kamenovanjem istoga. Neretvansko gusarenje usmjereno je protiv jadranskih pretenzija Serenissime, a istog protivnika imaju i

¹⁴² Krleža, M. (1963.) „Mihajlo Bučić”, u: *Eseji III*, Zagreb: Zora, str. 394.

¹⁴³ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 1.), str. 398.

hvarski pobunjenici, budući da je nemilosrdna Loredanova politika intenzivirala pučku neravnopravnost i neravnomjerne porezne raspodjele.¹⁴⁴

Premda je, prema Krleži, povijesna znanost marginalizirala značaj seljačkih ustanaka, smatrajući ih pojavom koja kontrira narodnom idealu, oni su za autora upravo njegovo utjelovljenje. Spomenuta je hvarska buna dio novovjekovnog pobunjeničkog ciklusa (1515. – 1600.) – evokacije *praslavenske, Stare Pravde* – budući da kmetovi, *indiferentni spram svakog, pa i svog feudalnog suvereniteta*, opetovano ustaju protiv vlastite gospode *po mehaničkoj logici pritiska i otpora*¹⁴⁵.

U tom smislu posebno apostrofira Stubičku bunu, prvu našu socijalnu revoluciju, jer predstavlja pučku negaciju sveukupne feudalne politike onog vremena, koja – tretirajući seljaka na krajnje nedostojan način, *kao grofovsko meso ili zemlju* – degradira njegov položaj na ropsku razinu. Premda Gupčeva inicijativa posjeduje veliku moralnu i političku smjelost te zahtjev za socijalnom ravnopravnosti i jednakosti postavlja kao imperativ narodne slobode, Krleža ju ipak smatra preuranjenom, budući da ondašnji stupanj emancipacije ne dopušta oslobađanje od feudalnog ropstva.¹⁴⁶ Biskup Juraj Drašković simbol je sloma navedenih postulata, jer je, kao eksponent rimskog imperijalizma te utjelovljenje antihrvatske i antislavenske svijesti,¹⁴⁷ spreman potpisati i akt s vragom samo kako bi dokinuo temeljne ciljeve stubičkih seljaka – rušenje feudalnog poretka, dokidanje samostalne plemenitaške vladavine i konstituciju samostalne seljačke vlade, koja bi, uz sakupljanje poreza i javnih davanja, organizirala i protuosmansku obranu – u vrijeme kada je Turčin pred Zagrebom i prijeti slom Hrvatsva.¹⁴⁸

Budući da *Balade Petrice Kerempuha*, koje spomenutu Gupčevu seljačku bunu implementiraju kao jedan od ključnih tematskih slojeva – u skladu s Krležinim revizionističkim nastojanjima oko eliminacije standardne vizure građanske historiografije – likvidiraju onu historijsku interpretaciju koju oblikuju pobjednici – favorizirajući vlastite povijesne uloge – te konstruiraju hrvatsku povijest odozdo, s motrišta njezinih tragičnih, pučkih sudionika – smatram da je poetska elaboracija ovog ustanka produkt autorove tendencije njegove faktografske revalorizacije. Iako plebejska pobuna egzistira kao svojevrsna realizacija političke svijesti (usp.

¹⁴⁴ Usp. *ibid.*, str. 398 – 399.

¹⁴⁵ *Ibid.*, str. 695 – 696.

¹⁴⁶ Usp. *ibid.*, str. 397 – 400.

¹⁴⁷ Usp. „Juraj Drašković” (2018.) *Krležijana*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1461> (zadnji pristup: 8. srpnja 2018.).

¹⁴⁸ Usp. *ibid.*, str. 706.

Gross, 2001: 300), a shodno tome ukazuje i na izvjesnu razinu pučke emancipacije, odnosno na augmentirani mobilizacijski potencijal seljačkih masa, ona u tom smislu nikad nije bila podvrgnuta ozbiljnijim historiografskim razmatranjima.¹⁴⁹

Politička determinacija mnogo je istaknutija u djelovanju senjskih uskoka, koje Krleža zbog dobro organizirane političke baze i protodemokratskog ustroja smatra jedinim realnim oponentima Austrije, Porte i Venecije istodobno, budući da su vlastiti administrativno-upravni mehanizam uspjeli uspostaviti na većinskom dijelu istočnojadranskih predjela.¹⁵⁰

Visoko vrednovanje seljačkih buna i pobunjeničkih oblika djelovanja, produkt je – kao i u slučaju prethodnih povijesnih fenomena – njegove materijalističke historijske interpretacije, odnosno lenjinističko-marksističkog svjetonazorskog profila, opterećenog pitanjem klasne podjele i društvene stratifikacije te južnoslavenske koncepcije kao krovnog rješenja pojedinačnih nacionalnih realizacija. Predmet ovog potpoglavlja paradigmatički korelira s koncepcijama latinske i grčke, s jedne, te mletačke i habsburške negacije s druge strane; konfrontira s ekonomskim, društvenim i političkim koncepcijama feudalizma; a imperativ nacionalne emancipacije ostvaruje putem nastojanja oko afirmacije vlastitog društvenog položaja u slavenskoj maniri. Pridodamo li tome možebitni utjecaj protestantizma – u prethodno opisanom obliku – odnosno pripadajuće etike kao uvjetnog katalizatora materijalnog prosvjećivanja seljačkih masa, možemo zaključiti da upravo ovaj tip pokreta sintetizira osnovne kriterije koje Krleža pretpostavlja idealu hrvatskog nacionalnog ostvarenja.

¹⁴⁹ Seljačka buna (1573.) nije bila samo sustavno historiografski zanemarivana već je i posredno, kao tematska preokupacija pjesničke zbirke, bila uzrok recepcijske polarizacije *Balada*. Dok ih je nacionalistička desnica tumačila kao nakaradno izvrtnje nacionalne povijesti i *faktično narodno izdajstvo*, lijeva inteligencija detektira njihovu prohrvatsku orijentaciju te ih, u maniri prijašnjih sukoba s Krležom, smatra umjetničkom demonstracijom njegovih poetičkih stavova iznesenih u *Predgovoru „Podravskim motivima” Krste Hegedušića* – u kojima autor ismijava vulgarizaciju marksizma i socijalnog angažmana partijskih aktivista u umjetnosti te eksplicitno izražava nepristajanje uz njihovu normativnu poetiku. Usp. „Sukob na ljevici” (2018.) *Krležijana*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1773> (zadnji pristup: 19. srpnja 2018.).

¹⁵⁰ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 116.), str. 284.

4. 3. Panslavizam

Nakon prvog dijela hrvatskog povijesnog pregleda – u kojem bogumilstvo koristim kao interpretacijski okvir – slijedi prikaz tristoljetnog perioda (XVI. – XIX. stoljeće), koji ću bazirati na onim povijesnim događajima, pojavnostima i ličnostima koje Krleža dovodi u (ne)posrednu vezu s paradigmatiskim postavkama sveslavenstva. Pritom je poseban naglasak stavljen na preporodna zbivanja XIX. stoljeća, koja su, osim u ilirskom pokretu, utjelovljena i u specifičnim inicijativama kako vladajućih, tako i oporbenih političkih aktera.

4. 3. 1. Hrvatska u XVII. stoljeću – tursko-švapska zavjetrina

Unutar razdrte Europe, u vrijeme Rembrandta, Halsa, Rubensa, Vermeera, Hrvatska – *razorena, razderana, krvava provincijalna krpa*, u kojoj se živi kao dvije stotine godina kasnije na američkom Divljem zapadu – egzistira kao objekt turskog zuluma i habsburškog nasilja, koji je smatraju tek etapnim prostorom stvorenim isključivo u svrhu protuosmanskih ratnih operacija. Na tom balkanskom tereništu za igre *bečkog Kriegsrata*, istodobno suočenom s turskom okupacijom i mletačkom tiranijom, dekroatizirano plemstvo politički kooperira s potonjima – paralelno se priklanjajući i mađarskoj državnoj ideji.

Dok jedan dio hrvatskog mesa *krvari na Kupu i Uni, gine u ratovima od Holandije do Danske i Saske* te vesla kao roblje na venecijanskim galijama, drugi, umirući od gladi i kuge, pali kurije i očekuje Turčina kao trenutačnog osloboditelja *od gornice i činža i batina plemenitaških*.

Hrvatski protestantizam – podudaran s aktualnim antihabsburškim i reformacijskim tendencijama – doživljava slom, što produbljuje postojeću depresiju najnižih narodnih slojeva, ionako pogođenih socijalnim nesrazmjerima, te producira progres inkvizicijskih zahvata.¹⁵¹

4. 3. 2. Jezuitska okupacija

Isusovci su, prema Krleži, likvidirali sve segmente hrvatske književne i kulturne povijesti koji su uspostavljali korelaciju s naprednim europskim strujanjima, stoga ih reprezentira kao negaciju *svega što je kod nas bilo stvarno i zemaljski mudro*¹⁵².

¹⁵¹ Usp. Krleža, M. (1963.) *O patru dominikancu Jurju Križaniću*, u: *Eseji III*, Zagreb: Zora, str. 52 – 54.

¹⁵² „Bartol Kašić” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1683> (zadnji pristup: 3. kolovoza 2018.).

Kašićev rimski nagovještaj ideološkog obračuna s *porodom od tmine* (1631.), odnosno s pučkom literaturom, dokida hrvatski laički činkvečenteski teatar i započinje prefašističku etapu pirotehničke literarne inkvizicije koja sugestivno djeluje na naše pjesničke vlasteline, prije svega one dubrovačke provenijencije¹⁵³.

Jezuitska filistarska pisanija glavno je obilježje dubrovačke barokne književnosti, koju produciraju republički aristokrati, čija je poezija paradigmatska reprezentacija kontrareformacijskih strujanja, odnosno negacija svih političko-kulturnih pojavnosti involviranih u hrvatski kontekst crkvenog reformizma. Prije svega, smatram, nacionalnoidentitetske mobilizacije – budući da *prisvitla i pripoštovana Vlastela*, koja *po svom feudalnom društvenom pozivu* prezire puk, *kao što već gospari preziru svoje kmetove i kolone* – kukavički zvekeće ključevima spremna *na predaju Grada Turcima*, te istodobno, u cezaropapističkoj maniri, *živi u trajnoj panici, da će im zlatonosan posao propasti, ako se bilo tko od dubrovačkih građana kompromitira u katoličkom, protuturskom smislu*¹⁵⁴.

Uzorom takve malograđanske poezije limitiranih estetskih dosega¹⁵⁵ te reprezentacijom najispraznije programatske retorike smatra spjev *Mandalijena pokornica*, svjetonazorsku i duhovnu sastavnicu katoličke obnove Ivana Bunića Vučića, *nesimpatičnog dubrovačkog vlastelina*,¹⁵⁶ koji se – jednako kao i Ivan Gundulić – odrekao vlastitog mladenačkog baroknog senzualizma i hedonizma, zastupljenog u zbirci *Plandovanja*.¹⁵⁷

Krleža smatra da Mačica degradira svoje pjesničko ime pristajanjem uz kontrareformacijsko opredjeljenje, odnosno odricanjem od vlastite mitološke, renesansne faze, u kojoj nastaje *Dubravka*, himna slobodi, za koju sam autor priznaje kako predstavlja originalno ostvarenje dubrovačke književnosti – inače neinventivne zbog obilja talijanskih postpetrarkističkih imitacija.

¹⁵³ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 28.), str. 284 – 285.

¹⁵⁴ Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 23.), str. 759 – 760.

¹⁵⁵ Usp. *ibid.*, str. 755.

¹⁵⁶ „Ivan Bunić Vučić (Dživo Bona)” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1351> (zadnji pristup: 3. kolovoza 2018.).

¹⁵⁷ Usp. „Ivan Bunić Vučić” (2018.) *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=10183> (zadnji pristup: 3. kolovoza 2018.).

4. 3. 3. Hrvatski barokni slavizam

Hrvatska inačica političkog modela udruženog slavenstva ekstenzija je humanističke tradicije *traganja za vlastitim identitetom prema povijesnoj vertikali i horizontali*, te – uvjetovana konkretnim političkim i egzistencijalnim okolnostima – producira diskurzivnu hiperbolizaciju vlastite nacionalne, povijesne, jezične i etničke biti (usp. Paščenko, 2015: 56, 62).

Među barokne intelektualce, koji – boraveći *u zoni sudara uzajamno suprotnih pojava religijske, etničke i političke prirode* (*ibid.*: 66) – ideju slavenske uzajamnosti smatraju katalizatorom domaće nacionalno-političke emancipacije ubraja prije svega Vinka Pribojevića i Mavra Orbinija, čija djela – zbog elaborativne razrade panslavenskog koncepta – katolička propaganda negativno valorizira i onemogućuje njihovo izdavanje: djelo *De origine successibusque Slavorum* (1525.) hvarskog dominikaca nije objavljeno više od četiri stoljeća nakon svog prvog tiskanog talijanskog prijevoda,¹⁵⁸ a istu sudbinu doživljava i Orbinijev historiografski diskurs – *Il Regno degli Slavi* (1601.) – koji je zbog pozivanja na heretičke pisce te na srpske i bugarske shizmatike stavljen na *Index librorum prohibitorum*¹⁵⁹. Potonji je nacionalnoideološki narativ, prema Krležinu sudu, *jedna od središnjih pojava među „slovinskom” inteligencijom*, budući da njegova koncepcija sadrži mobilizacijski potencijal za političku samorealizaciju balkanskih naroda, a ujedno i anticipira pojavne realizacije ilirskih ideologizama.¹⁶⁰

Uz spomenute, Ivan Gundulić – *stup vertikale maglenih snova o slavenstvu*¹⁶¹ i autor *Osmana*, apoteoze junaštva spomenutog etničkog kolektiva (usp. *ibid.*, 2015: 63) – koji ideju nacionalnog samoodržanja uslijed turskog ekspanzionizma artikulira u južnoslavenskom kontekstu (usp. Obšust, 2017: 31), te Juraj Baraković, ne pretjerano nadareni rodoljub i poklonik *slovinskog zanosa od Panonije do Jadrana* – koji Hrvatima zamjera nemaran odnos prema vlastitu jeziku (usp. Paščenko, 2015: 60) – čiji spjev *Vila Slovinka* Krleža vidi kao realizaciju koncepta slavenskog zajedništva,¹⁶² a Paščenko ga smatra jednom od uspješnijih obrada

¹⁵⁸ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 28.), str. 480.

¹⁵⁹ Usp. „Mavro Orbini” (2018.) *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=45399> (zadnji pristup: 4. kolovoza 2018.).

¹⁶⁰ Usp. „Mavro Orbini” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1958> (zadnji pristup: 4. kolovoza 2018.).

¹⁶¹ „Ivan Gundulić (Dživo Franov)” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1570> (zadnji pristup: 4. kolovoza 2018.).

¹⁶² Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 23.), str. 390.

pripadajuće tematike (usp. *ibid.*: 63), predstavnici su dubrovačko-dalmatinske književnosti, koja – nasljedujući paradigme humanističkih i renesansnih filološko-historiografskih strujanja – slavenstvo, kao viši oblik etničke identifikacije, podvrgavaju diskurzivnoj interpretaciji s ciljem mobilizacije uže identifikacijske razine, potencijalnog generatora emancipacijskih promjena hrvatske političke stvarnosti.

Istovremena bogata leksikografska produkcija hrvatskog sjevera nastavak je jezikoslovnih procesa koje začinjavaju Bartol Kašić – autor prve hrvatske gramatike, *Institutionum linguae illyricae libri duo*, koju kao ishodišnu etapu konstitucije zajedničkog jezika na štokavskoj osnovi Krleža pozitivno valorizira¹⁶³ – te protestanti, koji prestandardizaciji književnog jezika doprinose tiskanjem normativnih priručnika utemeljenih na trodijalektnoj bazi. Budući da su lingvističke tendencije, osim općim leksičkim razvojem, uvjetovane i političkim problemima, kao i traganjem za vlastitim identitetom (usp. *ibid.*: 280), ne čudi da Krleža dvojicu najistaknutijih leksikografa – Jurja Habelića i Ivana Belostenca – smatra pretečama Križanićeve naprednjačke misli, pogotovo s obzirom na dvojezični latinsko-hrvatski rječnik *Gazophylacium varaždinskoga pavlina* – jednog od najistaknutijih nositelja vizije slavenstva XVII. stoljeća¹⁶⁴ – koji je svojom trodijalektnom osnovom likvidirao demarkacije književnog regionalizma i nastavio standardizacijski progres hrvatskog jezika, anticipirajući pritom lingvistička nastojanja ilirskog perioda¹⁶⁵.

4. 3. 4. Juraj Križanić – panslavenski vizionar obespravljenog hrvatstva¹⁶⁶

Kulminaciju prethodno spomenutih nastojanja predstavlja djelatnost Jurja Križanića, neprijeporne konstante *Krležine povijesne, političke i kulturne orijentacije*,¹⁶⁷ kojeg autor postavlja u središte općekulturnog hrvatskog interesa, budući da je prethodnik patarenskog razrješenja problema hrvatskog položaja između Rima i Carigrada.

¹⁶³ Usp. Krleža, M., *loc. cit.* (bilj. 151.).

¹⁶⁴ Usp. „Ivan Belostenec” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1294> (zadnji pristup: 4. kolovoza 2018.).

¹⁶⁵ Usp. „Ivan Belostenec” (2018.) *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=6793> (zadnji pristup: 4. kolovoza 2018.).

¹⁶⁶ Usp. Biti, V., *op. cit.* (bilj. 11.), str. 12.

¹⁶⁷ „Juraj Križanić” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1739> (zadnji pristup: 3. kolovoza 2018.).

Donkihотовska spoznaja *suludog misionara* o homogenosti i istovjetnosti slavenske etničke cjeline – polazeći od jedinstvenog jezika kao osnovnog narodnog determinatora – odnosno o likvidaciji postojećeg crkvenog raskola, te pripadajuća vizija ujedinjenog slavenskog naroda pod okriljem jedne crkve, koji će – pobijedivši protestantski sjever i germansku prevlast te oslobodivši se mongolske okupacije – svladati bizantsku crkvenu supremaciju i grčku hegemoniju, te na taj način osigurati vlastitu slobodu i suverenost,¹⁶⁸ za Krležu predstavlja anticipaciju raspleta ukupnosti hrvatske duhovne i materijalne problematike, pretpostavke političkog i kulturnog razvoja, koje bilježe snažnu analogiju s pojavnostima narednih stoljeća¹⁶⁹. *Preteča i prorok Sveslavena, slavjanofila*¹⁷⁰ zbog ideje o etničkom kontinuitetu od Karlovca do Moskve i lingvističkim cjelinama unatoč crkvenom raskolu *putuje po inozemstvu, čeka po vatikanskim i moskovskim predsobljima, laže, mešetari, uvjerava, tumači, propagira, predlaže, govori i piše*¹⁷¹ s tendencijom uspostavljanja idilične, gotovo apstraktne ravnoteže između Rima i Wallensteina, Turaka i Europe, *želeći izdići Hrvatsku iz tursko-protestantskog kaosa*,¹⁷² međutim, *nasukao se na grebenu vlastitih sanja*,¹⁷³ iako je, *lukav kao zmija*,¹⁷⁴ o svemu tome promišljao mnogo iskrenije i inteligentnije od narednih generacija.

Premda ga, prema Krležinu sudu, smatraju kompilatorom, propagandistom, sumnjivim, neoriginalnim i konfuznim,¹⁷⁵ njegova vizija slavenstva nije bila apstraktan pojam, kao u njegovih prethodnika, već se temeljila na uvjerenjima koja su imala konkretan plan i cilj ostvarenja, pri čemu je Križanićev pristup bio popraćen solidnom kompetencijom te znanstveno odgovoran (usp. *ibid.*, 2015: 263), o čemu svjedoči i sam autor, konstatirajući kako su uporište njegovih znanstvenih spoznaja predstavljala onodobna velika filozofska imena – Hobbes, Descartes, Locke, Spinoza¹⁷⁶.

¹⁶⁸ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 151.), str. 55.

¹⁶⁹ „Razmišljajući o tim pitanjima, u Križaniću se odmotala ona ista rotacija, koja traje poslije njega punih trista godina jednako napeto i jednako aktualno kroz sve hrvatske kulturnohistorijske faze od Križanića do ilirizma i od ilirizma do najsuvremenijeg realističnog jugoslavenstva” (*ibid.*, str. 52.).

¹⁷⁰ *Ibid.*, str. 58.

¹⁷¹ *Ibid.*, str. 68.

¹⁷² *Ibid.*

¹⁷³ *Ibid.*

¹⁷⁴ *Ibid.*, str. 58.

¹⁷⁵ Usp. *ibid.*, str. 64.

¹⁷⁶ Usp. *ibid.*, str. 63.

Križanićevo je slavenstvo motivirano i formirano na problemima vlastite nacije (usp. *ibid.*), budući da on – Krležin *simbol hrvatstva*¹⁷⁷ – bježi iz domovine, koja stoji *na rubu turskog groblja*,¹⁷⁸ kako bi upravo nju razdirenu spasio, pri čemu se njegov zanos idejom etničkog i jezičnog identiteta intenzivira proporcionalno s pejoracijom domaćih prilika¹⁷⁹. Dovodeći problem nacionalne egzistencije na razinu međueuropske suradnje – po uzoru na slavizam dalmatinsko-dubrovačke književnosti, odnosno nasljeđujući tendenciju tog idejnog sklopa društvene misli sjeverne Hrvatske – Križanić u općeslavenskoj problematici nastoji pronaći političko rješenje za hrvatski problem (usp. *ibid.*: 266) te se obraća moskovskom caru, *boljaru nad svim boljarima*, koji bi trebao prihvatiti sve Slavene kao *svoje* u smislu etničke narodnosti – južnim pomoći oko tuđinskih nasrtaja, a zapadnima asistirati u očuvanju slavenskog identiteta *buđenjem osjećaja pripadnosti zajedničkoj obitelji* (*ibid.*: 274). Križanić prihvaća – u hrvatskom društvu već aktualiziranu – svijest o ideji asistencije i podrške izvana, te cara, za Krležu *imaginarnog homonkula*, vidi kao panslavenskog protektora, koji će naš narod osloboditi od *Mora jadranskog do Kitaja, od Turaka i od Germana, od protestanata, Grka, Tatara i Mongola*,¹⁸⁰ te time pospješiti realizaciju restaurativnog potencijala hrvatskog kraljevstva, kao i omogućiti postavljanje narodnog vladara (usp. *ibid.*)

Iako panslavenstvo tog *ingenioznog dominikanca*¹⁸¹ nije usmjereno protiv neslavenskih naroda, evidentni su mehanizmi konfrontiranja s tuđim, koji egzistiraju kao reakcija na ugroženost nacionalnog identiteta i političke neovisnosti (usp. Pažanin, 1974: 13, prema *ibid.*: 275). To je posebno izraženo u njegovom antinjemackom raspoloženju – i sam ga Krleža deklarira kao germanofoba¹⁸² – općenitom generatoru tendencije slavenskog okupljanja kao opozicije germanskom ekspanzionizmu, sveprisutnome na području hrvatskih povijesnih zemalja.

Stvaranje modela jezične baze, odnosno rekonstrukcija panslavenskoga – čije su metateze prisutne još iz vremena narodnih vladara¹⁸³ – determinirana je općim stanjem hrvatske leksikografije, ali i baroka općenito, budući da potonji aktualizira niz filoloških problema, predmete znanstvenih preokupacija i prijašnjih razdoblja, koji koreliraju s

¹⁷⁷ *Ibid.*, str. 52.

¹⁷⁸ *Ibid.*, str. 58.

¹⁷⁹ Usp. *ibid.*

¹⁸⁰ *Ibid.*, str. 59.

¹⁸¹ *Ibid.*, str. 52.

¹⁸² Usp. Čorkalo, K. (1978.) *Tragični velikani u djelu Miroslava Krleže*, Osijek: Revija, Izdavački centar Radničkog sveučilišta „Božidar Maslarić”, str. 113.

¹⁸³ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 28.), str. 480.

nacionalnoidentitetskim traganjima. Slavenski jezik – u kontekstu barokne lingvistike unionistički konstrukt – koji egzistira kao općeniti indikator etničke pripadnosti, Križanić smatra političkim instrumentarijem, preventivnim mehanizmom uslijed vanjskih pritisaka, ali i sredstvom razrješenja crkvenog razjedinjenja: *Jezična srodnost, odnosno zajedništvo, vodilo je prema vjeri u mogućnost rješenja crkvenoga raskola. Budući da je jezik isti, a on je od Boga, jezično jedinstvo je tada samo korak do crkvenoga zajedništva* (*ibid.*: 278 – 279).

Detektiravši istovjetan lingvistički identitet hrvatskih katolika i pravoslavaca¹⁸⁴ – nasljeđujući tradiciju hrvatskog slavizma, *koji nije vidio prepreku kada je riječ o pripadnosti različitim konfesijama, smatrajući Slavene ponajprije etnički srodnima, bliskima već svojim kršćanstvom* (*ibid.*: 267) – nastoji tu tezu propagirati i na makrorazini, sugerirajući Rimu prihvaćanje slavenstva kao punopravnog partnera te, ukazujući Moskvi na svrhovitost odricanja od nepotrebnog dogmatizma. Crkvena je unifikacija osnovna Križanićeva strategija europske konsolidacije, svojevrsni antiturski *diplomatski remedium*,¹⁸⁵ koji bi otklonio osmansku opasnost i pospješio kulturni, nacionalni i civilizacijski preporod Slavena – koje je izdiferencirao upravo rimsko-bizantski razdor, odnosno njihove neopravdane političke i teritorijalne intervencije u tuđe prostore (*usp. ibid.*: 283 – 286).

Rođen u Raskolu Rima i Slavenstva, razdrt fatalnom dilemom Istoka i Zapada, Križanić je tipična žrtva našeg geografskog područja,¹⁸⁶ budući da je njegov idejni konstrukt sveslavenskog idioma, crkve i države doživio rasap – prethodno proglašen *rimskim špijunom, latinskom uhodom i probisvijetom*,¹⁸⁷ Križanić je petnaest godina *jalovo pročamio u Sibiriji pod ljagom da je Latin*, a potom pada u nemilost Kurije *pod sumnjom da je slavenofil, koji se priklanja šizmi, premda je pod rimskom zastavom hodao u cezaropapističkom oklopu čitavog života, u lojalnom i kratkovidnom, ali intelektualno poštenom naporu da pomiri u sebi Rim i Slavenstvo*¹⁸⁸.

¹⁸⁴ Usp. *ibid.*, str. 55.

¹⁸⁵ *Ibid.*, str. 68.

¹⁸⁶ *Ibid.*, 57.

¹⁸⁷ *Ibid.*

¹⁸⁸ *Ibid.*, str. 58. Nakon sibirskog izgnanstva, Križanić se odlaskom u dominikanski samostan u Vilnius, prema Krleži, *definitivno prikladnja Zapadu*, te ubrzo okončava život pod katoličkim stijegom poljskog kralja za osmanske opsade Beča. Usp. „Juraj Križanić” (2018.) *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=58169> (zadnji pristup: 3. kolovoza 2018.); *ibid.*, str. 68.

Krleža detektira višestruke razloge polomljenih krila sveslavenske vjetrenjače hrvatskog Don Quijotea¹⁸⁹ – prije svega, *odricanje vlastitog konkretnog subjekta za volju jedne apstraktne cjeline*,¹⁹⁰ odnosno romantična vjera u realizaciju tuđinskog protektorata pri rješavanju problema hrvatske nacionalne egzistencije unutar sveslavenskog okvira – što podrazumijeva udaljavanje od *akcione baze* te samim time reducira potencijal razrješenja domaćih političkih i državnopravnih pitanja; potom poricanje svog narodnog imena i jezika, iako upravo njihova afirmacija čini osnovnu intenciju cjelokupne Križanićeve djelatnosti;¹⁹¹ zatim nesrazmjer same ideje – ionako preuranjene – i njezine ostvarivosti, čija je mobilizacijska uloga *minimalizirana teškim i tragičnim stanjem materijalnih fakata*¹⁹² te idejnom osamljenošću i ekstravagancijom prvog ruskog slavenofila;¹⁹³ kao i nepovoljne okolinske uvjete koji onemogućuju ideologijski razvoj nadarenog pojedinca, čije se snage jalovo iscrpljuju *u borbi s neprijateljima svake vrste*¹⁹⁴.

Iako Križanićeva nastojanja oko ruskog protektorata i pomirenja slavenstva i Zapada, posredstvom zajedničkog kršćanstva, poistovjećuje s produktima Oktobarske revolucije – uspostavom socijalizma u Rusiji i jugoslavenskim ujedinjenjem, favoriziranim varijantama svjetskog internacionalizma, izniklima na Križanićevom, slavenskom tlu, koje konfrontiraju s ustaljenim imperijalnim pretenzijama Istoka i Zapada¹⁹⁵ – njegovom panslavenstvu zamjera deficit socijalne osviještenosti – budući da jedino ona može *isprovocirati i realizirati velike promjene*¹⁹⁶ – što ujedno i proglašava glavnim uzrokom sloma njegovih idejnih koncepcija.

Ipak, vjerojatno naslućujući autarkične, karakteristično bogumilske elemente Križanićeve nonkonformističke ideologije – utjelovljene u negaciji uvriježeno slavenske ksenomanije, glavnog uzroka historijske inferiornosti pripadajućeg etnosa (usp. Prihoda, 2004: 196) – koja se obračunava s tipiziranim hrvatskim političkim principom kontinuirane rotacije oko tuđih

¹⁸⁹ Usp. *ibid.*, str. 63.

¹⁹⁰ *Ibid.*, str. 67.

¹⁹¹ „Križanić je od onog soja ljudi, koje na djelovanje pokreće jaka svijest, spoznaje što trebaju činiti i jaka volja da djeluju. Zato on hoće pomoći onoj 'jadnoj hrpi od gladne zemlje' progonjen, 'usplahirenim pogledima ogromne gomile stradalnika'” [Čorkalo, K., *op. cit.* (bilj. 182.), str. 116.].

¹⁹² *Ibid.*, str. 65.

¹⁹³ Usp. *ibid.*, str. 68.

¹⁹⁴ Čorkalo, K., *op. cit.* (bilj. 182.), str. 111.

¹⁹⁵ Usp. Krleža, M., *loc. cit.* (bilj. 151.)

¹⁹⁶ *Ibid.*

osovina¹⁹⁷ – pretpostavljam, zbog korelacije vlastitih historijskih vidika s dominikančevim, promišlja na sljedeći način:

Htio ili ne, gledam i vidim, u vezi s mnogim sjenama koje su nestale u Sibiriji,¹⁹⁸ sedamnaesto stoljeće u Tobolsku, očajno proljeće godine 1679 u Tobolsku, a koji su elementi političke i kulturne svijesti koji su mogli da djeluju kao pozitivne snage takvog jednog hrvatskog inteligenta svog vremena kakav je bio Juraj Križanić, i kakvi su to elementi te se do danas nisu ugasili tako da, eto, traju još uvijek podjednako intenzivno godine 1942 u mojoj svijesti?¹⁹⁹

4. 3. 5. Politička ideja Nikole VII. Zrinskog – modificirana ekstenzija Križanićevog nonkonformističkog sveslavenstva

Političke svjetonazore Nikole VII. Zrinskog, hrvatskog bana, istaknutog protuturskog borca i sudionika Tridesetogodišnjeg rata te mađarskog pjesnika, Krleža ovjerava kao izrazito realistične i dalekovidne zbog njihove progresivne ideološke autarkičnosti – dok uspješno predviđa osmansko povlačenje južno od Save i njihov slom na Dunavu, odbacujući mogućnost ozbiljnijih najezdi na hrvatske prostore, detektira opasnost bečke politike, čije su apsolutističke tendencije u porastu i prijete agonijom hrvatske državnosti (usp. Kurelac, 2001: 10). S obzirom na dosljedne prijetnje mletačkog ekspanzionizma, odbacuje svaku pretpostavku eventualne kooperacije sa zapadnoeuropskim prijestoljima, istodobno negirajući i efikasnost proruske orijentacije, budući da je njen moskovski centar preudaljen, nedovoljno jak i loše organizacijski strukturiran za učinkovitiju asistenciju na dunavskom području.

Na temelju potonje teze, Krleža zaključuje kako se kritika ruskog savezništva odnosi na Križanića, prvog panslavenskog ideologa, kojeg je takav rusofilski politički stav skupo stajao, a posredno i na slavenofilski krug književnika i historiografa XVI. i XVII. stoljeća – prije svega Gundulića, Pribojevića i Orbinija – koji tu nacionalnoideološku koncepciju promatraju kao realnu političku komponentu *našeg narodnog sna*.²⁰⁰

Stoga Zrinski zagovara jedinu preostalu metodu hrvatskog održanja – samodostatnost i zatvorenost u europskoj političkoj sredini, *modus operandi* najizgledniji za djelotvornu konfrontaciju s Austrijom, *katoličkom satrapijom par excellence*²⁰¹ – koja vodi sve progresivniju

¹⁹⁷ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 1.), str. 3.

¹⁹⁸ Aluzija na pojedince koji su, *povjerovavši u spasonosnost komunističkog internacionalizma, za duge godine, ili zauvijek, nestali u Sibiru, kao i Križanić* [usp. *op. cit.* (bilj. 167.)].

¹⁹⁹ Krleža, M. (1963.) *Aretej*, Zagreb: Zora, str. 247.

²⁰⁰ Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 75.), str. 486 – 487.

²⁰¹ Krleža, M., „Kolonat ili prozelitizam”, u: *Eseji III*, Zagreb: Zora, str. 402.

antihrvatsku politiku. Habsburško nesudjelovanje u oslobađanju pojedinih hrvatskih krajeva od Turaka – motivirano prije svega strahom od jačanja lokalnog plemićkog feudalnog suvereniteta – i općenita rezignacija spram stanja podunavskih etničkih masa balkanskog poluotoka, rezultira sklapanjem Vašvarskog mira, sporazumnog ugovora čije odredbe sugeriraju povratak na predratno stanje (usp. Strčić, 1991: 38), budući da garantiraju Osmanlijama zadržavanje svih područja koja su Habsburgovci osvojili u ratu²⁰². Nezadovoljstvo hrvatskih i ugarskih velikaša Sramnim mirom – sklopljenim mimo njihove volje – kulminira kovanjem protuhabsburške urote na čelu s Nikolom Zrinskim, koji je primoran posezati za međunarodnim, poljskim i francuskim, pa čak i osmanskim asistencijama²⁰³ – zbog čega ga Krleža proglašava utjelovljenjem bogumilskog duha, jer je bolje *poturčiti se nego staviti glavu pod bečku sjekiru*²⁰⁴.

Iako Nikola VII. Zrinski marginalizira ruski značaj u kontekstu hrvatskih povijesnih prilika, čime – prema Krleži – predstavlja izravnu opoziciju idejnom konceptu Jurja Križanića, kao i općenitim sveslavenskim strujanjima, Jevgenij Paščenko – definirajući zrinsko-frankopansku urotu kao produkt sjevernohrvatske inačice baroknog slavizma – implicira eventualnu revalorizaciju njihove ideološke diferencijacije, na koju možebitno utječe i antigermanska orijentacija hrvatskog vojskovođe – budući da takav negativistički stav prema pripadajućim ekspanzionističkim pretenzijama uvjetuje sam nastanak panslavističke ideje. Napoljetku, i autor hrvatskog bana poistovjećuje sa spomenutim dominikancem jer su se obojica *usprkos svim zaprekama ipak kako-tako probijala između ogromnih neprijateljskih blokova, kao slabo vrelo između pećina*²⁰⁵.

Smrt genijalnog poete i visokohumanog državnika²⁰⁶ pospješuje akceleraciju sloma hrvatske fronde, odnosno inicijaciju procesa likvidacije narodnog plemstva koje je na čelu s Nikolom posjedovalo izraziti politički potencijal – Krleža čak nagađa kako su spomenuti

²⁰² Usp. „Vašvarski mir” (2018.) *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63982> (zadnji pristup: 4. kolovoza 2018.).

Habsburšku indiferentnost prema zaštiti hrvatskih granica plastično reprezentira Krležin opis Nikoline gradnje Novoga Zrina, koja je po carskoj direktivi, *Previšnjoj Zapovijedi*, obustavljena, budući da sve valja sraznati sa zemljom, u skladu s interesima carskog diplomatskog aranžmana s Visokom Portom, kako bi velikokaniškom paši mogle procvjetati ruže na kormanu. Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 75.), str. 489.

²⁰³ Usp. „Zrinsko-frankopanska urota” (2018.), *Wikipedia: The Free Encyclopedia*, Wikimedia Foundation, Inc., https://hr.wikipedia.org/wiki/Zrinsko-frankopanska_urota (zadnja izmjena: 4. kolovoza 2018.).

²⁰⁴ Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 75.), str. 489.

²⁰⁵ Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 131.), str. 52 – 54.

²⁰⁶ Usp. „Nikola Zrinski” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2307> (zadnji pristup: 4. kolovoza 2018.).

vlastelini ujedinjeni mogli dosegnuti status usporediv s položajem vlaških boljara pod Turcima²⁰⁷.

Smatram da je Krležina afirmativna povijesna interpretacija čakovačkog vojskovođe uvjetovana višestrukim svjetonazorskim korelacijama koje s njime uspostavlja – izolacija od europskih konjunktturnih kretanja te nacionalna samodostatnost, osnovni čimbenik političkog progresa, kao utjelovljenje bogumilskog ideološkog koncepta; te nacionalna osviještenost kao refleksija sveslavenske kulturno-povijesne tradicije. Pridodamo li tome (pro)protestantske vizure Zrinskih,²⁰⁸ koje predstavljaju paradigmatičke korelate bogumilstva i panslavenstva istodobno – s obzirom na negiranje zapadnih i istočnih crkvenih autoriteta, odnosno njihovu unifikaciju, a posljedično i međusobnu neutralizaciju pod vodstvom ujedinjenog slavenskog kolektiva, čije je buđenje u kontekstu XVI. stoljeća dobrim dijelom determinirano leksikografskom djelatnošću reformacijskih pristaša – nameće se zaključak kako je hrvatski ban Zrinski, iako naizgled oprečnih ideologijskih polazišta u odnosu na Križanićevu koncepciju, nastavljač njegove donkihotovske, patarensko autarkične borbe za hrvatski identitet, iznikle pod okriljem panslavenskog kulturnog – tradicijski uvjetovanog – protektorata.

4. 3. 6. Jozefinsko centralističko nasilje

Iako jednoglasni sud hrvatske historiografije Josipa II. prikazuje kao zatornika hrvatskih zakona i običaja, koji luciferovski osuđuje hrvatski narod na smrt posredstvom germanskog centralizma, Krleža – detektiravši nepovoljne učinke ponjemčivanja i specifičnih reformnih zahvata, nepodudarnih s privilegijama hrvatskog plemstva te iznimnog retardacijskog učinka na buđenje nacionalne svijesti dunavskih naroda – usprkos interesnom razilaženju politike

²⁰⁷ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 75.), str. 486.

²⁰⁸ Obitelj Zrinski u dodir s protestantizmom dolazi zahvaljujući smještaju svojih međimurskih posjeda, koji se nalaze u neposrednoj blizini Ugarske i Štajerske, gdje se protestantsko učenje vrlo brzo ukorjenjuje. Nikola zastupa vjersku snošljivost prema sljedbenicima tog učenja, kao i stav da se Crkva ne bi smjela miješati u svjetovne poslove, što Krleža implicitno naznačuje opisom njegova kabineta čiji zid krase Lutherova slika. Banova proprotestantska orijentacija obiteljska je tradicija, budući da je i njegov djed, Nikola Sigetski, također odobravao spomenuto učenje, a otac, Juraj IV., deklarirani protestant, propagirao luteranstvo i, između ostalog, osnovao tiskaru u Nedelišću, u kojoj svoja djela tiskaju Mihajlo Bučić i Ivan Pergošić, intelektualci čije idejne preokupacije autor vrlo visoko vrednuje.

najstarijeg sina Marije Terezije s težnjama hrvatskog etnosa, odbija njegov prosvijećeni apsolutizam definirati kao potpunu negaciju pripadajućih narodnih interesa.²⁰⁹

Jozefinsko centralističko nasilje je, prema njemu, pogodovalo očuvanju ostataka hrvatske državne individualnosti budući da je – marginaliziravši mađarski feudum i pospješivši redukciju ondašnje grofovske megalomanije – spriječilo ugarsko zaposjedanje hrvatskog feuduma – svedenog na svega *tri banske bijedne ungarofilske šljivarske županije*, „*reliquiae reliquiarum*” *horvatskih Venda i Turopoljaca* – koje ipak nastupa 1848., kada Kossuth na *geografskoj karti nije htio „primijetiti Hrvatske”*²¹⁰.

Koncem XVIII. stoljeća Vojna krajina – simbol hrvatskog *uzaludnog žrtvovanja, povijesnih iluzija, ljudske bestijalnosti i vjerske isključivosti*,²¹¹ s vodećim oficirskim kadrom pretežno njemačke narodnosti – egzistira kao jedno od glavnih uporišta Beča u osvajanju apsolutističkog centralizma u cijeloj Monarhiji, zato što svojim trećinskim udjelom u ukupnom infanterijskom efektivu Habsburgovaca, *po Kristu Previšnje i Prejasne Dinastije*,²¹² predstavlja izvor prvoklasnog topovskog mesa austrijskih ekspanzionističkih ratova, ali i sredstvo suzbijanja interesa i eventualnog otpora hrvatskih velikaša (usp. Strčić, 1991: 37 – 38).

Dok je ta militarizirana zona bila objekt kulturne barbarizacije i civilizacijske marginalizacije,²¹³ hrvatski sabor – utjelovljenje perverzno priglupog sistema feudalnih preživjelosti i nepismene tromosti duha i svijesti – negirajući interese vlastitog naroda, čija se egzistencija po mnogočemu može usporediti sa životom afričkih urođenika,²¹⁴ gravitira interesima mađarskog reakcionarnog provincijalnog plemstva te pokorno provodi eksploatacijsku politiku feudalnoaristokratske austrijske ustanove²¹⁵ – glavni uzrok svih ustanaka i pobuna na carskoj granici – zanemarujući pritom položaj hrvatskog kmeta (usp. *ibid.*: 38).

²⁰⁹ Usp. „Josip II.” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1655> (zadnji pristup: 4. kolovoza 2018.); usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 28.), str. 110 – 111.

²¹⁰ *Ibid.*

²¹¹ „Vojna Krajina” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2268> (zadnji pristup: 4. kolovoza 2018.).

²¹² Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 1.), str. 402.

²¹³ Usp. *op. cit.* (bilj. 211.).

²¹⁴ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 1.), str. 845.

²¹⁵ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 28.), str. 110.

4. 3. 7. Ilirski herderovski golubinjak²¹⁶

Ilirski pokret – organiziranu etapu hrvatskog preporodnog procesa, koja istodobno i usporava uspostavljanje diferencijalnog razmaka hrvatskog identiteta prema identitetima ostalih južnoslavenskih nacija (usp. Stančić, 2009: 9) – Krleža smatra reakcijom na grubu političku stvarnost, definirajući ga kao utjelovljenje *idealno čiste merkantilne građanske svijesti o značenju proširenog tržišta*,²¹⁷ odnosno reprezentaciju svijesti o vlastitoj numeričkoj manjevrijednosti naspram ostalih europskih narodnosnih skupina²¹⁸. Ta *naivna i sažalne simpatije vrijedna predigra u okviru nastajanja nacionalne svijesti*,²¹⁹ modificirana inačica raznovrsnih – tada aktualnih – europskih etničkih programa, za autora, predstavlja sintezu svih jalovih svojstava *zarobljene i nepriznate narodnosti koja trajno ratuje protiv svojih vlastitih interesa, gubeći ratove koji nisu njeni, ali zato plaća odmazdu kao da je izgubila vlastiti rat*²²⁰. Nositeljima tog romantičarskog gesta, zadojenima neizlječivim fanatizmom ilirske i sveslavenske prošlosti,²²¹ Krleža pripisuje tromost u duhu i mentalitetu, budući da, *more croatico*, u maniri konzervativnog plemstva, njeguju *imperativ rimskocesarskog Ministarstva bečkog i bogomoljske stolice rimske*²²². Takva romantičarska izolacija od stvarnosti, determinirana pomanjkanjem smisla za političku stvarnost, kao hrvatski, odnosno južnoslavenski derivat praslavenskog oportunitizma,²²³ zbog svojih refleksa vjekovne dezagregacije naprosto nije mogla opstati.

Ilirski jugoslavizam, ideja sigurnije hrvatske budućnosti,²²⁴ egzistirao je kao regionalna pojava, simptom moralno-intelektualne fermentacije političke i kulturne svijesti tek neznatnog dijela političke inteligencije, budući da su njegovi osnovni mobilizacijski preduvjeti – elementi hrvatske državnosti, odnosno institucije staleške države i plemstvo (usp. *ibid.*: 8) – bili prisutni jedino unutar tri sjevernohrvatske šljivarske varmedžije.²²⁵ Pokušaj kulturne integracije s ostalim narodima južne austrijske granice rezultirao je paradoksalnom malograđanskom negacijom

²¹⁶ Sintagma preuzeta od Krleže. Usp. „Ilirski pokret” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1625> (zadnji pristup: 5. kolovoza 2018.).

²¹⁷ *Ibid.*, str. 32.

²¹⁸ Usp. *ibid.*, str. 32 – 33.

²¹⁹ *Ibid.*, str. 34 – 35.

²²⁰ Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 75.), str. 430 – 431.

²²¹ Usp. *ibid.*, str. 21.

²²² *Ibid.*, str. 34 – 35.

²²³ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 1.), str. 573.

²²⁴ Usp. *ibid.*, str. 565.

²²⁵ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 28.), str. 35.

jedinstva na hrvatskoj i srpskoj strani,²²⁶ što je, pretpostavljam, produkt ambivalente paradigmatičke matrice pokreta – dok s jedne strane njeguje balkansko sveslavenstvo kao temeljno obilježje vlastitog identiteta, uspostavljajući pritom diferencijalni razmak prema nijemstvu i mađarstvu, istodobno suzbija susjedne nacionalne pokrete usmjerene prema hrvatskom nacionalnom integracijskom prostoru (usp. Stančić, 2009: 9, 16) – koja nije mogla pomiriti svoje ideološke sastavnice.

Temeljna Krležina zamjerka zagorskoj, južnoštajerskoj, uglavnom njemački školovanoj gospodi, koja je uz kuglofe i bijelu kavu rješavala sudbonosno pitanje jezika i političke integracije čitavog jednog naroda jest neopozivo odricanje vlastitog jezika i imena,²²⁷ što je kontradiktorno s pojmom nacionalnog osvještavanja – njegovog paradigmatičkog hiperonima – te predstavlja presedan u kontekstu srodnih romantičarskih pokreta europskog areala. Hrvatsku težnju za integracijom u južnoslavenskom kulturno-političkom okviru Krleža poistovjećuje s Križanićevom sveslavenskom koncepcijom,²²⁸ budući da obje posežu za negacijom vlastitog etnonima, što nužno implicira neefektivnu realizaciju njihove bazične ideološke intencije – (re)vitalizacije hrvatskog narodnog bića.

Ljudevita Gaja, dvorskog agenta oscilantne nacionalne svijesti,²²⁹ koji jezična i ortografska rješenja²³⁰ smatra efikasnim oruđem u suzbijanju pritisaka mađarskog plemstva,²³¹ Krleža smatra glavnim krivcem za destrukciju hrvatske književne prošlosti i tradicije, budući da štokavski dijalekt – *mutljag*, čudnu polutantsku mješavinu naglasaka i oblika – pretpostavlja kao osnovicu standarda kajkavštini, već formiranom dijalektu rafinirane estetske razine²³².

²²⁶ Usp. *ibid.*, str. 36.

²²⁷ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 1.), str. 636.

²²⁸ Usp. *ibid.*, str. 663.

²²⁹ Usp. „Ljudevit Gaj” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1528> (zadnji pristup: 5. kolovoza 2018.).

²³⁰ Jezični je medij pogodno sredstvo za iniciranje nacionalno-integracijskih aktivnosti, pogotovo u kontekstu slavenskih naroda Monarhije, budući da višem društvenom sloju, koji ulazi u proces nacionalne integracije, omogućuje angažman u problematici jezične standardizacije – vlastite civilizacijske potrebe od krucijalnog značaja u uvjetima tuđinskih pritisaka – koja ujedno i implicira identifikaciju s pripadajućim etničkim elementom.

Usp. Stančić, N. (1985.) „Gajeva klasifikacija južnoslavenskih jezika i naroda u vrijeme nastanka 'Kratke osnove Hrvatsko-slavenskog pravopisanja' iz 1830. godine”, u: *Radovi: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, sv. 18 (1): str. 71.

²³¹ Spomenuto plemstvo, osim što od konca XVIII. stoljeća njeguje tendenciju stvaranja velike Ugarske kao mađarske nacionalne države, također nastoji oko likvidacije preostalih elemenata zasebne hrvatske državnosti – utemeljene na njezinim municipalnim pravima – te ulaže napore u uvođenje svojeg jezika kao službenog u banskoj Hrvatskoj. Usp. Stančić, N. (2009.) „Hrvatski narodni preporod – ciljevi i ostvarenja”, *Cris: Časopis Povijesnog društva Križevci*, sv. 10 (1): str. 6 – 7.

²³² Usp. *op. cit.* (bilj. 216.).

Književnost koju produciraju idejni participanti ilirskog pokreta Krleža atribuirana kao diletantsku i zakašnjelu imitaciju njemačkih i talijanskih literarnih modela, opterećenu imperativom političke propagande²³³. Ističe kako je *od čitavog ilirizma ostala jedva jedna pjesma*, detektiravši kako osim jednog Preradovićevog dvostiha i Vukelićevog *Kod Soloferna*,²³⁴ sve do Kranjčevića poezije naprosto nema, a dominantan utjecaj njemačke romantičarske drame ocjenjuje krajnje nepovoljnim za podunavske narodne književnosti, među kojima se posebno ističe ona hrvatska s *nekoliko tisuća stihova domoljubnih drama* – utjelovljenjem slavenskih političkih fantazmagorija²³⁵. Dok spomenutom austrijskom oficiru spočitava deklamatorstvo, nazivajući ga tipičnim generalskim oberlajtantom;²³⁶ Rakovčevu hrvatsku antologiju domoljubnoga pjesništva smatra kvintesencijom *sveukupne naše književne bijede*,²³⁷ ukazujući na hiperprodukciju davorija²³⁸ i deseteračke hajdučije, koje bilježe deficit umjetničke vrijednosti, artikulirajući ideju nacionalnog političkog otpora; najveća dramatska ostvarenja Ivana Zajca i Ivana Kukuljevića Sakcinskog proglašava proaustrijskom ritualnom zakletvom,²³⁹ odnosno scenskom nekropolom,²⁴⁰ a jednako nisko valorizira i lirske drame Ljudevita Vukotinovića i Dimitrija Demetera²⁴¹. Iako ondašnje dosege hrvatske znanosti i umjetnosti uspoređuje s informativnim kompilacijama inozemnih biltena,²⁴² iznimno pozitivno ocjenjuje rad Vatroslava Jagića, budući da je svoju djelatnost usmjeravao na one društvene i znanstvene aspekte koje determiniraju razvoj modernih nacija,²⁴³ te Vatroslava Lisinskog, našeg *najeuropskijeg imena*, čija afirmacija glazbene umjetnosti pruža romantičarski vidovitu nadu u *vedrije horizonte*²⁴⁴.

Iako ilirski pokret svoje programsko uporište crpi iz povijesnih fenomena kojima Krleža pridaje izniman značaj u kontekstu hrvatske političke emancipacije – novovjekovne lingvističke preokupacije hrvatskih protestanata, diskurzivne panslavenske artikulacije hrvatskog baroka i

²³³ Usp. *ibid.*

²³⁴ Usp. *ibid.*

²³⁵ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 75.), str. 434.

²³⁶ Usp. „Petar Preradović” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2022> (zadnji pristup: 5. kolovoza 2018.).

²³⁷ *Op. cit.* (bilj. 229.).

²³⁸ Usp. Krleža, M. (1963.) „Davorije”, u: *Eseji III*, Zagreb: Zora, str. 395.

²³⁹ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 75.), str. 467.

²⁴⁰ Usp. „Ivan Kukuljević Sakcinski” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1758> (zadnji pristup: 5. kolovoza 2018.).

²⁴¹ Usp. *op. cit.* (bilj. 229.).

²⁴² Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 1.), str. 651.

²⁴³ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 28.), str. 89.

²⁴⁴ „Vatroslav Lisinski” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1803> (zadnji pristup: 5. kolovoza 2018.).

Križanićeve ideje slavenskog, crkvenog i jezičnog jedinstva²⁴⁵ – autor kritički nastupa protiv te intelektualno neznatne i osamljene inicijative grupe intelektualaca koja je *u trećem deceniju XIX. stoljeća igrala političku ulogu iznad svojih snaga*²⁴⁶ – zbog, kako kako tvrdi u *Hrvatskoj književnoj laži* – ideološkog nesrazmjera kojeg iskazuje prema europskim revolucionarnim zbivanjima. Osim spomenute negacije vlastitog etnonima, leksika i općenite kulturno-umjetničke tradicije – naspram romantičarske glorifikacije kojoj ostali slavenski narodi podvrgavaju vlastitu nacionalnu esenciju – detektira i nesuvremenost hrvatske političke misli, koja zaostaje za razvojem narodne svijesti pojedinačnih europskih etnosa²⁴⁷. Malograđanstvo i filistarstvo pokornog podanika Krleža smatra odgovarajućom deskripcijom mentaliteta i djelovanja tog kulturnohistorijskog kruga, budući da su upravo ta svojstva iznjedrila njegovu neodređenu glupost *koja paktira s austrijskim i mađarskim grofom*²⁴⁸. Oportunizam spram bečkih i budimskih političkih autoriteta onemogućio je konstruktivniju realizaciju ilirske ideje, svedenu na tiskanje novinskih članaka i gozbeno propovjedanje jugoslavizma. Zaokupljenost južnoslavenskim formulama – produkt Gajeve nacionalno-integracijske ideologije, koja hrvatsko samoodržanje predstavlja kao jedan od ciljeva kulturnog sveslavenstva (usp. Stančić, 1985: 70) – likvidirala je mogućnost realne procjene političke stvarnosti i posljedično producirala poluagrarno i polufeudalno austro-mađarsko stanje duševne i materijalne bijede,²⁴⁹ koja polučuje socijalnu odvojenost od narodnih masa. Rodoljublje Gajeve Ilirije, usmjereno na nazdravičarski vid prezentacije vlastite nacionalne svijesti, u potpunosti zanemaruje socijalni aspekt hrvatske etničke egzistencije, što autor, u maniri vlastitog marksističko-lenjinističkog svjetonazora, posebno zamjera.²⁵⁰

4. 3. 8. Četrdesetosmaška revolucionarna emancipacija hrvatskih socijalnih i nacionalnih težnji

Upravo na spomenutoj socijalnoj osnovi dolazi do rađanja buntovne slobodarske svijesti seljačkih masa zemalja habsburške krune, koje – pritisnute stogodišnjom eksploatacijom –

²⁴⁵ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 28.), str. 30.

²⁴⁶ *Op. cit.* (bilj. 229.).

²⁴⁷ Usp. *ibid.*

²⁴⁸ Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 1.), str. 756.

²⁴⁹ Usp. Krleža, M. (1966.) „O nekim problemima Enciklopedije”, u: *Eseji V*, Zagreb: Zora, str. 186.

²⁵⁰ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 1.), str. 757.

započinju s eksplicitnom artikulacijom konkretnih političkih, ekonomskih i kulturnih zahtjeva²⁵¹. Ta narodna potraživanja kulminiraju s četrdesetosmaškom revolucijom, nacionalno-etastičkom psihozom²⁵² novoprobudjenih narodnih identiteta, koju Beč odlučuje suzbiti, svjestan da bi i najneznatnija legitimistička koncesija značila rezignaciju vlastitih feudalnih privilegija, a posljedično i kapitulaciju pred federalističkim demokratskim liberalizmom²⁵³.

Josip Jelačić – bansko metafizičko biće, koje levitira na granici vrhunarnog i naravnog²⁵⁴ – na tragu spomenutih tendencija, zbog negiranja hrvatske državopravne posebnosti, raskinuvši službene odnose s peštanskom vladom, kreće u vojni pohod na Ugarsku, u kojem mu se, s ciljem gušenja velikomadžarskog pokreta, pridružuje i Monarhija. Nakon što ga Austrija mobilizira kao zapovjednika vlastite vojske, konačno je slomljen oružani otpor Mađžara pod vodstvom Lajosa Kossutha, međutim, Jelačić doživljava politički poraz, budući da je zbog pritisaka carske vlasti bio primoran proglasiti oktroiirani ustav, koji osim uspostave apsolutizma, nalaže i raspuštanje Hrvatskog sabora²⁵⁵ – fiškalske družbe virilnih članova koja je ionako uvijek spremna oformiti većinu bilo koga i bilo kome, tko se u Saboru pojavio kao Ban sa Previšnjim dekretom u džepu²⁵⁶. Njihova dosljedna protektorska orijentacija spram vlastitih agrarnih privilegija i stečenih feudalnih prava producirala je pogubnu klasnu politiku – nepodudarnu s interesima narodnih masa – koja je u kontekstu revolucionarnih zbivanja, u Jelačićevoj orkestraciji, rezultirala likvidacijom vlastitih ljudi te onemogućila daljnji progres hrvatskih nacionalno-integracijskih nastojanja²⁵⁷.

Jelačićevu relativno oportunistički razrađenu frazeologiju klanjanja jačim, austrijskim feudalnim snagama Krleža atribuirao kao izrazito antivangelovsku,²⁵⁸ aludirajući pritom na slom sovjetskih socijalističkih snaga u građanskom ratu, odnosno na njegovu indiferenciju spram seljačkog nacionalnog pitanja – nepravedno zapostavljenog uslijed obaranja bečkih i budimskih barikada kojima predstavnik banske časti, zajedno sa svojim graničarskim haramijama, garantira prolongaciju carskog apsolutizma.

²⁵¹ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 23.), str. 149.

²⁵² Usp. Krleža, M. (1973.) „Eppur si muove”, u: *Eppur si muove: politički eseji*, Sarajevo: Oslobođenje, str. 36.

²⁵³ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 23.), str. 149.

²⁵⁴ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 23.), str. 200.

²⁵⁵ „Josip Jelačić” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krležijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1648> (zadnji pristup: 5. kolovoza 2018.).

²⁵⁶ Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 1.), str. 701.

²⁵⁷ Usp. *ibid.*

²⁵⁸ Usp. *op. cit.* (bilj. 255.).

Iako zbog uvođenja oktroiranog ustava implicira Jelačićev negatorski odnos spram najminimalnijih hrvatskih političkih zahtjeva – ironijski ga nazivajući simbolom *visoke rodoljubne narodne svijesti* i reprezentantom nacionalne sramote, koji je zajedno s Gajem, zatirao hrvatsku emancipaciju – u zadnjem desetljeću svoga života Krleža ipak zaključuje: *Jelačić, htjeli mi priznati ili ne, bio je jedan od prvih protagonista jugoslavenstva (...) Ni umirući se nije usudio priznati da je zapravo bio antihabzburgovac. Sve se to dade gledati s ove i s one strane.*²⁵⁹

Krležine kritike Gajeva ilirizma i Jelačićeva banovanja, paradigmatičkih sinteza nacionalnoidentitetskih nastojanja hrvatskog naroda, uvjetovane su njihovom socijalnom i političkom malformacijom – produciraju krajnje nepovoljan položaj hrvatskog proleterijata i austroslavističko pristajanje uz Monarhiju, pri čemu prvo, između ostalog, egzistira i kao neposredni produkt eksploatacijske politike potonjeg. Supostojanje i koincidacija tih korelativa, smatram, sugerira umreženost paradigmatičkih značajki socijalističkog načela društvene jednakosti i slavizma – proaustrijske ili šire orijentacije – budući da i sam Krleža slomove supranacionalnih i internacionalnih koncepata objašnjava deficitom misaone baze i masovne međuljudske solidarnosti između seljačkih i proleterskih masa pojedinih nacija²⁶⁰.

4. 3. 9. Austroslavizam Josipa Jurja Strossmayera

Nakon ukidanja oktroiranog ustava, car Franjo Josip I. – personifikacija imperijalne kolonijalne vlasti prema Hrvatskoj na nacionalnoj razini te predstavnik monarhističkog militarizma, usmjerenog prema političkim i socijalnim težnjama svojih podanika²⁶¹ – uvodi apsolutizam, ekstenziju četiristoljetne habsburške tiranske ere, koja – nastojeći oko likvidacije svih tekovina revolucionarnih previranja – poništava prethodno uspostavljenu hrvatsku nezavisnost²⁶².

Josipa Jurja Strossmayera – čiji je politički uspon vremenski podudaran s uvođenjem neoapsolutističkog režima – Krleža smatra apologetom kontrarevolucionarnih nastojanja i

²⁵⁹ *Ibid.*

²⁶⁰ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 75.), str. 761.

²⁶¹ Usp. „Franjo Josip I (Franz Joseph I)” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1521> (zadnji pristup: 5. kolovoza 2018.).

²⁶² Usp. „Bachov apsolutizam” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1265> (zadnji pristup: 5. kolovoza 2018.).

marionetom Ballhausplatz,²⁶³ zato što, prohabsburške orijentacije, austroslavizam detektira kao jedino sredstvo južnoslavenske egzistencije, odnosno hrvatske državopravne neovisnosti,²⁶⁴ deklamirajući „o sreći vlastite domovine pod habsburškim vješalima”²⁶⁵.

Iako panjužnoslavenizam đakovačkog biskupa podrazumijeva istupanje ugarskih naroda protiv mađarskih centralističkih presezanja i rezistenciju pred dobro organiziranim njemačkim vladajućim strukturama (usp. Strčić, 2006: 117), autor ga proglašava političkim oportunistom²⁶⁶ zbog zastupanja ideje o ustavnom i federalnom uređenju Habsburške Monarhije.

Krležina argumentacija njegove ideološko-političke korelacije sa svjetonazorom prvog panslavenskog ideologa – koju oprimjeruje *slavosrpskim* poricanjem narodnog imena zbog integracije, sveslavenskim jezičnim rješenjima kao mobilizatorima narodne emancipacije i nastojanjem oko crkvene unifikacije – implicira frapantnu koincidaciju s Križanićevim djelovanjem,²⁶⁷ čije aspekte ukrajiniist Jevgenij Paščenko kategorizira na sljedeći način – slavenstvo, traganje za prajezikom, crkveno jedinstvo (usp. 2015: 263 – 287).

Strossmayer jedinstvo slavenskih – a napose južnoslavenskih – naroda smatra ishodišnom etapom koja pospješuje njihove preporode u europskom kontekstu, te posljedično polučuje i konstituciju hrvatskog narodnog bića kao politički ravnopravnog i samostalnog (usp. Šuljak, 1994: 275)²⁶⁸.

²⁶³ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 75.), str. 64., 67.

²⁶⁴ Usp. „Josip Juraj Strossmayer” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2157> (zadnji pristup: 5. kolovoza 2018.).

²⁶⁵ *Ibid.*

²⁶⁶ *Ibid.*

²⁶⁷ Iako Križanićevo panslavenstvo mnogo eksplicitnije artikulira antigermansku komponentu u kontekstu hrvatske političke emancipacije, Strossmayerov austroslavizam mogli bismo shvatiti kao modificiranu varijantu te protunjemačke koncepcije, budući da spomenuti politički program propagira federativno pravo slobode i ravnopravnosti pojedinih slavenskih etnosa, što teorijski predstavlja izravnu negaciju dotadašnjih bečkih imperijalističkih zahvata.

²⁶⁸ Jednako kao i Križanić, njeguje filorusku ideju – „slavno rusko carstvo predodređeno [je] pred svim ostalim da što prije oslobodi Evropu od turske kuge i pospješi dan kad će se u Aja Sofiji opet obavljati sveti obredi kršćanskih tajni” – smatrajući kako je Rusiji namijenjena uloga asistenta pri razrješenju slavenske nacionalne problematike, budući da im je „Božja providnost odredila s jedne strane 'darove kršćanske kulture nositi i širiti do krajnjih granica Azije', a s druge strane 'učvrstiti svoju vlast i utjecaj u Europi’”.

Usp. Slišković, S. (2005.) „Strossmayer – promicatelj europskog jedinstva”, *Croatica christiana periodica*, sv. 29: str. 211., 215., prema: Strossmayer, J. J.; Rački, F. (1971.) „Memorandum Ruskoj vladi 1876.” u: V. Koščak (ur.) *Politički spisi: rasprave, članci, govori, memorandum*, Zagreb: Znanje, str. 203 – 204., 218.

Aktualizacija nacionalnog identiteta, prema njemu, ostvaruje se njegovanjem ćirilometodske baštine, koja posjeduje emancipacijsku moć za pojedinačne nacionalne realizacije slavenskih etnosa (usp. *ibid.*: 276)²⁶⁹.

Revitalizacija staroslavenskog kulturno-jezičnog tradicijskog modela za đakovačkog je vladiku optimalno sredstvo uspostavljanja jedinstva katoličke i pravoslavne koncepcije, budući da crkvena integracija²⁷⁰ ujedno i egzistira kao osnovni preduvjet međusobne kooperacije slavenskih naroda – fenomena koji bi ih profilirao u ravnopravnog gospodarskog, kulturnog i političkog aktera europskih zbivanja (usp. Slišković, 2005: 214).

Usprkos kritikama koje upućuje na račun Strossmayerove rojalističke orijentacije – čiji se legitimitet ne podudara s interesima hrvatskog naroda²⁷¹ – njega, zajedno s Franjom Račkim, prijateljem i političkim istomišljenikom, s kojim je dijelio vodstvo Narodne stranke, podudarnog političkog programa s onim njezina osnivača Ljudevita Gaja – ističe kao najistaknutiju kleričku

²⁶⁹ Prema Šuljaku, đakovački je biskup bitno modificirao stav ondašnjega pape Leona III. prema Slavenima, te je, zajedno s Franjom Račkim, neposredno utjecao na nastanak i sadržaj enciklike *Grande munus*. „Njome [papa] sv. Ćirila i Metoda kao Apostole i prosvjetitelje Slavena uključuje u kalendar svetaca cijele Katoličke crkve, jer su ih do tada slavili samo katolički slavenski narodi – uz pravoslavne Slavene – i poziva sve slavenske narode da slijede svijetli primjer svojih apostola vjere i učitelja kulture, da budu most koji su prije tisuću godina podigli sv. Ćiril i Metod, te sada izvrše svoju ulogu u sjedinjenju Crkava i zbliženju kršćanskih kultura, da u duhu predragocjene baštine koju su naslijedili grade svoj slavenski i kršćanski identitet.” Na taj način Katolička crkva *prelazi Rubikon* i likvidira „vjekovni mit o samo tri liturgijska jezika, hebrejskom, grčkom i latinskom, a službeno proglašenje pravovjernih, katoličkim i crkvenim djelima Apostola Slavena počela je i priprava za uvođenje narodnog jezika u liturgiju Crkve odobreno na 2. vatikanskom koncilu. I, što je još možda vrednije, Slavenima je njihovom slavensko-ćirilometodskom baštinom priznato pravedno mjesto u Crkvi i u zajednici kršćanskih europskih naroda.” Usp. Šuljak, A. (1994.) „Biskup Josip Juraj Strossmayer i ćirilometodsko-glagoljska baština”, *Diacovensia: teološki prilozi*, sv. 2 (1): str. 291 – 292.

Ovim su se težnjama „oštro suprotstavili vladajući krugovi Austro-Ugarske Monarhije koji u pokretu obnove glagoljanja vide očitovanje panslavizma i velikohrvatskih aspiracija, odnosno njima neprihvatljivog kulturnog i političkog povezivanja slavenskih naroda te zahtjeva za sjedinjenjem hrvatskih zemalja. Stoga vrše snažan i stalan pritisak na Svetu Stolicu da zabrani ili posve ograniči glagoljsko bogoslužje”, što je naposljetku i urodilo plodom. Usp. Reljanović, M. (2001.) „Enciklika *Grande Munus* i pitanje obnove glagoljaštva u Dalmaciji”, u: *Radovi Zavoda povijesnih znanosti HAZU u Zadru*, sv. 43: str. 372.

²⁷⁰ Njegova je pastoralna djelatnost najvjernija prezentacija zalaganja za jedinstvo kršćanskih crkava – osim što obnaša dužnost đakovačkog biskupa, djeluje kao apostolski vikar za Srbiju, posreduje u pitanju konkordata između Rima i Crne Gore te promiče konkordat s Rusijom. Strossmayerov je kulturno-politički rad općenito obilježen nastojanjem *da crkveni raskol prestane biti preprekom slavenskoj uzajamnosti, još manje opterećenjem u hrvatsko-srpskim odnosima*. Usp. *op. cit.* (bilj. 264.).

Također, ideja crkvene unifikacije produkt je pristajanja uz nauk Vladimira Sergejeviča Solovjova, ruskog religijskog filozofa i njegova prijatelja – koji nastoji oko sinteze kršćanstva, grčke i idealističke filozofije te propagira ideju univerzalne teokracije, odnosno teološkog humanizma – čija djela, prema Krležinim navodima, tiska i sam biskup. Usp. „Vladimir Sergejevič Solovjov” (2018.) *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=58169> (zadnji pristup: 6. kolovoza 2018.); usp. *op. cit.* (bilj. 264.).

²⁷¹ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 20.), str. 427.

ličnost XIX. stoljeća te simbol građanske, demokratske i narodne svijesti²⁷². Osim što pozitivno valorizira biskupovo odricanje od prihoda s crkvenih imanja, koje potom investira u narodno prosvjeđivanje²⁷³ – nazivajući ga jedinim crkvenim knezom i vlastelinom koji je svome narodu poklonio tristo slika, odnosno refundirao dio svote koju mu je potonji dao²⁷⁴ – te dobrotvorstvo iskazano spram brojnih kulturnih ustanova,²⁷⁵ posebno je fasciniran njegovim prokonziliarističkim stavom i negacijom papinskog monarhizma. Nakon istupanja protiv dogme o nezabludivosti pape na Vatikanskom koncilu, pri čemu, između ostalog, ukazuje i na nužnost suradnje katolika s protestantima u izgradnji kršćanske civilizacije – što omogućuje kasniji otvoreni dijalog tih dviju konfesija (usp. Slišković, 2005: 215) – napredan i slobodouman *Crkveni knez* podnosi ostavku na svoj biskupski položaj, čime izbjegava sudbinu svojih liberalnih prethodnika:

Da Strossmayer nije rezignirao pred Svetim Ocem (...) mogao je da izbljuje svoju poganu utrobu kao biskup Sedeha, da ga udave i potope u smolom zalivenoj bačvi kao kardinala Jamometića, da ga posmrtno spale na lomači kao biskupa Gospodnetića ili da kao Matija Vlačić luta svijetom, kušajući gorku koru bjegunca u tuđini²⁷⁶.

Strossmayer ipak, usprkos nerealnom promišljanju narodnih mogućnosti, za Krležu egzistira kao poučan primjer buđenja naše nacionalne svijesti u drugoj polovici XIX. stoljeća,²⁷⁷ budući da svojim liberalnim kršćanskim načelima i nasljedovanjem naprednih idejnih sveslavenskih koncepcija znatno doprinosi afirmaciji hrvatske političke misli.

4. 3. 10. Ante Starčević – donkihotovski puntar

Budući da simbolizira stopostotnu negaciju Habsburga, u vrijeme *kada se ta negacija pričinjala svim trezvenjacima pijanom*,²⁷⁸ Starčevićeva pravaška ideologija konfrontira s idealističkom arhitekturom ilirizma²⁷⁹ i politikom Narodne stranke – pljujući na Strossmayerovu

²⁷² Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 75.), str. 64.

²⁷³ Usp. *op. cit.* (bilj. 264.).

²⁷⁴ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 75.), str. 65.

²⁷⁵ „Osnovao je i financijski podržavao Jugoslavensku akademiju (1860), Sveučilište u Zagrebu (1874) i Galeriju JAZU (1884). Podigao je neogotičku katedralu sv. Petra u Đakovu (1866 – 82), te pomagao niz prosvjetiteljskih i kulturnih djelatnosti u svim južnoslavenskim zemljama” [*op. cit.* (bilj. 264.)].

²⁷⁶ Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 75.), str. 65.

²⁷⁷ Usp. *ibid.*, str. 64.

²⁷⁸ „Ante Starčević” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2141> (zadnji pristup: 5. kolovoza 2018.).

²⁷⁹ Usp. *ibid.*

žlicu duševnog sladoleda²⁸⁰ – koju zbog oportunitizma i formalnog izručenja Hrvatske bečkom despotizmu smatra izdajnicom nacionalnih interesa. Starčević istodobno istupa i protiv Kossuthovog imperijalizma i *madžarske bage*,²⁸¹ austrijskog oruđa, koje radi *na svoju propast ako ne priznaju prava drugim narodima* (Markus, 2009: 831).

Krleža ga smatra prethodnikom u kritici hrvatskih političkih oportunističara – naše krštene dijalektalne živine, *nakota, blaga, marve, proklete pasmine XIX. stoljeća*, koja tjera našu „seljačku marvu” *da brsti trnje pod tuđinskim, sramotnim madžarskim i bečkim zastavama*,²⁸² te ga zbog toga vrlo visoko valorizira kao našu najlucidniju glavu, *koja je našu stvarnost promatrala s najpreciznijom pronicavošću i koja je o toj stvarnosti dala slike za čitavo jedno stoljeće književno i govornički najplastičnije*²⁸³.

Sukladno vlastitoj materijalističkoj povijesnoj vizuri, autor detektira klasne i ideološke elemente Starčevićevog malograđanskog nacionalizma – definirajući njegovu doktrinu kao mrtvu formulu na političkom groblju,²⁸⁴ odjek četrdesetosmaškog elana i zbuđenog slobodarskog zanosa²⁸⁵ – kojem se ipak ne može poreći to da je predstavljao eminentnu fazu buđenja nacionalne svijesti na austrijsko-turskoj granici – pretpostavljam, ponajprije zbog autarkičnog određenja spram redovito udruženih snaga bečkog i peštanskog nasilja, koje su hrvatske vladajuće strukture dotad dosljedno akceptirale kao svoj politički imperativ.

4. 3. 11. Nova etapa austro-ugarske robije

Sklapanje Austro-ugarske nagodbe, ekstenzije građanske i feudalne četrdesetosmaške kontrarevolucije,²⁸⁶ koju hrvatski sabor formalno nije priznao, rezultiralo je likvidacijom stvarne upravne i državnopravne odvojenosti Hrvatske od Ugarske. Iste godine Levin Rauch, barunska mizerija, pomoću tridesetčetvorice potplaćenih činovničkih mameluka stvara natpolovičnu, unionističku saborsku većinu, postiže politički kompromis s Madžarima te donosi akt, Hrvatsko-ugarsku nagodbu, koja sve do konca Prvog svjetskog rata predstavlja temeljni hrvatski državni

²⁸⁰ *Ibid.*

²⁸¹ Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 75.), str. 29.

²⁸² *Op. cit.* (bilj. 278.).

²⁸³ *Ibid.*

²⁸⁴ Usp. *ibid.*

²⁸⁵ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 75.), str. 32.

²⁸⁶ Usp. Krleža, M. (bilj. 20.), str. 405.

zakon.²⁸⁷ Taj krivotvoreni politički aranžman s mađarskim grofovima, kulminacija mnogobrojnih apsolutističkih oktroja, *kabinetskih diploma, previšnjih dekreta, ukaza i trikova* usmjerenih prema Trojednoj Kraljevini, ne nailazi na otpor građanskih politikanata,²⁸⁸ usprkos tome što uključuje tek dekorativne detalje političke autonomije, predstavljajući hrvatsku negaciju državotvorne mađarske negacije²⁸⁹. Ironizirajući hrvatsko-ugarski unifikatorski koncept – *zar bi ova naša Unija bila mogla odoljeti vihoru vjekova, da njen poziv u metafizičkom smislu nije bio predviđen po dubljim zakonima Providnosti*²⁹⁰ – Krleža zaključuje kako je hunsko stanje elementarno, *iz kojeg nema i ne može biti izlaza*,²⁹¹ iako kao generalnog krivca nagodbenjačke orkestracije, *sporazuma mađarske aristokracije s državnom pravnom fantastikom jedne polukolonijalne Kraljevine na habsburškoj mjesečini*,²⁹² vidi Beč, budući da je, nagodivši se s Mađarima, Hrvatsku prisilio na kapitulaciju i omogućio nepoštednu ugarsku eksploataciju – koja rezultira hrvatskom proleterizacijom *u livnicama i rudnicama s onu stranu oceana*²⁹³.

Deficit državnopravnih atributa, opća hipokrizija, birokratizacija svakodnevnice, kapitalizacija, panegirici habsburškom režimu – jer *Hrvatima se ne može dokazati da u Austriji nisu živjeli u kraljevini Hrvatskoj*²⁹⁴ – i opijanje naroda državotvornom tradicijom i *mađarskom etatističkom laži*²⁹⁵ – nagodbenjačka je baština integriranih snaga kako bečkog, tako i peštanskog despotizma.

Protiv njega istupa ban Ivan Mažuranić, koji usprkos proklamiranju njegove nezakonitosti, nakon neznatne revizije Nagodbe, zajedno sa svojom Narodnom strankom koalira s unionistima, što rezultira njezinom ideološkom kontaminacijom, budući da se ubrzo nakon toga inicijalno ilirski politički program pretvara u svoju vlastitu negaciju – ugarski režimski instrumentarij. Krleža stoga tog autora romantičarske književnosti – čiji opus definira kao književno-povijesni spomenik naše kulture, reduciranog estetskog potencijala – atribuirao kao

²⁸⁷ Usp. Krleža, M. (bilj. 1.), str. 863.

²⁸⁸ Usp. „Hrvatsko-ugarska nagodba” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1614> (zadnji pristup: 8. kolovoza 2018.).

²⁸⁹ Usp. Krleža, M. (bilj. 1.), str. 501.

²⁹⁰ Krleža, M. (bilj. 28.), str. 644.

²⁹¹ Krleža, M. (bilj. 28.), str. 649.

²⁹² *Op. cit.* (bilj. 288.).

²⁹³ *Ibid.*

²⁹⁴ Krleža, M. (bilj. 1.), str. 529.

²⁹⁵ Krleža, M. (bilj. 28.), str. 650.

izrazito oportunog političara jer preko Austrije ostvaruje svoju političku karijeru, a potom levitira u začaranom krugu opredjeljivanja između Beča i Pešte.²⁹⁶

Novouspostavljena Austro-Ugarska Monarhija okončala je partikularnost bečkih i peštanskih imperijalističkih zahvata i oblikovala korpus ujedinjenih političkih negacija hrvatske autonomije, pod vodstvom Franje Josipa I., starog faraona, glupog poput poštara u Brinju ili bilo koje graničarske kancelarističke šajke, u čijem se najvećem ceremonijalnom naslovu *ime Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije (...) spominjalo kao sedmi podnaslov*²⁹⁷. Detektiravši kako Hrvatska, u okviru nekih pravno-psiholoških fiškalski iznijansiranih ugovornih konvencija, ipak egzistira kao dekorativan pravni subjekt neke vrste – usprkos teroru *feudalnog budimskog džentri-snobizma*²⁹⁸ i Habsburga koji nas percipiraju kao degenerirani, sifilitični narod²⁹⁹ – vjerojatno svjestan umanjenog performativnog potencijala hrvatske političke mobilizacije, sve emancipacijske tendencije hrvatske inteligencije – bez obzira na ideologiju i program – valorizira kao validne u kontekstu kulminacije tuđinskih pretenzija, povodeći se Hegelovim načelom, koji samu egzistenciju pojavnosti detektira kao negatora njihovog vlastitog besmisla – budući da artikuliraju nekakvu formulu za hrvatskim samoodređenjem³⁰⁰.

4. 3. 12. Inicijacija socijalističke južnoslavenske federativne ideje: slučaj Supilo

Koncem XIX. stoljeća Supilova logična i dosljedna negacija besmisla na *crno-žutoj legitimističkoj pozornici* prezentira rijetku – iskrenu i inteligentnu – antigermansku tendenciju hrvatske povijesti,³⁰¹ determiniranu prije svega romantičarski naivnom ljubavlju prema hrvatstvu i opčinjenošću njenom, prividno blistavom višestoljetnom državnom pravnom tradicijom³⁰². Revidiravši svoju inicijalnu pravašku ideologiju, hrvatski političar podrijetlom iz Cavtata likvidira regionalni šovenski balast kao svoje svjetonazorsko svojstvo³⁰³ te političke snage usmjerava prema integralnom južnoslavenskom pokretu, dinamičkom konceptu *većeg stila*,

²⁹⁶ Usp. „Ivan Mažuranić” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1878> (zadnji pristup: 8. kolovoza 2018.).

²⁹⁷ *Op. cit.* (bilj. 261.).

²⁹⁸ Krleža, M. (bilj. 1.), str. 528.

²⁹⁹ Usp. Krleža, M. (bilj. 23.), str. 132.

³⁰⁰ Usp. Krleža, M. (bilj. 1.), str. 502.

³⁰¹ Usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 75.), str. 87 – 88.

³⁰² Usp. *ibid.*, str. 95., 100.

³⁰³ Usp. *ibid.*, str. 105.

zalažući se za hrvatsko-srpsko državno jedinstvo, demokraciju, opće pravo glasa te agrarnu reformu³⁰⁴.

Federalistički uređeno južnoslavenstvo za koje se zalagao Frano Supilo Krleža tumači kao defenzora obespravljenog hrvatstva, integracijski faktor razjedinjenog Kroatenlagera – četiristogodišnjeg *habzburškog hrvatskog logora*³⁰⁵ – koji bi uvažavao političke, povijesne i kulturne osobitosti naroda te reprezentirao garant hrvatskog državnopravnog ostvarenja³⁰⁶.

Međutim, Supilo ubrzo detektira nemogućnost transformacije srpske nacionalne ideologije i harmoničnog uklapanja Hrvatske u ravnopravnu državnu zajednicu³⁰⁷ – budući da zatrovano stanje fakata Obrenovićevske iredentske Srbije sugerira vjersku nesnošljivost i hegemonističke pretenzije – na što odgovara zahtjevom za ujedinjenjem svih hrvatskih stranaka *na protuaustrijskoj revolucionarnoj osnovi, sa programatskom koncepcijom bune i ustanka u dani momenat*³⁰⁸.

Potpuna revizija *svih regionalnih političkih programa, pogleda i mentaliteta, hrvatskog i srpskog, na jugoslovenskoj osnovi*,³⁰⁹ izostala je – spoznavši nacionalističku kontaminaciju srpskih sugovornika i kooperanata, Supilo detektira Pribičevićev oportunizam i diferencijaciju hrvatske i srpske ideje balkanskog ujedinjenja, koji ga ipak ne sprječavaju u tendenciji očuvanja hrvatskog teritorijalnog integriteta i južnoslavenskog ujedinjenja na osnovi ravnopravnosti u stihijama Prvog svjetskog rata³¹⁰.

Potonje Krleža atribuirao kao pobožnu želju osamljenog pojedinca,³¹¹ te se – identificirajući s njegovom političkom koncepcijom rješenja hrvatskog pitanja – deklarira kao Supilovac, pretpostavljam, ne samo zbog protuaustrijske orijentacije i nastojanja oko destrukcije apsoluta hrvatsko-srpskog protuslovlja već i zbog njegovog pristajanja uz *Omladinu*, nakon idejnog razilaženja sa srpskim koalicijskim partnerima³¹².

³⁰⁴ Usp. *ibid.*, str. 90.

³⁰⁵ *Ibid.*, str. 91.

³⁰⁶ Usp. Čorkalo, K., *op. cit.* (bilj. 182.), str. 120.

³⁰⁷ Usp. „Frano Supilo” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2169> (zadnji pristup: 8. kolovoza 2018.).

³⁰⁸ *Ibid.*, str. 101.

³⁰⁹ *Ibid.*, str. 102.

³¹⁰ Usp. *op. cit.* (bilj. 307.).

³¹¹ Usp. *ibid.*, str. 102.

³¹² Usp. *op. cit.* (bilj. 307.).

Supilovo zблиžavanje sa socijaldemokratskom idejom mladih intelektualaca Krleža vrlo visoko vrednuje, budući da svjetonazorski okviri pripadajuće ideologije koincidiraju s njegovim, te produciraju imperativ specifičnih, socijalno uvjetovanih zahvata, čija realizacija za autora predstavlja esenciju nacionalnog održanja.

Iako jedini naš publicist, koji je neke negativne društvene pojave pokušao objasniti sociološkom analizom, smatra da *prvi preduvjet pobjedonosne borbe jeste i ostaje materijalno nezavisna egzistencija, što prevedeno na praktičan jezik znači: „moj dućan, moja sloboda”, što opet znači da treba postati materijalno nezavisan. Jer kako ćemo se boriti za političku i financijsku narodnu nezavisnost, ako i dalje ostanemo prosjaci? Treba, dakle, planski stvarati vlastiti kapital, banke, industriju, da se probijemo do hrvatskog radništva,*³¹³ Krleža njegov politički krah vidi kao posljedicu neshvaćanja socijalnih mehanizama. Deficit socijalne revizije Supilovih svjetonazorskih pogleda determinator je i njegovog neuspjelog, idealističkog koncepta državnopravnog oblikovanja južnoslavenskih nacija, kao i utopističke realizacije romantičnog hrvatstva, budući da upravo revolucionarna (socijalistička) društvena promjena egzistira kao osnovni preduvjet federalističkog ustrojstva – garanta spomenutih nastojanja.³¹⁴

*Miješajući razne karte, Frano Supilo izgubio je svoju igru jer uslijed sentimentalne borbe za fantastičnu ideju narodnog ideala, nezgrapno obnaša vlast, ravnodušan spram njezinih rituala te neoprezan u vrtlogu perfidnih smicalica. Nepotpuno razumijevanje naroda, nepoznavanje logike vlastitih poteza te manjak dosljednosti, uz okrnjenu strategiju djelovanja, rezultirali su potpunom realizacijskom dekonstrukcijom njegovih koncepcija.*³¹⁵ Čak ni vješto političko manevriranje Krležin simbol jugoslavenskih nastojanja nije spasilo od tipične sudbine hrvatskog inteligenta, pa Supilo, jednako kao Križanić i Starčević, nakon kraha svojih političkih ideala, umire usamljenom, jadnom smrću³¹⁶.

Smatram da je Frano Supilo kronološki prva hrvatska historijska ličnost koja predstavlja paradigmatiku sintezu bogumilstva i panslavizma – dviju pojavnosti koje i sam Krleža inaugurira kao nositelje jugoslavenskog, a samim time i hrvatskog kontinuiteta i tradicije. Dok su

³¹³ *Ibid.*

³¹⁴ Usp. *ibid.*

³¹⁵ Usp. „Frano Supilo. In memoriam o pedesetogodišnjici smrti 1917 – 1967” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2169> (zadnji pristup: 8. kolovoza 2018.).

³¹⁶ Usp. Čorkalo, K., *op. cit.* (bilj. 182.), str. 120.

bogumilski elementi – autarkičnost spram tuđinskih utjecaja i inozemnih konjunkturnih kretanja, kao i visoka razina socijalne osviještenosti plebejskih masa – utjelovljeni u natruhama Supilovog pristajanja uz lijevu revolucionarnu ideologiju, njegova ideja o južnoslavenskoj državnoj konsolidaciji produkt je višestoljetnog razvoja misli o sveslavenskoj uzajamnosti – koja se u kontekstu balkanske političko-teritorijalne cjeline apstrahira u užu supranacionalnu ideju, preliminarnu fazu partikularnih nacionalnih emancipacija, odnosno etapu procesa hrvatskog samoodređenja.

4. 3. 13. Socijalistički koncept hrvatstva kao sveslavenskog balkanskog derivata: slučaj Kranjčević

Jedina metoda samorealizacije ranjenih dijelova hrvatske narodne supstancije, uvijek iznova izmasakrirane *noževima tuđinskih vivisekcija*, jest određenje i koordinacija *spram ostalih balkanskih seljačkih naroda, a naručito spram srpskog*, te njihovo zajedničko preispitivanje *svojih takozvanih zapadnjačkih i latinskih kulturnih predrasuda i obamana*. Dosljedno ravnodušni spram socijalne problematike, hrvatski politički akteri s konca XIX. stoljeća, u skladu s vlastitim zapadnoeuropskim predrasudama, njeguju konzervativna i reakcionarna stajališta, smatrajući efemernom pojavom svaki vid podruštvljenja temeljnih uvjeta ljudske egzistencije. Iako četrdesetosmaško europsko buđenje iz feudalne, srednjovjekovne, aristokratske kaljuže konstituira nove društvene forme, koje neće biti izgrađene *na klasnim razlikama ni na privilegijama pojedinih klasa, nego na principu demokratske, dakle socijalne jednakosti i ravnopravnosti svijui*, domaći su fiškali nemoćni spoznati kako *građanski cilindar nema baš nikakva razloga da postoji kao politički faktor višeg reda*.³¹⁷ Njegujući razvijenu mržnju, idiosinkraziju *spram svih onih misli zbog kojih glave mogu da legnu na panj*, hrvatska intelektualna elita eliminira svaki vid javne političke artikulacije socijalnog problema i minimalizira mobilizacijski potencijal aktualizacije hajdučkih, slobodarskih narodnih nagona, koji posjeduju objektivnu mogućnost za aktivizaciju težnji usmjerenih na uspostavljanje društvene jednakosti.³¹⁸

Silvija Strahimira Kranjčevića, pak, zbog progresivnosti njegovih društvenih pogleda, Krleža vrlo visoko vrednuje, budući da – usprkos umjetničkoj neuvjerljivosti i estetskoj

³¹⁷ Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 20.), str. 404 – 405.

³¹⁸ Usp. *ibid.*, 398.

manjkavosti uvjetovanoj onodobnim nisko postavljenim umjetničkim standardima – pjesnički vrlo smjelo artikulira socijalnu problematiku,³¹⁹ te *povjerovavši u preporodnu snagu socijalističkih parola*, propagira slobodnu, uzvišenu misao, lišenu ljudske gluposti, nekoliko desetljeća prije njezine stvarne ideološke akceptacije³²⁰. Autor Kranjčeviću priznaje validnost književnog angažmana – koji je odgojio *naše prve slobodne mislioce* i nadahnuo *falangu naših književnih Jakobinaca* – a povezujući njegov svjetonazorski okvir s lijevim društvenokritičkim strujanjima druge polovice XIX. stoljeća, programatsku i tendencioznu poetiku senjskog autora definira kao preliminarnu marksističku propedeutiku.³²¹

Socijalističku obilježenost Kranjčevićeve poetike – koju detektira i Božidar Petrač, nazivajući ga prvim pjesnikom socijalnog, povijesnog i političkog oslobođenja, čija je poezija manifest solidarnosti s potlačenima, poniženima i eksploatiranim (usp. 1989: 71) – povezala bih s konceptom nadčovjeka, produktom Nietzscheovog modela revolucionarnog prevrednovanja, koje uz marksizam, egzistira kao idejna okosnica Krležinih povijesno-političkih interpretacija. Naime, model novoga čovjeka njemačkog filozofa – nonkonformista, prevratnika nezadovoljnog *postojećim, utvrđenim i kanoniziranim*, čije progresivno djelovanje destruiira postojeće stanje i inaugurira nove vrijednosti, konstituirajući pritom kvalitetnije okolnosti društvene zbilje – koincidira s Kranjčevićevim toposom iznimnog pojedinca, koji – izoliran od mase, te, nerijetko zbog svjetonazorskih nepodudarnosti, suprotstavljen društvenoj većini (usp. Durić, Vukelić, 2011: 54 – 57) – intrinzički proniče životnu zbilju kako bi posredstvom vlastitih spoznaja pospješio restauraciju solidarnog, požrtvovnog, ravnopravnog i komunitarnog suživota (usp. Petrač, 1989: 73). Iako se koncept iznimnog pojedinca u senjskog pjesnika realizira u višestrukim ulogama – genija, proroka, vođe, sugovornika, sukreatora, radnika – potonji je identitet najmarkantniji u kontekstu lijevo orijentirane književnosti, budući da ideologem rada

³¹⁹ „Kroz njegove fraze proviruju krpe stvarnosti: sive krpe krša, gladnih prosjaka, slijepaca, kljastih invalida (...)” [„O Kranjčevićevoj lirici” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=700> (zadnji pristup: 9. kolovoza 2018.)].

³²⁰ Usp. „O stogodišnjici rođenja Silvija Strahimira Kranjčevića” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=735> (zadnji pristup: 9. kolovoza 2018.).

³²¹ Usp. „Odlomci iz eseja o Kranjčeviću” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=684> (zadnji pristup: 9. kolovoza 2018.). Istovjetnu tezu zastupa Krležin kolega i istomišljenik, August Cesarec, koji Kranjčevića u svojem članku *Lef u Jugoslaviji* naziva istinskim prethodnikom lijeve fronte hrvatske književnosti zbog paradigmatičkih korelacija koje njegova poezija uspostavlja s komunističkim pokretom. Usp. Petrač, B. (1989.) „Socijalna poezija Silvija Strahimira Kranjčevića”, *Crkva u svijetu*, sv. 24 (1): str. 70 – 71.

legitimira kao najvišu vrijednosnu razinu, a proleterijat fiksira kao pokretača i nositelja kolektivnog boljitka i prosperitetnije budućnosti (usp. Durić, Vukelić, 2011: 59).

S obzirom na to da socijalistička organizacija društva – čije je ostvarenje realizacija isključivo proleterske revolucije – egzistira kao temeljna pretpostavka Krležinih svjetonazorskih i historijskih perspektiva, a samim time i ideološki imperativ hrvatske nacionalne realizacije, ne čudi autorova verifikacija pjesnikova stvaralaštva. Naime, Krleža ne samo da odobrava njegovu programatsku orijentaciju već ga, uz bogumilski pokret i Križanićevo sveslavenstvo, smatra konstitutivnim čimbenikom južnoslavenske egzistencije u ukupnosti svih historijskih pojavnosti. Smatram da mu takav visoki historijski značaj Krleža ne pripisuje samo zbog njegove radničke apologije i proleterske apoteoze već i zbog toga što potonje egzistira kao reakcija na nakaznost ondašnjeg građanskog društva, utemeljenog *na bezbrojnim varijacijama apsurdna i nepravde* (Babić, 1994: 202 – 203), odnosno strategija uspostavljanja boljih društvenih odnosa na području hrvatskih povijesnih zemalja.

Priklonimo li se mišljenju Dragomira Babića – koji Kranjčevićeve *Uskočke elegije* definira kao najpotvrđniji dokaz istinskog i pravog hrvatskog rodoljublja, budući da, artikulirajući imperativ oslobođenja od tuđinskog imperijalizma, apostrofiraju važnost likvidacije austrijskog despotizma, kojeg naš čovjek nije u stanju detektirati kao uzrok vlastite osobne tragedije; beskorisnost pravaške antigermanske isprazne retorike, koja ne poduzima nikakve konkretne mjere protiv bečke tiranije; socijalnu neosvještenost; sudbinski uvjetovano siromaštvo koje rezultira masovnim egzodusom hrvatskog naroda; te inozemnu tendenciju zatiranja hrvatskih posebnosti³²² – možemo uočiti podudarnost preokupacija dvaju književnika, zato što Krleža, jednako kao i njegov senjski prethodnik, poseže za rezignacijskom meditacijom nad cjelokupnom hrvatskom sudbinom, *što se tako neprekidno raspinje tijekom dugih stoljeća između najmučeničkijih patnji i htijenja za slobodom, što ju se sve strastvenije zaziva, a koja*

³²² Durić i Vukelić Kranjčevićeve nacionalne preokupacije interpretiraju kao oružje i duhovnu hranu tijekom vladavine Karla Khuena-Hédervárija, hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog bana (1883.–1903.), koji je transparentno kolonizirao Hrvatsku, smatrajući njezine stanovnike gladnom tamburaškom bagrom niže vrste. Provodio je beskompromisnu mađarizaciju te je, stvorivši saborski mehanizam za legalizaciju najgrublje tiranije, spriječio svaku ozbiljniju opozicijsku aktivnost. Osim što je maksimalno reducirao sveučilišnu autonomiju i uveo tiskovnu restrikciju, činovnički je aparat pretvorio u poslušno roblje. Najkobniji aspekt njegove vladavine za Krležu predstavlja intenzifikacija latinsko-grčkog raskola, odnosno zaoštavanje hrvatsko-srpskih odnosa. Usp. Durić, D.; Vukelić, A. (2011.) „Topos iznimnog pojedinca u poeziji Silvija Strahimira Kranjčevića”, *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, sv. 38 (1): str. 54.; usp. Krleža, M., *op. cit.* (bilj. 28.), str. 292 – 293.

tragičnim spletom najnepovoljnijih povijesnih okolnosti skoro izmiče pred nemoćnom nadom ondašnjih hrvatskih ljudi (1994: 203 – 206).

U tom bih kontekstu posebno izdvojila Kranjčevićev topos uskoka – najvjerniju ilustraciju senjske, a posredno i hrvatske nacionalne svijesti i autonomije (usp. *ibid.*: 207) – jer taj novovjekovni fenomen, kao što je u prethodnim poglavljima već bilo naznačeno, sintetizira osnovne preduvjete koje Krleža pretpostavlja hrvatskoj političkoj emancipaciji: istodobna negacija zapadne i istočne crkvene institucije, indeferentnost spram konjunkturalnih kretanja sila koje nam se nameću kao politički autoriteti, legitimacija slavenskog prava na istočnojadransku obalu. Shodno tome, uskočki fenomen bismo mogli definirati kao derivat bogumilske i panslavističke paradigmatičke sinteze, a pjesnika kao njenog neposrednog nositelja.

Pretpostavljam da atribuciju nacionalnog duhovnog svjetlonoše³²³ Kranjčeviću, osim konkretnijih realizacija religijskog nonkonformizma i sveslavenske koncepcije – utjelovljenih u njegovoj kritici Crkve i kršćanske prakse, odnosno životnom, egzistencijalnom doživljaju religiozne stvarnosti, koji producira panteističke i evolucionističke primjese njegovih vjerskih promišljanja (usp. Šimundža, 1988: 355 – 356);³²⁴ odnosno u glorifikaciji važnosti enciklike *Grande munus*, izravnom produktu Strossmayerovih, sveslavenski uvjetovanih, napora oko legitimacije i fiksacije slavenskog glagoljaškog bogoslužja – garantira i patriotska neegzaltiranost (usp. Babić, 1994: 200), budući da se, za razliku od svojih prethodnika, Šenoa i Harambašića,³²⁵ odrekao malograđanskog patosa pri poetskoj artikulaciji domoljubnih preokupacija – u njegovom slučaju najčešće socijalne naravi:

U ime deklasiranog i proletariziranog hrvatskog naroda nije osim Silvija Kranjčevića progovorio ni jedan pjesnik, a i danas kada bi se netko primio da postane advokatom nepismene raje, pribili ga o sramotni stup,

³²³ „Silvije Strahimir Kranjčević” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1729> (zadnji pristup: 9. kolovoza 2018.).

³²⁴ Krleža opetovano ističe njegove teološke dvojbe, te ga zbog istančanih religijskih promišljanja naziva bezbožnikom. Usp. *op. cit.* (bilj. 320., 321.).

³²⁵ Iako su oba znatno utjecala na Kranjčevićevu poetiku, Šenoa je za Krležu pseudoromantičan autor patetično-deklamatorske lirike, čiji doseg koincidira s rangom drugorazredne i trećerazredne njemačke poezije, a Harambašića definira kao tipičnog pjesnika romantičarske, politički angažirane literature, koji svoje tematske preokupacije nalazi u pravaškim davorijama i zdravicama.

Usp. „August Šenoa” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2179> (zadnji pristup: 10. kolovoza 2018.); usp. „August Harambašić” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1577> (zadnji pristup: 10. kolovoza 2018.).

žigosali kao odroda i proglasili odmetnikom od hrvatstva samo zato jer se čovjek odlučio da progovori u ime pravih i nemaskiranih hrvatskih narodnih interesa³²⁶.

³²⁶ Krleža, M. (1971.) „Nekoliko riječi o malograđanskom historizmu hrvatstva uopće”, u: *Deset krvavih godina i drugi politički eseji*, Zagreb: Zora, str. 144.

5. ZAKLJUČAK

Budući da je Krležina revalorizacija povijesnih interpretacija utemeljena na marksističko-lenjinstičkom svjetonazoru, njegova antagonistička profilacija spram europskih konjunkturnih kretanja, determinira i osnovnu premisu i kriterij vrednovanja hrvatske povijesne egzistencije – autarkiju kao obligatnost (socijalnog) održanja hrvatskog naroda.

Autor, opovrgavajući postojeće instrumentalizirane spoznaje domaće historiografije, koje minoriziraju značaj pojavnosti koje nisu koincidirale s aktualnim kulturno-političkim paradigmatama, detektira nužnost korektivnih historiografskih zahvata te bogumilstvo i sveslavensku ideju atribuirao kao paradigmatičke okosnice hrvatske historije jer sintetiziraju osnovne pretpostavke nacionalnog samoodržanja – dok neomanihejsku dualističku herezu, u ukupnosti svojih autarkičnih određenja i socijalno-egalitarističkih tendencija, smatram hiperonimskim supstratom povijesnih pojavnosti do XVI. stoljeća; potomje ne egzistira samo kao ishodišna etapa hrvatsko državopravne profilacije već i kao kronološka i konceptualna ekstenzija bogumilstva, prije svega, zbog nastojanja oko slavenske samodostatnosti i likvidacije eksternih autoriteta.

Kao izrazito pozitivan historijski fenomen Krleža ocjenjuje glagoljašku jezično-kulturnu koncepciju – kristijaniziranu varijantu poganske svijesti o slavenskom jedinstvu, nastalu u ranoj fazi formiranja hrvatskog suvereniteta (IX. stoljeće) – budući da ona, u ukupnosti svih svojih realizacija, nonkonformistički odolijeva rimskoj i bizantskoj proskinezi te, posredstvom endogene i egzogene nezavisnosti, kontinuirano, tijekom čitavog srednjovjekovnog perioda, tendira oko minimalizacije civilizacijskih diferencijacija te pripadajuće realizacije socijalne i etničke egalitarnosti, čime bitno pridonosi emancipaciji hrvatske duhovne, intelektualne, a posljedično i političke misli.

Uvjerljivo najsuperiorniji civilizacijski fenomen hrvatskih povijesnih područja u srednjovjekovlju, koji se javlja uslijed kontinuirane izloženosti eksternim pretenzijama – tiraniji materijalno nezavisne vaticanske feudalne organizacije i mađarskog političkog vrhovništva – jest Crkva bosanska, institucionalizirani oblik bogumilske prakse. Ona, formirajući svoje patrijarhalne zajednice na jednakosti prava i dužnosti, poseže za crkvenoslavenskom liturgijskom adaptacijom, koja pridonosi socijalnoj egalitarnosti, ali posredno i konsolidira pripadajući koncept ujedinjenog slavenstva, njegujući pritom antiklerikalno reformatorsko raspoloženje,

budući da idiosinkrazijski, gotovo odiozno tretira ne samo grčku već i rimsku crkvenu hijerarhiju.

Detektiram kako Krleža inscenira datacijsku podudarnost bogumilskog pokreta XIII. stoljeća s prethodno spomenutim fenomenom, vjerojatno kako bi naglasio njihovu paradigmatiku koincidaciju u vidu autarkičnih, inkulturacijskih i (sve)slavenskih svojstava jer predstavljaju hrvatske srednjovjekovne fenomene koji anticipiraju kasnije europske idejne konstrukte.

Dok hrvatski humanizam favorizira zbog individualističke kontaminacije papinske forme teizma i konkretnijih, prije svega, diskurzivnih nacionalnoidentitetskih artikulacija, Krleža pristaje uz renesansnu tendenciju plebejske demokratizacije, a posebno odobrava njezinu afirmaciju narodnog jezika, kao i reanimaciju tropisamske tradicije. Potonje se nameće i kao lingvistički imperativ djelovanja hrvatskih protestanata, čiju djelatnost poistovjećuje s bogumilskom idiosinkrazijom, a diferencijacija hrvatskog i europskog kulturnog prostora – produkt protestantske teritorijalizacije – smatram, pospješuje produkciju spomenutih nacionalnih narativa, koje Krleža definira kao jasan indikator narodne i kulturne svijesti. Ona korespondira s ciklusima kmetskih pobuna, za koje pretpostavljam da na Krležino odobravanje nailaze ne samo zbog socijalno-emancipacijskih zahtjeva već i zbog njihove negacije kako latinskih i grčkih, tako i mletačkih i habsburških autoriteta, kao i zbog snažne konfrontacije s ekonomskim, društvenim i političkim postavkama feudalizma, što bismo mogli protumačiti kao uvjetni produkt protestantske etike – katalizatora materijalnog prosvjećivanja seljačkih masa.

U kontekstu hrvatskog baroknog slavizma, koji panslavensku ideju smatra preduvjetom domaće nacionalno-političke emancipacije, javlja se Juraj Križanić, zagovornik sveslavenske jezične rekonstrukcije te crkvene unifikacije, čije bi eventualno ostvarenje rezultiralo hrvatskom i općeslavenskom samorealizacijom. Pretpostavljam da on za Krležu predstavlja središnju ličnost hrvatskog povijesnog interesa, budući da su njegove metode konačnog razrješenja nacionalne egzistencije podudarne s pretpostavkama ćirilometodske tradicije i neutralizacije autoritativnih latinskih i grčkih pretenzija.

Nikolu VII. Zrinskog Krleža favorizira zbog, pretpostavljam, višestrukih svjetonazorskih korelacija koje s njime uspostavlja – izolacija od europskih konjunktivnih kretanja te nacionalna samodostatnost, osnovni čimbenik političkog progresa, kao utjelovljenje bogumilskog ideološkog koncepta; te nacionalna osviještenost kao refleksija sveslavenske kulturno-povijesne tradicije – a autarkično određenje Ante Starčevića spram redovito udruženih snaga bečkog i

peštanskog nasilja – koje su hrvatske vladajuće strukture stoljećima dosljedno akceptirale kao svoj politički imperativ – Krležu smatra osobito markantnim u kontekstu ilirskih i južnoslavenskih tendencija XIX. stoljeća, budući da potonje svojom prohabsburškom orijentacijom i zatiranjem hrvatskog imena destruiraju svaki vid autonomne političke realizacije. Ideološko-političku koncepciju Frane Supila – po mom sudu, prvu konkretniju paradigmatičku sintezu bogumilstva i panslavizma – Krležu upravo zbog spomenute korelacije, smatram, ocjenjuje kao izrazito afirmativnu: ne samo da se izolira od tuđinskih utjecaja već i bilježi određenu dozu razumijevanja socijalističke problematike, utjelovljene u natruhama Supilovog pristajanja uz lijevu revolucionarnu ideologiju; dok njegova ideja o južnoslavenskoj državnoj konsolidaciji, mogućoj strategiji razrješenja hrvatskog pitanja, egzistira kao produkt višestoljetnog razvoja misli o sveslavenskoj uzajamnosti.

Socijalna tematika Kranjčevićeve poetike – ovjerena parafraziranim toposom Nietzscheovog modela nadčovjeka – koju Krležu atribuirao kao preliminarnu marksističku propedeutiku, odgovor je na dekadentne pojavnosti onoga razdoblja, na koje opetovano upozorava i sam Krležu. Autorovo visoko vrednovanje njegova stvaralaštva, vjerujem, proizlazi iz konkretnijih pjesnikovih iskaza religijskog nonkonformizma i pristajanja uz panslavensku koncepciju – hiperonimski vid Kranjčevićevog neegzaltiranog, ali snažnog hrvatskog rodoljubnog i socijalnog osjećaja.

Krležu svoje historijske nazore artikulira iz vizure povijesnog materijalizma, pripadajućeg marksističko-lenjinstičkog svjetonazora i favoriziranog koncepta jugoslavenske državne konsolidacije. Pritom bogumilska duhovno-intelektualna koncepcija i sveslavenstvo, sekundarna etnička identifikacijska razina, egzistiraju kao paradigmatički korelati Krležine ideološke orijentacije, te – zbog deficita izravne idejne nepodudarnosti s deklarativnim artikulacijama aktualnih političkih i državnopravnih potraživanja – konfrontiraju pritom s ondašnjim općeprihvaćenim historiografskim spoznajama. Međutim, smatram da ova povijesna sinteza – posredstvom raščlambe tih dvaju povijesnih fenomena – detektira realni potencijal njihovih autarkičnih, socijalno-egalitarnih i panslavenskih tendencija za konkretno razrješavanje hrvatske nacionalne problematike, budući da iste predstavljaju temeljna programatska uporišta onih, gore navedenih, pojavnosti i ličnosti koje ne samo Krležu već i suvremena povijesna znanost verificira kao izrazito afirmativna, pa čak i krucijalna u procesima hrvatske državnopravne konstitucije.

LITERATURA

KNJIGE I ČLANCI

- 1) Ančić, Mladen (2005.) „Bosanska banovina i njezino okruženje u prvoj polovici 13. stoljeća”, u: F. Šanjek (ur.) *Fenomen „krstjani” u srednjovjekovnoj Bosni i Humu*, Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu; Zagreb: Hrvatski institut za povijest, str. 11 – 24.
- 2) Babić, Dragomir (1994.) „Senj u Kranjčevićevu pjesništvu kao projekcija nekih od njegovih najbitnijih poruka”, *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, sv. 21 (1): str. 202 – 206.
- 3) Badurina, Marino (2014.) *Povijesnost percepcija hrvatskog nacionalnog pitanja u djelu Miroslava Krleže*, diplomski rad, Sveučilište u Rijeci, Rijeka.
- 4) Banac, Ivo (1988.) *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, Zagreb: Globus.
- 5) Biti, Vladimir (2017.) „Miroslav Krleža i povijest hrvatskog razvlaštenja”, *Umjetnost riječi*, sv. 61: str. 5 – 19.
- 6) Blažević, Zrinka (2015.) „Reformacija između Hrvatske i Europe”, *Radovi: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, sv. 47 (2): str. 832.
- 7) Blažević, Zrinka (2008.) *Ilirizam prije ilirizma*, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- 8) Bratulić, Josip (1980.) „Hrvatska glagoljska književnost između Istoka i Zapada”, *Croatica Christiana periodica*, sv. 4 (6): str. 119.
- 9) Brković, Milko (2005.) „Bosansko-humski kršćani u križistu papinske i ugarske politike prema Bosni i Humu”, u: F. Šanjek (ur.) *Fenomen „krstjani” u srednjovjekovnoj Bosni i Humu*, Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu; Zagreb: Hrvatski institut za povijest, str. 130 – 160.
- 10) Čorkalo, Katica (1978.) *Tragični velikani u djelu Miroslava Krleže*, Osijek: Revija, Izdavački centar Radničkog sveučilišta „Božidar Maslarić”.
- 11) Drakulić, Slobodan (1980.) „Kontrakultura i historija”, *Revija za sociologiju*, sv. 10 (1 – 2): str. 10.

- 12) Durić, Dejan; Vukelić, Ana (2011.) „Topos iznimnog pojedinca u poeziji Silvija Strahimira Kranjčevića”, *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, sv. 38 (1): str. 54 – 59.
- 13) Franković, Đuro (2014.) „Hrvatski prinosi protestantizmu i katoličkoj duhovnoj obnovi s osobitim osvrtom na djelatnost kardinala Jurja Draškovića”, *Zbornik Janković*, sv. 1 (1): str. 22.
- 14) Goldstein, Ivo (2004.) „Miroslav Krleža o hrvatskoj historiografiji i hrvatskoj povijesti”, u: M. Matijević Sokol (ur.) *Spomenica Filipa Potrebiće*, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, str. 428.
- 15) Gross, Mirjana (2001.) *Suvremena historiografija: korijeni, postignuća, traganja*, Zagreb: Novi Liber: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta.
- 16) Hának, Péter (1998.) *The Garden and the Workshop: Essays on the Cultural History of Vienna and Budapest*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- 17) Korsky, Ivan (1937.) „Katolička crkva kao historijska činjenica pobija dijalektički historijski materijalizam”, *Obnovljeni život časopis za filozofiju i religijske znanosti*, sv. 18 (9 – 10): str. 445 – 446.
- 18) Kravar, Zoran (1995.) „Nacionalno pitanje u djelima Miroslava Krleže”, u: D. Brozović (ur.) *Radovi Leksikografskog zavoda „Miroslav Krleža”*, Svezak IV, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, str. 4 – 9.
- 19) Krleža, Miroslav (1953.) „O parlamentarizmu i demokraciji kod nas”, u: *Republika*, sv. 6: str. 449 – 469.
- 20) Krleža, Miroslav (1926.) *Izlet u Rusiju*, Zagreb: Narodna knjižnica.
- 21) Krleža, Miroslav (1963.) *Aretej*, Zagreb: Zora.
- 22) Krleža, Miroslav (1963.) *Eseji III*, Zagreb: Zora.
- 23) Krleža, Miroslav (1966.) *Eseji V*, Zagreb: Zora.
- 24) Krleža, Miroslav (1971.) *Deset krvavih godina i drugi politički eseji*, Zagreb: Zora.
- 25) Krleža, Miroslav (1972.) *99 varijacija: lexikographica: eseji i zapisi*, ur. M. Lončar, Beograd: Duga.
- 26) Krleža, Miroslav (1973.) *Eppur si muove: politički eseji*, Sarajevo: Oslobođenje.

- 27) Krleža, Miroslav (1975.) *Panorama pogleda, pojava i pojmova*, ur. Anđelko Malinar, Svezak I – V , Sarajevo: Oslobođenje; Zagreb: Mladost.
- 28) Krleža, Miroslav (1977.) *Dnevnik 1914 – 17: Davni dani*, Knjiga I, Sarajevo: Oslobođenje; Zagreb: Mladost.
- 29) Kumpes, Josip (1992.) „Religija i etnički konflikt na južnoslavenskom prostoru sociologijske i socijalno-historijske napomene”, *Migracijske i etničke teme*, sv. 8 (1): str. 17– 18.
- 30) Kurelac, Miroslav (2001.) „Petar Zrinski i Fran Krsto Frankopan u okviru europskih zbivanja svog vremena”, u: A. Mohorovičić (ur.) *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, sv. 12 – 13: str. 10.
- 31) Lasić, Stanko (1989.) „Krležologija ili Povijest kritičke misli o Miroslavu Krleži”, u: isti: *Kritička literatura o Miroslavu Krleži od 1914. do 1941.*, Zagreb: Globus.
- 32) Lovrenović, Dubravko (2005.) „Krist i donator: Kotromanići između vjere rimske i vjere bosanske – I. (Konfesionalne posljedice jednog lokalnog crkvenog raskola)”, u: F. Šanjek (ur.) *Fenomen „krstjani” u srednjovjekovnoj Bosni i Humu*, Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu; Zagreb: Hrvatski institut za povijest, str. 195.
- 33) Mađarević, Vlado (1984.) *Krleža i politika*, Zagreb: Spektar.
- 34) Margetić, Lujo (1990.) „Cetinski sabori u 1527.”, *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, sv. 17 (1): str. 36.
- 35) Marjanić, Suzana (2005.) *Glasovi Davnih dana: transgresije svjetova u Krležinim zapisima: 1914 – 1921/22.*, Zagreb: Naklada MD.
- 36) Markus, Tomislav (2009.) „Društveni pogledi Ante Starčevića”, *Časopis za suvremenu povijest*, sv. 41 (3): str. 831.
- 37) Obšust, Kristijan (2017.) *Konstrukcija slavenstva u politici i nauci: stvaranje (sve)slovenskih tradicija, ideološke koncepcije o slavenskom jedinstvu i njihove refleksije*, Beograd: Centar za alternativno društveno kulturno delovanje.
- 38) Paščenko, Jevgenij (2015.) *Juraj Križanić i Ukrajina: graditelj europske kršćanske unije*, Zagreb: Matica hrvatska.

- 39) Pažanin, Ante (1974.) „Pojam mudrosti u filozofiji Jurja Križanića”, u: R. Pavić (ur.) *Život i djelo Jurja Križanića: zbornik radova*, Zagreb: Fakultet političkih nauka Sveučilišta, str. 13.
- 40) Petrač, Božidar (1989.) „Socijalna poezija Silvija Strahimira Kranjčevića”, *Crkva u svijetu*, sv. 24 (1): str. 70 – 71.
- 41) Petrović, Leo (1953.) *Kršćani bosanske crkve (kr' stiani cr' kve bos' nske)*, Sarajevo: Dobri Pastir.
- 42) Příhoda, Marek (2004.) „Slovanství Juraje Križaniće”, u: D. Hrodek (ur.) *Slovanství ve středoevropském prostoru: iluze, deziluze a realita. Pardubická konference (22.-24. dubna 2004)*, Prag: Libri, str. 196.
- 43) Prosperov Novak, Slobodan (2009.) *Slaveni u renesansi*, Zagreb: Matica hrvatska, 2009.
- 44) Reljanović Mario (2001.) „Enciklika *Grande Munus* i pitanje obnove glagoljaštva u Dalmaciji”, u: *Radovi Zavoda povijesnih znanosti HAZU u Zadru*, sv. 43: str. 372.
- 45) Slišković, Slavko (2005.) ”Strossmayer – promicatelj europskog jedinstva”, *Croatica Christiana Periodica*, sv. 29: str. 211 – 215.
- 46) Snyder, Louis Leo (1984.) *Macro-Nationalism: A History of the Pan-Movements*, London: Greenwood Press.
- 47) Stančić, Mirjana (1990.): *Miroslav Krleža i Njemačka [i.e. njemačka] književnost: Krležin odnos prema reprezentativnim autorima suvremene mu njemačke književnosti*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- 48) Stančić, Nikša (1985.) „Gajeva klasifikacija južnoslavenskih jezika i naroda u vrijeme nastanka 'Kratke osnove Horvatsko-slavenskog pravopisanja' iz 1830. godine”, u: *Radovi: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, sv. 18 (1): str. 71.
- 49) Stančić, Nikša (2009.) „Hrvatski narodni preporod – ciljevi i ostvarenja”, *Cris: Časopis Povijesnog društva Križevci*, sv. 10 (1): str. 6 – 7.
- 50) Strčić, Petar (1991.) „Zrinsko-frankopanska urota”, *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja*, sv. 1 – 2: str. 38.
- 51) Strčić, Petar (2006.) „Josip Juraj Strossmayer danas, u: *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, sv. 16 – 17., Zagreb – Varaždin: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, str. 117.

- 52) Strossmayer, Josip Juraj; Rački, Franjo (1971.) „Memorandum Ruskoj vladi 1876.” u: V. Koščak (ur.) *Politički spisi: rasprave, članci, govori, memorandum*, Zagreb: Znanje, str. 203 – 204., 218.
- 53) Šavija-Valha, Nebojša (2009.) „Religijski identiteti i društvena struktura Bosne i Hercegovine”, *Migracijske i etničke teme*, sv. 25 (1 – 2): str. 53.
- 54) Šimundža, Drago (1988.) „Religiozna polazišta i dileme Kranjčevićeve poezije”, *Crkva u svijetu*, sv. 23 (4): str. 355 – 356.
- 55) Šuljak, Andrija (1994.) „Biskup Josip Juraj Strossmayer i ćirilometodsko-glagoljska baština”, *Diacovensia: teološki prilozi*, sv. 2 (1): str. 275 – 292.
- 56) Téra, Michal (2005.) „Slovanská identita v raném středověku”, u: D. Hrodek (ur.) *Slovanství ve středoevropském prostoru – iluze, deziluze, realita, sborník Pardubické konference (22.-24. dubna 2004)*, Prag: Libri, str. 53 – 60.
- 57) Trako, Redžo (2011.) „Stećci. Božanska igra brojki i slova”, *Socijalna ekologija nedostaje podnaslov časopisa*, sv. 20 (1): str. 11.

INTERNETSKI IZVORI

- 1) „Ante Starčević” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2141> (zadnji pristup: 5. kolovoza 2018.).
- 2) „Anžuvinci” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1249> (zadnji pristup: 6. srpnja 2018.).
- 3) „August Harambašić” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1577> (zadnji pristup: 10. kolovoza 2018.).
- 4) „August Šenoa” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2179> (zadnji pristup: 10. kolovoza 2018.).
- 5) „Bachov apsolutizam” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1265> (zadnji pristup: 5. kolovoza 2018.).
- 6) „Bartol Kašić” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1683> (zadnji pristup: 3. kolovoza 2018.).
- 7) „Bogumili” (2018.) *Krležijana*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1316> (zadnji pristup: 19. srpnja 2018.).

- 8) „Domagoj” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1484> (zadnji pristup: 4. srpnja 2018.).
- 9) „Dominikanci” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1487> (zadnji pristup: 30. lipnja 2018.).
- 10) „Enciklopedizam” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1214> (zadnji pristup: 30. lipnja 2018.).
- 11) „Frano Supilo” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2169> (zadnji pristup: 8. kolovoza 2018.).
- 12) „Frano Supilo. In memoriam o pedesetogodišnjici smrti 1917 – 1967” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=325> (zadnji pristup: 8. kolovoza 2018.).
- 13) „Franjo Josip I (Franz Joseph I)” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1521> (zadnji pristup: 5. kolovoza 2018.).
- 14) „Friedrich Nietzsche” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1937> (zadnji pristup: 19. srpnja 2018.).
- 15) „Historija” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1589> (zadnji pristup: 30. lipnja 2018.).
- 16) „Hrvatska književna laž” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=398> (zadnji pristup: 19. srpnja 2018.).
- 17) „Hrvatski latinisti” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1249> (zadnji pristup: 7. srpnja 2018.).
- 18) „Hrvatsko-ugarska nagodba” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1614> (zadnji pristup: 8. kolovoza 2018.).
- 19) „Ilirski pokret” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1625> (zadnji pristup: 5. kolovoza 2018.).
- 20) „Ivan Belostenec” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1294> (zadnji pristup: 4. kolovoza 2018.).
- 21) „Ivan Belostenec” (2018.) *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=6793> (zadnji pristup: 4. kolovoza 2018.).

- 22) „Ivan Bunić Vučić (Dživo Bona)” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1351> (zadnji pristup: 3. kolovoza 2018.).
- 23) „Ivan Bunić Vučić” (2018.) *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=10183> (zadnji pristup: 3. kolovoza 2018.).
- 24) „Ivan Gundulić (Dživo Franov)” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1570> (zadnji pristup: 4. kolovoza 2018.).
- 25) „Ivan Kukuljević Sakcinski” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1758> (zadnji pristup: 5. kolovoza 2018.).
- 26) „Ivan Mažuranić” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1878> (zadnji pristup: 8. kolovoza 2018.).
- 27) „Jan Panonac” (2018.) *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=28704> (zadnji pristup: 7. srpnja 2018.).
- 28) „Jelisaveta Kotromanić” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1719> (zadnji pristup: 6. srpnja 2018.).
- 29) „Josip II.” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1655> (zadnji pristup: 4. kolovoza 2018.).
- 30) „Josip Jelačić” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1648> (zadnji pristup: 5. kolovoza 2018.).
- 31) „Josip Juraj Strossmayer” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2157> (zadnji pristup: 5. kolovoza 2018.).
- 32) „Juraj Drašković” (2018.) *Krležijana*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1461> (zadnji pristup: 8. srpnja 2018.).
- 33) „Juraj Križanić” (2018.) *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=58169> (zadnji pristup: 3. kolovoza 2018.).
- 34) „Juraj Križanić” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1739> (zadnji pristup: 3. kolovoza 2018.).
- 35) „Juraj Križanić” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1739> (zadnji pristup: 3. kolovoza 2018.).

- 36) „Kršćanstvo” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1751> (zadnji pristup: 4. srpnja 2018.).
- 37) „Ljudevit Gaj” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1528> (zadnji pristup: 5. kolovoza 2018.).
- 38) „Mavro Orbini” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1958> (zadnji pristup: 4. kolovoza 2018.).
- 39) „Mavro Orbini” (2018.) *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=45399> (zadnji pristup: 4. kolovoza 2018.).
- 40) „Nikola Zrinski” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2307> (zadnji pristup: 4. kolovoza 2018.).
- 41) „O Kranjčevičevoj lirici” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=700> (zadnji pristup: 9. kolovoza 2018.).
- 42) „O pojavi Jana Panonija” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=721> (zadnji pristup: 7. srpnja 2018.).
- 43) „O stogodišnjici rođenja Silvija Strahimira Kranjčevića” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=735> (zadnji pristup: 9. kolovoza 2018.).
- 44) „Odlomci iz eseja o Kranjčeviću” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=684> (zadnji pristup: 9. kolovoza 2018.).
- 45) „Petar Preradović” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2022> (zadnji pristup: 5. kolovoza 2018.).
- 46) „Silvije Strahimir Kranjčević” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1729> (zadnji pristup: 9. kolovoza 2018.).
- 47) „Srednjovjekovna umjetnost naroda Jugoslavije ” (2018.) *Krležijana*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1217> (zadnji pristup: 8. srpnja 2018.).
- 48) „Stjepan II. Kotromanić” (2018.) *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=58169> (zadnji pristup: 6. srpnja 2018.).

- 49) „Sukob na ljevici” (2018.) *Krležijana*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1773> (zadnji pristup: 19. srpnja 2018.).
- 50) „Vašvarski mir” (2018.) *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63982> (zadnji pristup: 4. kolovoza 2018.).
- 51) „Vatroslav Lisinski” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1803> (zadnji pristup: 5. kolovoza 2018.).
- 52) „Vladimir Sergejevič Solovjov” (2018.) *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=58169> (zadnji pristup: 6. kolovoza 2018.).
- 53) „Vojna Krajina” (2018.) *Krležijana*: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2268> (zadnji pristup: 4. kolovoza 2018.).
- 54) „Zrinsko-frankopanska urota” (2018.), *Wikipedia: The Free Encyclopedia*, Wikimedia Foundation, Inc., https://hr.wikipedia.org/wiki/Zrinsko-frankopanska_urota (zadnji pristup: 4. kolovoza 2018.).